

АРХИТЕКТУРА

Списание
за архитектурно творчество,
архитектурна теория
и критика

2024/3-4

70 ГОДИНИ СПИСАНИЕ „АРХИТЕКТУРА“
ТЕРИТОРИАЛНО ПЛАНИРАНЕ
АРХИТЕКТУРНО НАСЛЕДСТВО
КОНКУРСИ
ГОДИШНИНИ

ИЗДАНИЕ НА СЪЮЗА НА
АРХИТЕКТИТЕ В БЪЛГАРИЯ

АРХИТЕКТУРА

1

1954

Списание „Архитектура“ чества своята седемдесетгодишнина. Но това лeтoбpoенe e условно. Векове по-рано българските дoлгepи, търсещи прехраната си далеч извън пределите на Османската империя, добре съзнават необходимостта от обединяване на еснафа. През 1893 г. около 45 инженери и архитекти, също като тях проводници на съзидателните течения на модерния свят, учредяват Българското инженерно-архитектурно дружество. „Целите на дружеството са да съдейства за развитието на техническите науки, да популяризира техническите новости сред техниците и населението на страната, да развива сближение и солидарност между членовете си и да защитава правата на техниците в България.“ Една година по-късно, през юли 1894 г., излиза първият брой на списанието на БИАД, за да попомогне изграждането на младата българска държава. Гласът на създателите, запечатан в книжно издание, заявяващ ги като гилдия, легитимиращ ги като значим в обществената структура фактор, трябва да бъде чул. Още този брой в своя архитектурен раздел се занимава с един от важните за народа ни въпроси – как да се съдейства за развитието на училищното дело.

В услуга, но и формираща обществен интерес и култура, печатната изява на професионалната ни общност съществува под различни имена цели 55 години – до 1949 г. През 1954 г. редакционна колегия, начело с изтъкнатия архитект и обществен деятел н. д. к. проф. арх. Александър Обретенков, поставя началото на списание „Архитектура“, което продължава да излиза до наши дни.

На изминатия път дотук сме посветили първите страници в настоящия брой.

Утвърденото място на архитектурата като истинска чертаеща бъдещето институция и предоставените нови възможности са поместени в раздела „Териториално планиране“. Той обединява статии, третиращи ролята на регионите като решаващ фактор за определяне степента на участие на нашата страна в Европейския съюз. Предлага се създаване на трайно във времето регионално деление, съобразено със спецификата на природо-географските дадености, демографските тенденции, историко-културните особености и социално-икономическите характеристики на всеки един от тях. Индикаторите за оценка на степента на развитието им са ключови, чрез които се формират жизнени райони, които са добре географски обособени и стабилни по отношение броя на населението. Аргументираните промени създават по-добри условия за участие в политиката на ЕС и ефективното използване на европейското финансиране в настоящия планов период и след това. Изложени са предпоставките за преодоляване на различията и противоречията между центъра и периферията. Условието за създаване на компактен планов район с обезпечено население и богати пространствени възможности за функционално развитие на науката, образованието, културата, високотехнологичната икономика, специфично селско стопанство, балнеология, туризъм и рекреация.

Обединени от териториалната си свързаност, с широк пространствен поглед при реставрацията и социализацията им, четири обекта от тазгодишното ателие „Видин“ на курса за професионално обучение на архитекти по опазване на недвижимото културно наследство към НИИ НКН и Екол дьо Шайо са намерили място в третия раздел. Те са в общност с материал, отбелязващ 60-годишнината от подписването през 1964 г. на професионалния кодекс в областта на опазването на културното наследство – „Венецианската“ харта. Авторът анализира как аспектите на автентичността, запазвайки оригиналната същност, трябва да бъдат допълнени и доразвити в съвременния мултикултурен свят, като проектантите останат верни на фундаменталните постулати. Промяната на идеята за опазване от безвъзмездна защита на наследството, без да бъде искано от него нищо в замяна – до неговото използване като ресурс за устойчиво развитие и качество на живот. Етичните правила на професията, които ни правят съмишленици, и техните принципи, които продължава да са жизнени въпреки нелеката им защита в реалния живот. Блокът е допълнен с разказа за изложбата в Регионалния исторически музей – София, посветена на осемдесетгодишнината от рождението на видния наш деец за запазване и възстановяване на старините арх. Васил Китов.

Десетото юбилейно издание на архитектурните награди „АРХИНОВА“ и конкурсът за идеи за пространствено оформление на зала 1 на ЦДА на САБ отразяват търсенията в родната архитектура от днешния ген. Те са предмет на следващия блок.

Достолепният професионален път на наши колеги, дали немало за издигането на престижа на страната и професията ни и все още работещи сред нас, завършва броя.

Смятам, че той показва, въпреки не малкото перипетии през годините, завоюваното достойно място на списанието като орган на българската професионална архитектурна общност.

арх. Евгения Кукушева

АРХИТЕКТУРА

3 - 4

2024

Списание
за архитектурно творчество,
архитектурна теория и критика
ГОДИНА СЕДЕМДЕСЕТ И ПЪРВА

Издание на Съюза на архитектите в България.
Списание "Архитектура" е включено в националния референтен
списък на съвременни български научни издания с научно рецензиране
на НАЦИД.

Тираж: 1000

Адрес: 1504 София, ул. „Кракра“ 11, e-mail: sab@bularch.org, www.bularch.eu
ISSN 0324-1254

Издателски съвет:

арх. Илиян Николов – Председател
чл.-кор. проф. арх. Атанас Ковачев г.а.н.
проф. г-р. арх. Валери Иванов
проф. г-р. арх. Георгий Станишев
проф. г-р. инж. арх. Пеньо Столаров
проф. г-р. арх. Александър Слаев
доц. г-р. ланд.-арх. Веляна Найденова
г-р. арх. Анета Славова
г-р. арх. Мария Диамандиева
г-р. арх. Анета Василева

Отговорен редактор на броя: арх. Евгения Кукушева

Прегнечат: РА „Яйцето“, office@theegg.bg

Коректор на броя: Лора Султанова

Печат: Спектър АД

Първа и четвърта корица: „Златното сечение в архитектурата“,
stock.adobe.com

Втора корица: Корица на бр. 1/1954г. на списание „Архитектура“

Трета корица: Изложба „София - град на мечтите“ на арх. Тодор Булев

5 70 ГОДИНИ СПИСАНИЕ „АРХИТЕКТУРА“

РОЛЯТА НА СПИСАНИЕ „АРХИТЕКТУРА“ ЗА РАЗВИТИЕТО НА
БЪЛГАРСКАТА АРХИТЕКТУРА
засл. арх. Пантелей Греков

6

11

ЧАРЪТ НА ПРИПОМНЯНЕТО - СПИСАНИЕ АРХИТЕКТУРА МЕЖДУ 1954-1984 Г.
г-р арх. Мария Диамандиева

19

СПИСАНИЕ „АРХИТЕКТУРА“ ПРЕЗ 80-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК
г-р арх. Здравко Генчев

27

КАУЗА НА СПАСЕНИЕТО И НОВОТО НАЧАЛО 2013-2019 г.
доц. г-р арх. Мария Давчева

32

СПИСАНИЕ „АРХИТЕКТУРА“ – 2019-2024 г.

34

ТЕРИТОРИАЛНО ПЛАНИРАНЕ

35

КРАТЪК ПРЕГЛЕД НА РЕГИОНАЛНОТО РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРИЯ
Стойко Дошеков

СЪДЪРЖАНИЕ

АРХИТЕКТУРА

Списание
за архитектурно творчество,
архитектурна теория и критика
ГОДИНА СЕДЕМДЕСЕТ И ПЪРВА

3 - 4
2024

НЕОБХОДИМОСТ ОТ ПРОМЯНА В СИСТЕМАТА НА ТЕРИТОРИАЛНО-АДМИНИСТРАТИВНОТО УСТРОЙСТВО И РАЙОНИТЕ ЗА ПЛАНИРАНЕ <i>доц. д-р Николай Цонков</i>	42
ФОРМИРАНЕ НА РЕГИОНАЛНО УПРАВЛЕНИЕ ЧРЕЗ ПРОМЯНА В ОБХВАТА НА РАЙОНИТЕ ЗА ПЛАНИРАНЕ В БЪЛГАРИЯ <i>проф. д-р Камен Петров</i>	50
ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА НОВИ РАЙОНИ ЗА ПЛАНИРАНЕ (NUTS 2) В БЪЛГАРИЯ <i>арх. Белин Молов</i>	58
ПАМЕТТА НА ТЕРИТОРИИТЕ <i>проф. арх. Тодор Кръстев, д.а.н</i>	72
АРХИТЕКТУРНО НАСЛЕДСТВО	81
60 ГОДИНИ ВЕНЕЦИАНСКА ХАРТА <i>проф. арх. Тодор Кръстев, д.а.н</i>	82
АТЕЛИЕ „ВИДИН“ - КУРС ЗА ПРОФЕСИОНАЛНО ОБУЧЕНИЕ НА АРХИТЕКТИ КЪМ НИНКН И ЕКОЛ ДЪО ШАЙО ПАРИЖ <i>арх. Рада Стефанова</i>	91
СПОМЕН ЗА АРХИТЕКТ ВАСИЛ КИТОВ <i>доц. д-р арх. Валентина Върбанова</i>	105
КОНКУРСИ	116
ДЕСЕТО ЮБИЛЕЙНО ИЗДАНИЕ НА ARCHINOVA ARCHITECTURE AWARDS <i>Ема Димитрова</i>	117
КОНКУРС ЗА ИДЕИ ЗА ПРОСТРАНСТВЕНО ОФОРМЛЕНИЕ НА ЗАЛА 1 НА ЦДА НА САБ <i>арх. Евгения Кукушева</i>	125
ГОДИШНИНИ	133
АРХИТЕКТУРАТА НЕ Е РАБОТА ЗА САМОТНИЦИ <i>арх. Дамян Томалевски</i>	134
КОГАТО СРЕЩНЕШ АРХИТЕКТ ХРИСТО ГЕНЧЕВ <i>арх. Мария Каразлатева</i>	138
ДОЦ. Д-Р. НИКОЛАЙ ГРИГОРОВ НА 90 ГОДИНИ <i>Стойко Дошеков</i>	144
ЗА ИЗЛОЖБАТА „СОФИЯ - ГРАД НА МЕЧТИТЕ“. АРХИТЕКТУРНИ ИДЕИ И ПРОЕКТИ 1974 – 2024 Г. <i>проф. д-р арх. Тодор Булев</i>	146

*Източниците на илюстрациите не са упоменати, когато са на автора.
*Текстовете на английски език са на авторите на статиите.

Главни редактори на списание „Архитектура“

1954-1956 – арх. Александър Обретенов (1901-1991)	1973-1983 – арх. Пантелей Греков (1912-1984)
1956-1960 – арх. Стефан Манев (1907-19XX)	1988-1992 – арх. Здравко Генчев (1944)
1960-1963 – арх. Борислав Стоянов (1911-1991)	2001-2012 – арх. Росен Вълков (1943)
1963-1972 – арх. Иван Рахнев (1916-1992)	2012-2019 – арх. Мария Давчева (1973)
1972-1973 – арх. Пейо Бербенлиев (1923-1999)	

Отговорни редактори на списание „Архитектура“

2019-2022 – арх. Елисавета Куршумова, г-р арх. Урб. Жана Стойчева, арх. Милен Маринов, проф. г-р арх. Борислав Борисов г.а.н., проф. г-р арх. Валери Иванов, г-р арх. Мария Диамандиева, проф. г-р арх. Веселина Пеневска, доц. г-р арх. Искра Данголова г.с.н., проф. г-р арх. Тодор Булев, арх. Евгения Кукушева,
2023 го сега – арх. Евгения Кукушева

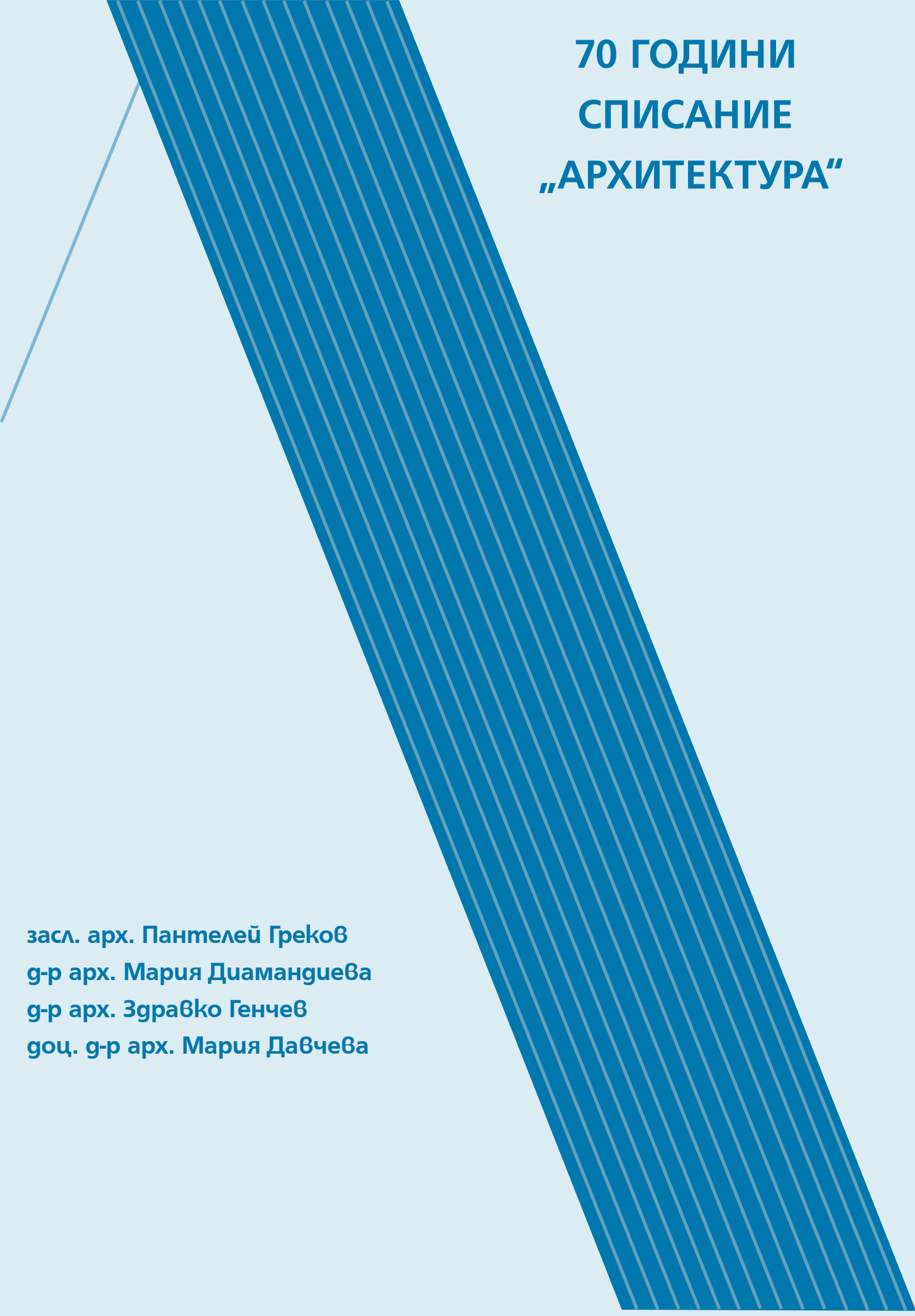
Заместник главни редактори на списание „Архитектура“

1954 – арх. Христо Берберов	1957 – арх. Иван Мишев
1959 – арх. Тодор Данов	1960 – арх. Любен Минчев
1967 – арх. Иван Мавров	1971 – арх. Методи Класанов
1976 – арх. Иван Главчев	1983 – арх. Здравко Генчев
1990 – арх. Николай Тонев	1990 – арх. Росен Вълков
1992 – арх. Лило Попов	2013 – арх. Мария Давчева
2013 – арх. Борислава Манолова	2017 – арх. Пламена Георгиева

Членове Редакционна колегия (Издателски съвет)

1954 – Милко Бичев, Борислав Стоянов, Стефан Манев, Николай Казмуков, Петър Ташев, Неделчо Паскалев, Любен Тонев, Борислав Стоянов, Стефан Манев; **1956** – Милко Георгиев; **1959** – Георги Арбалчиев, Иван Иванчев, Ангел Шарлиев, Атанас Делибашев, Владимир Роменски, Иван Дамянов, Георги Стоилов; **1960** – Димитър Димитров, Александра Берберова, Стефан Станев, Иван Рахнев, Петко Татаров; **1963** – Никола Нешев; **1964** – Пейо Бербенлиев, Николай Ненов, Пантелей Греков, Никола Николов, Константин Костов; **1965** – Александър Баров, Александър Доросиев, Методи Писарски, Йордан Ташев, Димитър Ганев, Цветан Коланджиев, Владимир Рангелов, Красимира Тотева, Ангел Дамянов, Минко Пингев, Люба Такиева; **1966** – Слава Джерекарова; **1967** – Данко Митов, Стефан Мутанов, Георги Попов, Георги Репнински; **1969** – Изнат Изнев, Йордан Тангъров, Ива Любенова, Симеон Маринов, Александър Малчев, Христо Анастасов; **1971** – Иван Аврамов; **1972** – Милко Ангелов, Мария Милева, Асен Цанов, Иван Глухаров, Михаил Соколовски, Евлоги Цветков, Мила Иванова, Стефан Стайнов; **1976** – Рашел Ангелова, Маргарита Тодорова; **1979** – Димитър Аврамов, Нягол Петков, Любомир Бонев, Недялко Сребрев, Янка Добрева, Панаьот Стефанов; **1988** – Николай Ненов, Бойко Кадинов, Любомир Панчев, Стефан Попов, Илия Юруков, Людмил Банев, Никола Карадимов, Лило Попов, Георги Станишев, Петко Еврев, Константин Мрянков, Павел Попов, Румен Шейков; **1990** – Милко Ангелов, Благовест Вълков, Светослав Куцаров, Румен Михайлов, Веселина Троева, Стоян Янев, Константин Бояджиев, Христо Генчев, Иван Мавров, Недялко Сребрев, Лозан Лозанов, Димитър Василев, Искра Данголова, Мария Милева, Белчо Дончев, Славей Гълъбов; **1993** – Матей Матеев, Петър Диков, Марта Петрова, Росица Гъдева, Илия Калайджиев, Ленко Петров; **1995** – Илия Калайджиев, Димитър Андрейчин, Лидия Шилева, Владимир Дамянов, Янчо Чонков, Анаст. Константинова; **1996** – Дунка Герганова, Георги Андреев, Лидия Шилева, Владимир Дамянов, Янчо Чонков, Анаст. Константинова; **2001** – Константин Бояджиев, Димитър Андрейчин, Георги Андреев, Веселина Троева, Дунка Герганова, Лидия Кръстева-Шилева, Петко Еврев, Владимир Дамянов, Георги Георгиев; **2013** – Андрей Иванов, Благовест Вълков, Здравка Аврамова, Тачо Пеев, Анета Василева, Венцислав Илиев, Леонид Покрасс, Христо Генчев, Атанас Ковачев, Жеко Тилев, Михаил Петков; **2013** – Атанас Ковачев, Христо Генчев, Венцислав Илиев, Любо Георгиев, Константин Бояджиев, Людмил Димитров, Емил Йорданов, Пламена Георгиева, Евлоги Цветков, Здравка Аврамова, Тачо Пеев, Цветелина Йорданова; **2016** – Борислав Борисов, Боряна Вълчанова, Ясен Кьосев, Стела Ташева; **2020** – Константин Бояджиев, Искра Данголова, Елена Иванова, Йорданка Кангулкова, Веляна Найденова, Борислав Борисов, Мария Диамандиева, Росица Никифорова, Христо Ганчев, Петко Еврев, Веселина Пеневска, Валери Иванов; **2024** – Илиян Николов, Георги Станишев, Анета Славова, Веляна Найденова, Атанас Ковачев, Александър Слаев, Мария Диамандиева, Пеньо Столаров, Валери Иванов, Анета Василева

**70 ГОДИНИ
СПИСАНИЕ
„АРХИТЕКТУРА“**

**засл. арх. Пантелей Греков
г-р арх. Мария Диамангиева
г-р арх. Здравко Генчев
доц. г-р арх. Мария Давчева**

РОЛЯТА НА СПИСАНИЕ „АРХИТЕКТУРА“ ЗА РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКАТА АРХИТЕКТУРА

Пантелей Греков

Пантелей Греков се дипломира като архитект през 1938 г. в Дрезден, Германия. От 1951 г. е директор на „Софпроект“, а през 1962 е избран за директор на Научно-изследователски институт по градоустройство и архитектура. В периода 1973-1983 г. е Главен редактор на списание „Архитектура“.

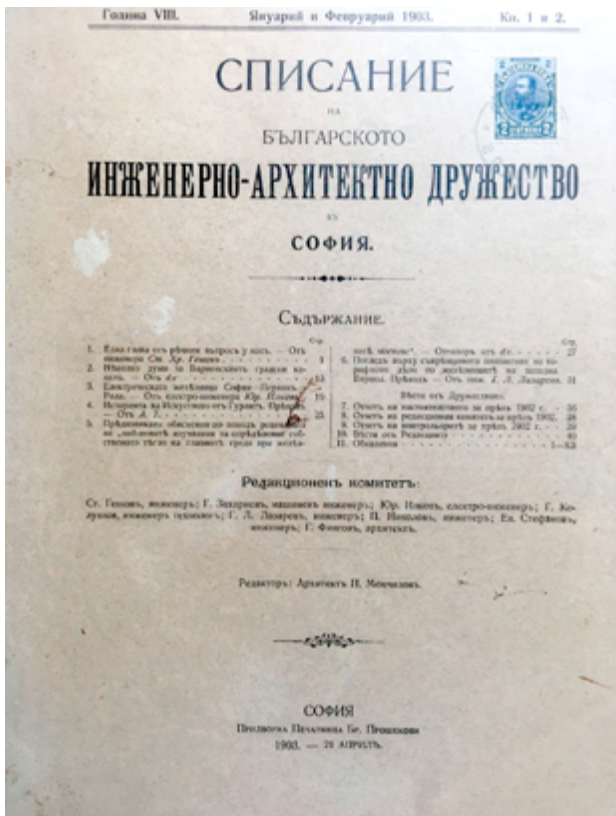

Летоброенето на архитектурния печат съвсем не започва от годината на основаването на списание „Архитектура“, т.е. от 1954 г., а далеч преди това време. Петнадесет години след освобождението от османско иго се създава Дружество на инженерите и архитектите в България (БИАД) през 1893 г. Невероятно звучи фактът, че българската интелигенция след 500 години робство възмъжава за твърде къс срок. Този факт още един път потвърждава огромната потенциална енергия на българския народ. Една година по-късно - юли 1894 г., излиза първият брой на списанието на БИАД, което съществува цели 55 години (до 1949 г.). Нашите предшественици се оказват едни от най-активните дейатели в БИАД и в неговата редакционна колегия вземат участие последователно архитектите Петко Момчилов, Йордан Миланов, Антон Торньов, Георги Ненов, Алекси Начев и други.

Още от първите броеве ясно проличава целта на списанието – да подпомогне изграждането на младата българска държава. Един от въпросите, с които се занимава още първият брой на списанието в своя архитектурен раздел, е – как да се съдейства за развитието на училищното дело. Размишленията по този въпрос са придружени с характерни образци на проекти за училища с различен капацитет от автора на статията арх.

Петко Момчилов. В същия брой Петко Момчилов коментира един международен конкурс в Румъния, в който той е взел участие. В следващите броеве намират място редица актуални въпроси. Представянето на проекта за Хали в София е последван от изложение на Закона за благоустрояването на столицата. Споделят се и мисли относно качествата, които трябва да притежават икономичните и хигиенични жилища, изискванията, които поставя архитектурата на строителната индустрия и т.н. Един от въпросите, който занимава пионерите на архитектурата в България е „Можем ли да имаме национален архитектурен стил?“ (арх. Антон Торньов). В същата статия авторът подробно разглежда красотата на нашите иконописи и шевици. В списанието не липсват и творчески въпроси като: „Стари и нови художествени стремежи (арх. Георги Ненов), „Върху някои въпроси на естетиката“ (арх. Пенчо Койчев). В последната статия, след обстоен анализ на по-значителни творби, се посочват забележителните художествени качества на дърворезбата в черкви, манастири и жилища. Интересен е тонът, с който е написана тази статия. Архитект Пенчо Койчев възкликва: „Как е възможно да изминат цели 25 години от Освобождението, а още не сме направили нищо за запазване на архитектурното наследство?“. Той не подозира, че и след 100 години ще се чуват

1903 г.

1928 г.

1927 г.

подобни възклицания относно недостатъчната грижа за отделни паметници и ансамбли.

Стартът на архитектурния печат показва, че българските архитекти още в началото се занимават не само с конкретни дела, но и с рядка вещина вземат отношение към различни теоретични въпроси. У тях липсва колебание и те споделят своите съждения с рядка убеденост. Тук е мястото да си припомним с дълбоко уважение, че по това време съществува група български архитекти, които след завръщането си от чужбина си поставят за цел да докажат, че не е необходимо българската архитектура да следва пътя на модерните европейски стилове при наличието на едно прекрасно архитектурно наследство. И така групата високообразовани архитекти-родолюбци-пионери на българската култура, в която влизат архитектите Йордан Миланов, Петко Момчилов, Пенчо Койчев, Наум Торбов и Антон Торнов, с думи и дела се борят за утвърждаване на съвременна архитектура с български черти. Техните творби Халите, Минералните бани и Синагалната палата в София, Мавзолеят в Плевен и други убедително показват големите им творчески възможности и безкрайното им родолюбие.

Минават години и ние се приближаваме до нашето време. В списанието все по-често се появяват статии на градоустройствени теми. Правят се предупреждения за опасността от нарушаването на архитектурата на съществуващите градове чрез необмислени регулационни планове. Посочва се значението на конкурсите като правилен път за постигане на високи резултати. Това е безплатен поглед към изминатия път на архитектурната част на списание „БИАД“ до края на неговото съществуване (1949 г.).

Българските архитекти активно участват и в списанието на Инженерно-архитектурната камара (ИАК - 1938-1943 г.). В неговата редакционна колегия последователно взимат участие и архитектите Петко Стоилов, Владимир Хашнов, Константин Джангозов, Любен Тонев, Тодор Златев и др. Архитектите Александър Обретенов, Любен Тонев, Петър Кантарджиев и други поставят въпроса за разрешаване на жилищния проблем, за ново градоустройствено законодателство, за архитектурната композиция на София.

По-късно (в 1948 г.) голям интерес предизвиква конкурсът за централното ядро на София. Правят се редица коментари по този случай, но особено интересно е заключението на един от журьорите – хърватския проф. Микушковец: „Концепцията да се съсредоточават основните административни сгради, включително и министерствата, в централното ядро не е вярна насока в неговото изграждане“. Но становището му, което се поддържа и от други колеги, не намира одобрение от тогавашните отговорни институции.

Архитектурната мисъл прозвучава също (1945-1948 г.) и в списанието на Българските инженери и архитекти (БИА). Дейно участие в общата редколегия вземат последователно арх. Тодор Златев, арх. Христо Берберов

и др. Тематиката на архитектурния раздел е свързана непосредствено с нуждите на момента. Настъпва времето, когато ролята на градоустройството, на районното и националното планиране започва да придобива особено важно значение. Постоянна тема на списанието е разглеждането на резултатите от състоите се конкурси.

***

Паралелно със споменатите съвместни издания на архитекти и инженери в 1927 г. започва издаването на списание „Архитект“ - орган на Дружеството на българските архитекти. Неговият първи главен редактор г-р арх. Александър Рашенов, със своята голяма култура, успява да положи здрави основи на любимото списание на архитектурната колегия.

Арх. Любомир Чардафонов разглежда проблема „Съвременна монументална архитектура“. Арх. Георги Козарев продължава своята любима тема „Нормализиране и типизиране на строителния материал“. Арх. Чавдар Мутафов изяснява „Проект за градоустройственото решение на площад „Св. Неделя“ (пл. „Ленин“) и пл. „Възраждане“ във връзка с трамвайното движение“, арх. Станчо Белковски пак се връща към въпроса „Какво пак руши нашата регулация“. Д-р арх. Александър Рашенов взема ясно становище – „Необходимо е грижливо да се запазят старините“. Оживена дискусия се разгръща по статията на арх. Димитър Абаджиев „Модерна архитектура и конструктивизъм“. Арх. Александър Обретенов в своята статия „Духът на съвременната архитектура“ и архитектите Станчо Белковски, Чавдар Мутафов, Александър Рашенов отричат конструктивизма.

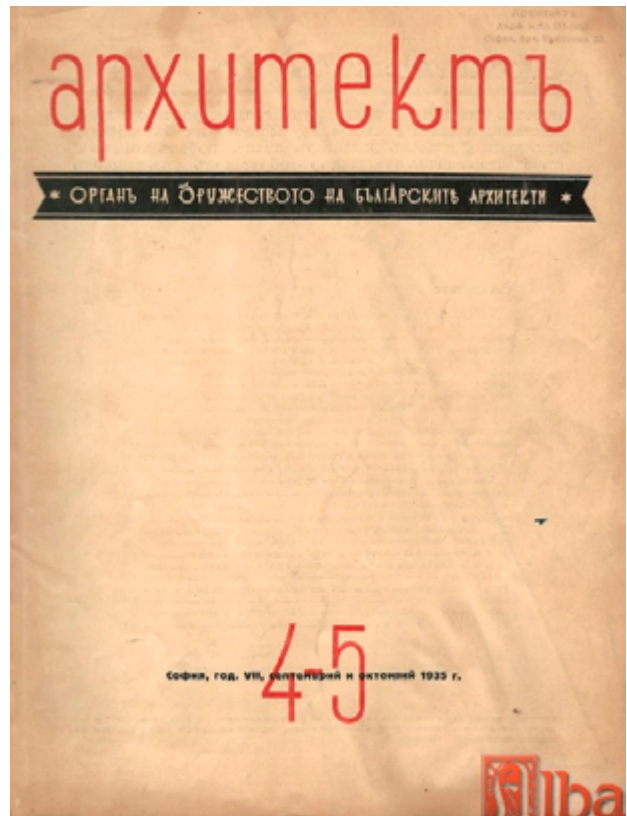
В списание „Архитект“ арх. Петър Карасимеонов представя „Градоустройствените възможности на София“, като определя развитието на София главно в югоизточна посока. Арх. Коста Николов, а по-късно и арх. Лазар Парашкеванов разглеждат проблема за кооперативното строителство на жилищни сгради в София.

Отново и още по-енергично се поставят нерешените въпроси с конкурсите. По този случай арх. Борис Чернев предлага реформа на начина за провеждане на конкурсите. Заслужава да се отбележи, че както Дружеството на българските архитекти (ДБА), така и Инженерно-архитектурната камара (ИАК) възприемат практиката техният представител в журито на публично събрание да информира колегията как е протекъл конкурсът, като направи оценка на получените резултати. По този начин той фактически отчита своята дейност.

Заслужава внимание и голямата загриженост, с която архитектурната колегия излиза пред меродавните институции своите опасения от намеренията на управата на БНБ да получи проект за нова сграда в София не по пътя на конкурса, а чрез възлагане. Поради изтъкнатите факти списание „Архитект“ се превръща в обществена трибуна за разрешаване на наболелите въпроси. Арх. Крум Палакунов в голяма аналитична статия разглежда „Сградостроителни и градоустройствени куриози в София“.

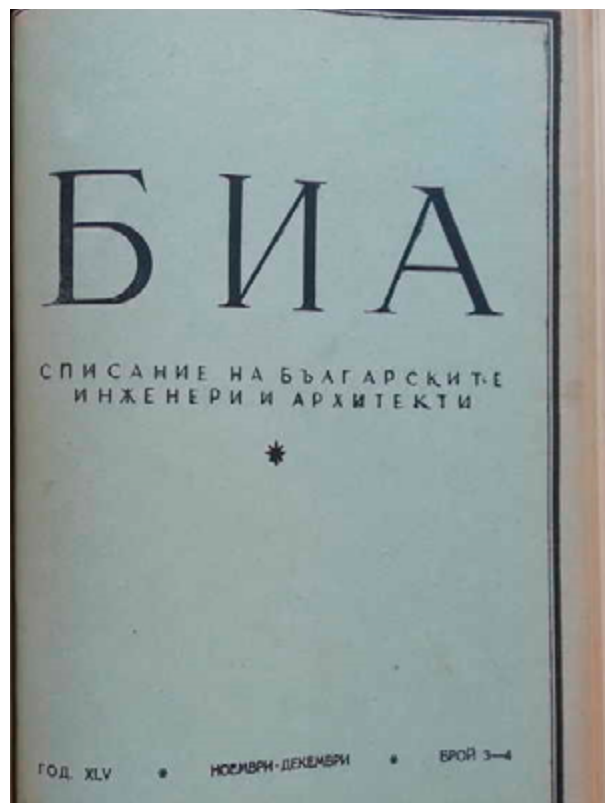
1934 г.

1935 г.

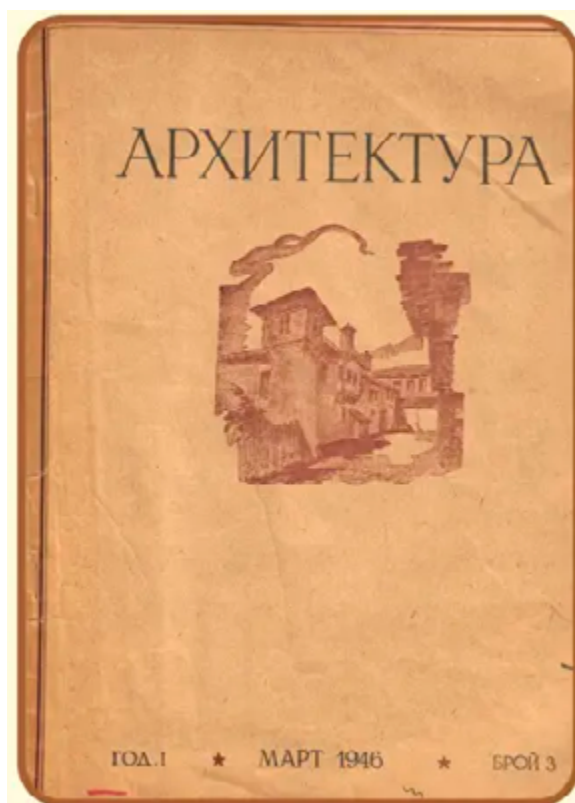
1939 г.

1942 г.

1946 г.

По същото време с особена острота и настойчивост се поставят и въпросът за градоустройствения план на София, и жилищният проблем в столицата. Архитектите Любен Тонев, Петър Кантарджиев, Борис Чернев, Димо Сербезов и други колеги нееднократно атакуват отделни страни на плана. Арх. Александър Обретенов поставя въпроса: „Как да се разреши жилищната криза“? Голям интерес представлява проведената от списание „Архитект“ анкета на тема: „Каква трябва да бъде ролята на архитекта за изграждането на обществения живот? Как трябва да се организира архитектурното дело, за да се постигнат най-добрите резултати“. И на двата въпроса колегията откликва с голямо оживление.

Това накратко е линията, която следва списание „Архитект“ до последния си брой, който излиза в 1936 г. Същия характер имат и „Известия на Дружеството на българските архитекти“ (ДБА) с главен редактор арх. Тодор Златев от 1934 г. до 1937 г., след което настъпва известно прекъсване на самостоятелното издание на Дружеството на българските архитекти.

След социалистическата революция у нас Камарата на народната култура с председател Александър Обретенов полага особени грижи за изграждането на творческите съюзи. Така известният архитект и писател Николай Марангозов ръководи списание „Архитектура“ от 1946 до 1947 г., а арх. Христо Берберов е Главен редактор на списание „Архитектура“ през 1950 г. В същата година поради организацион-

ни причини списанието временно прекратява своето съществуване.

***

Богатото наследство, оставено от нашите прешественици, много от които са активни дейтели в изграждането на съвременната българска архитектура, както и възможностите, които социалистическата революция открива за по-нататъшно развитие, бележат нова страница в културната история на нашия народ. И така в 1954 г. редакционна колегия, начело с изтъкнатия архитект и обществен деятел н. д. к. проф. арх. Александър Обретенов, поставя началото на списание „Архитектура“, чието дело продължава и до наши дни. Под негово ръководство първата редакционна колегия на списанието в състав: арх. Христо Берберов (зам. гл. редактор), арх. Стефан Манев (зам. гл. редактор), засл. д. к. проф. арх. Милко Бичев, арх. Николай Казмуков, засл. арх. Неделчо Паскалев, засл. арх. проф. Борислав Стоянов, засл. арх. проф. Петър Ташев и засл. арх. проф. Любен Тонев, определя насоката на списанието първоначално като издание на секция „Архитектура“ при Научно-техническите съюзи, а по-късно като орган на Съюза на архитектите в България.

Част от статия със съкращения на засл. арх. Пантелей Греков, публикувана в бр. 7/1979 г. на списание „Архитектура“

Part of an article with abbreviations of arch. Pantelei Grekov, published in no. 7/1979 of "Architecture" magazine

ЧАРЪТ НА ПРИПОМНЯНЕТО СПИСАНИЕ „АРХИТЕКТУРА“ МЕЖДУ 1954 – 1984 г.

Мария Диамангиева

Практикуващ архитект с многогодишна практика, доктор по архитектурна история и теория, гл.асистент в Института за изследване на изкуствата, БАН (2012-2015). Гост-изследовател в Свободния университет Брюксел, лаборатория ВАТir, Ecole Polytechnique de Bruxelles (2016). Хоноруван преподавател в УАСГ, НБУ и НХА с лекционен курс „Модерна и съвременна архитектура“, „Архитектурна критика“, „Медии и архитектура“, „Архитектура – общ курс“ (2014 – 2018). Специализации в Institute of Environmental Studies, Хернинг, Дания и университета „St. Joseph“, Филаделфия, САЩ в областта на енергийната ефективност и проектиране на търговски сгради. Автор на научни публикации, статии и книги – „Архитектурата като комуникация“, 2014, „Съвременният авангарден хотел“ – 2016, „Architectural Dimensions of the 21st century“, Amazon.

Изследователски интереси: архитектурна теория, архитектурата като култура и комуникация, медии и архитектура, съвременни процеси на трансформации на изкуството в контекста на дигиталността.

Годишнините са особен репер във времето и пространството – провокират представите ни за подреденост и ознаменуване. Компресират идеята за вечността до обозрими измерения – до декади или векове. Присъстват като нещо все пак разбираемо в хоризонтите на собственото ни право на време. Това са моментите, когато сме готови да погледнем себе си от позиция на изминалото – кои сме и кои сме били.

Особено когато става дума за писаното слово – когато се връщаме назад в текстове, създадени от живелите преди нас – всички онези, които са отпечатвали трайно на хартия смисъла на пътя си. И особено в България – където творците и пишещите хора са успявали да го правят със завидно постоянство през вихъра на променящите се обстоятелства на културната ни орис.

Изведнъж, във водовъртежа на ежедневието, се оказва, че списание „Архитектура“ става на 70 години – през май 1954 г. е публикуван първият му брой под познатата на последните поколения название.

Но този брой е условно първи – началото на първопроходната професионална периодика на гилдията датира 60 години по-рано. Тога-

ва образованите на Запад български инженери и архитекти се заявяват като общност с БИАД (Българско инженерно-архитектско дружество, основано 1883 г.) и неговото първо списание. През 1927 г. Дружеството на българските архитекти (осн. 1926 г.) създава списание „Архитект“, което функционира до 1936 г. Следват „Известия“ – до 1937 г., списание на Инженерно-архитектурна камара до 1943 г. и списание на Български инженери и архитекти в годините 1945-1948.

Вглеждам се в лицата на тези спокойни, благородни, самоуверени, образовани хора от старите фотографии, излъчващи достойнството на онази окриляваща отговорност да твориш и създаваш в името на общополезния разум. Днес имената им са известни на малцина – обществото като правило възприема средата, която обитава, като гагеност, а нейните създатели като глас зад кадър. Дали все пак остават някакви следи в колективното съзнание от онзи дух, от онзи пиетет пред професията, с който първите организирани български архитекти творци са поставяли основи, за да създадат една институция, с цялата амбиция и енергия, на която са били способни и както са си представяли, че е редно.

Конгресен брой – 1906 г. / Congress issue – 1906

Брой първи на списание „Архитектура“, 1954г.
Issue one of "Architecture" magazine, 1954

Защото архитектурата е истинска институция – тя е значим в обществената структурна фактор, с трайна история, едновременно причина и следствие на значими процеси, засягащи практически всички. А институциите се нуждаят от собствения си вътрешен дебат, който ги репродуцира и поддържа адекватни на духа на времето. И българските инженери и архитекти от края на XIX век са осъзнали това – техният глас, заявяващ ги като гилдия, трябвало да бъде чул. А написаното е това, което остава и което дава форма на всяка мисъл и намерение.

През този месец май се връщаме към първия брой на едноименното на съвременното издание на САБ с усещането за необходимостта от един отгавна очакван разговор за архитектурната общност – отвъд идеологиите, отвъд илюзиите и грешките, отвъд условностите, които ни разделят. Когато остава единствено чистата истина на творците и нуждата от споделяне в една професия от индивидуалисти.

Да се проследи и анализира пътят, извървян от списанието за периода от създаването му почти до момента на смяната на режимите през 1989 г. е заслужаващо внимание и време за задълбочено запознаване с обстоятелствата усилуе – в контекста вероятно на архитектурните текстове въобще за конкретните няколко десетилетия. В случая се спускам единствено в сърфиране по повърхността на проявленията му, повече в търсене на логични съответствия на специфична социокултурна динамика и нейното текстово отражение.

Разтварям първия брой на „Архитектура“. Един вълнуващ преглед – историята е тук, между редовете. Издание на отгел „Архитектура“ при Съюза на научно-техническите сдружества в България. Списание с 40 страници, с редактор Александър Обретенов, заместник Христо Берберов. Колегия – Милко Бичев, Нелчо Паскалев, Борислав Стоянов, Петър Ташев, Николай Казмуков, Любен Тонев. Изборът на този редакционен състав не е случаен – това се имената на учители на няколко поколения български архитекти, написали първите учебници. Някои от трудовете им останаха единствените четива от български автор в сферата до днес, като например „Архитектурата на Ренесанса в Италия и другите западноевропейски страни“, издателство „Наука и изкуство“, от същата 1954 г.

Започвам да чета – това е без съмнение официоз, от него не се очаква нищо алтернативно или неутрално. Авторите са само авторитети на местния архитектурен небосклон – питам се дали редовият архитект в България в онази година би могъл да публикува свой текст на страниците му. Прелиствам сериозна уводна статия със заглавие „Вдъхновяващи перспективи“, в която тържеството на водещата партийна идеология е потвърдено без уговорки, тя е демонстрирано споделена. Не е изненадващо – такава е времето, а архи-

текстурата винаги се отнася до политиката, тя няма как да съществува извън своите меценати, винаги е свързана със силата и властта. „Народната библиотека „Васил Коларов“ е заглавието на първата специализирана статия, от арх. Неделчо Паскалев. Прави впечатление множеството приложени архитектурни планове, като че ли разговорът за архитектура търси своето право на предимство пред непреходното присъствие на загадените идеологически речитативи.

Следва втора статия – арх. Петър Ташев със „За социалистическата жилищна архитектура в София“. Човек се пита какво ѝ е точно социалистическото на тази архитектура, но това е дълъг разговор. Вече е въведен крилатият слоган „архитектура, национална по форма, социалистическа по съдържание“. Социалистическият реализъм е господстващото понятие, определящо качеството на културния тренд. Това, което обаче прави впечатление в статията, извън идеологията, макар че не е лесно, е определено критичният тон, без уговорки. За някои от сградите е изказано мнение, че „разпределенията са добри“, „жилищата са удобни, добре оразмерени“; „конструкцията е проста и икономична“...; че „променят образа на улицата, тя става по-красива, по-жизнерадостна, по-кolorитна, по-празнична“. Но други са непропорционирани, с груби кесони например. Има и обобщения – като общи положителни черти на жилищата и генерални грешки в проектантските подходи, което е съвсем в посоката на професионалната архитектурна критика. И разбира се, всичко е придружено със значителните по обем цитати от съветски източници.

Статиите са общо 4 на брой – следва арх. Никола Мавродинов за катедралата „Александър Невски“ и на бургаския архитект Наско Сиркаров, посветена на Несебърската църковна архитектура.

Както може да се заключи – вниманието на архитектурната общност е насочено към значителни архитектурни теми репери в сферата на разнообразни типологии.

Оставам с усещането за скованост, за неизбежността на политическата репресия, официализирана и правоверна, но все пак под условията на някакъв особен конкурентен дисонанс с авторитета на културния гигант, какъвто архитектурата винаги е била.

През юли на 1954 г. излиза втори брой на „Архитектура“. На дневен ред вече е темата за типовото проектиране – масите от работещи хора имат нужда от сгради. Засегнат е сегментът и на селските жилища. И отново с много чертежи – става дума за проекти все пак, езикът на гилдията е графичен. Като че ли броят е насочен приоритетно към жилището – присъстват знаменателни имена като арх. Тодор Златев със статия за Възраждането у нас, както и проф. Иван Иванчев, който пише за къщата.

Следва общ трети и четвърти брой на списанието, на 86 страници. Забележително четиво

– на корицата е Паметникът на Съветската армия, който потомците обезглавиха десетилетия по-късно (през юбилейната 2024 г.) като опит за заличаване спомена и илюзиите на един фалирал режим. Тогава, преди 70 години, идеята също е била да се ликвидира – само че капитализмът. Александър Обретенов пише за мавзолея на Георги Димитров – също, както е знайно, впоследствие взривен. И започваме да се питаме, като четем думите на Данко Митов, посветени на строителството в София, или на Владимир Рангелов – за 10 години строителство на Народната власт в Пловдив, както и в град Сталин (Варна) и Коларовград (Шумен) – трябва ли архитектурата да носи политическа вина? Тя толкова често изкупува заблудите на обществата, едно материално присъствие на символи, чието помитане служи за първична форма на освобождаване на колективния гняв. Или на друго, но винаги участваща в обществената динамика, винаги наситена с послания, прекалено трайна и видима.

И последното издание за 1954 – брой 5-6, на 60 страници. Тук има нещо ново – емблематичният архитект Станчо Белковски представя обществените сгради в Националната архитектурна изложба. Това е забележително – наличието въобще на подобно архитектурно събитие и неговият публицистичен коментар. Необходимостта от представяне и обсъждане на архитектурата е очевидно осъзната, дори необходимостта от сблъсък, от коректив – представянето на артистична продукция пред професионалната аудитория за оценка е една от крайните степени на социализация на изкуството, която гарантира виталността му.

В броя се промъква плахо желанието за внимание към ставащото в архитектурния свят извън България – предложен е поглед към румънската архитектура (все пак в рамките на лагера). Наред с безопасността на традиционния интерес към наследството и Преображенския манастир.

И отново нещо заслужаващо внимание – описана архитектурна библиография на издания с професионална тематика за 1953 г. 9 български и 20 съветски автори пишат за архитектура. Впечатляващо – дали днес българските архитекти издават по 10 книги на година?

Взгледях се по-подробно в рождената година на „Архитектура“, защото само в рамките на месеци ходът на културните процеси в българската архитектурна сцена проявява наченките на естествението си творчески състояние. Въпреки схоластиката на спуснати отгоре правила творците винаги намират своя начин да създават, защото истината в изкуството може да бъде заглушавана, но не и унищожена. И бавно и полека ходът на цивилизацията следва своето естествено развитие, напук на всяка изолация или ограничение. Пък и нека не отричаме духа на времето след Втората световна война в социалистическа България, когато е имало толкова много сгради за строене и място за изява на ентузиазирани творци.

Кирил Бойчев – 1962 г. / Kiril Boychev – 1962

И списание „Архитектура“, въпреки целия политически фарс и заявявана идеологическа вяръност, се обявява много бързо за правото на мнение – само две години по-късно, още през 1956 г., на страниците му се появява забележителна рубрика – „Трибуна на архитекта“. Както е обявено, тя „открива широко обсъждане по въпросите на нашата архитектура и поканва колегията да вземе участие в него“. А първите публикувани мнения са на преподаватели от тогавашния ИСИ, днешния УАСГ. Тук може да се прочете мнението на проф. Храбър Попов за архитектурното образование и стилистичното му несъгласие с украшателството, на арх. Делибашев, изцяло в духа на лозунгите и повелите на „новото време“. И една по-спокойна като идеологическа реторика статия на проф. Теодор Горанов относно архитектурата и градоустройството, със смислени по същността си критични заключения.

Времето наистина е безстрастно, то бавно и постепенно поставя всичко на мястото му... И обяснимо скокът до 1962 г. ни показва едно ново списание „Архитектура“ – вече издание на Държавния комитет по строителство и архитектура и секцията „Архитектура“ към Научно-техническите съюзи. Главен редактор вече е Борислав Стоянов, до 1963, следван от Иван Рахнев за следващите 9 години до 1972. Модерността е в апогея си. Хартията на списанието става различна – и формата е претърпяла развитие, но и съдържанието. Темите за наследството отново са тук със статията

Реклама – 1965 г. / Advertising – 1965

на Пею Бербенлиев за Брациговската школа и Кольо Фичето.

Но ето го и събитието – Петър Ташев подробно представя посещението си през 1961 г. на VI конгрес на МСА в Лондон. С множество снимки от Запад. А Делчо Сугарев подробно описва архитектурната изложба на конгреса. Строгата структура от последователно следващи статии от 50-те е разнообразна, виждаме рисунките на градски фрагменти на Кирил Бойчев – елегантни, с някакъв френски чар. Прави впечатление и участието на учени като арх. Н. Каменов, кандидат на архитектурните науки, както и установяване на темата „архитектурен конкурс“ за жилищен район във Варна.

И нещо наистина интригуващо – недвусмислено критична статия на арх. Петър Кантарджиев по повод известната интерпретация на арх. Матей Матеев, който виждаше ясни стилови белези на барок в пловдивските възрожденски къщи. Изразеното разбиране по темата е обосновано, ясно заявено, истинска критика в професионалния режистър. Без заобикалки, но и без да стои като обикновено критикарство. Днес – можем ли да се похвалим с нещо подобно?...

Готовността за очаквано отваряне към света е вече съвсем отчетлива – пролуки има. Откриваме рубрики като „Византоложки конгрес в Охрид“ или съобщение за смъртта на Жан Чуми, известния баща на нашия съвременник

ПЛЕВЕН

В РОМКОМБИНАТ

ОБЛЕКЛО И ОБУВКИ

ПРЕДЛАГА
 КВАНТИ: три „Плевенски“, „Перевиски“ и „Дитови“
 ЧЕРТИ: възраст и наука
 ОБУВКИ, ЧАНТИ И ДРУГИ КОЖЕНИ ИЗДЕЛИЯ
 КАСКЕТИ И ФРАКЦИ
 КЮРАНИ И ДОШЕДИ
 ПОЛЮКСОСНИ ИЗДЕЛИЯ

ИЗВЪРШВА
 ШЕИ НА ГОРНО И ДОЛНО ДАМСКО И МЪЖКО ОБЛЕКЛО
 ПОПРАВКА НА ОБУВКИ, ЧАНТИ И КУРАНИ
 КОДИНСАНИЕ НА ПРЕЖДИ, ТЪКАНИ И ДР.
 ШАМПА НА ПЛАТОВЕ И ОДЕЖДА
 ПРЕДЕИ НА ПАЛЮЧНИ ПРЕЖДИ
 ШВАИ НА СЪЩЕТА И ПОСТАВАНЕ НА РАМКИ

ул. Царя Стефан, 15, тел. Домовин, 35-32
 Единица сметка 34-33 при БРБ – Плевен

Реклама – 1965 г. / Advertising – 1965

Бернар Чуми и един от основателите на МСА. Да не говорим за резюметата на чужди езици – българската архитектурна общност вижда себе си като част голямата световна гилдия, очаква да бъде чути и разпозната.

Една полезна рубрика ме въодушевява – приложена е информация за текущите специализирани издания на издателство „Техника“, издателството, профилирано в темите на научно-техническото знание. В студентските ни години то издаваше учебниците ни, когато имаше кой да ги пише.

Списание то е пораснало като концепция, като саморазбиране за ролята му спрямо растящите очаквания на една динамична творческа общност. Защото брой 2 от същата година се занимава (почти изненадващо) с темата за архитектурата и опазването на природната среда. Питам се има ли зони на допир със съвременните измерения на „зелената obsesia“, на която сме свидетели през XXI век. Рубриците „Критика“ и „Библиография“ продължават да се обогатяват. Теоретичните въпроси търсят отговори, като например – „За градоустройствената и архитектурната теория и практика“ на арх. Неделчо Паскалев. Преледът на чуждестранни списания е забележително постижение – когато интернет беше далеч в бъдещето и информацията беше оскъдна и труднодостъпна, на българските архитекти се предлагаша поглед през Стената.

Учредителен конгрес САБ

946

ГЛАВНО УПРАВЛЕНИЕ НА СЪЮЗА НА АРХИТЕКТУРИТЕ В БЪЛГАРИЯ

ОСНОВНИ ЗАДАЧИ НА СЪЮЗА НА АРХИТЕКТУРИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Съкратен доклад на проф. арх. Петър Тасев

Доктор и държавен деятел на Ученото дружество на САБ в архитектурата в България.

В името на българските архитекти поставяме въпроса: какво е предназначението на Съюза на архитектите в България? Това е един събитие и трябва да посветим доклада на Партията и народната власт във българските архитектури, във всички творчески дейности.

Така и обществено признание на голямата работа, направена в тези дни, която се отразява на архитектурното и социално-политическото развитие на нашата страна, в политическото и държавно устройство на нашата община.

После да представяме как възникват от досега на издигане на всички Съюз, разглеждаме не само в името на българските архитекти да работи социалната България и приносът им към всички общности ЦК на БКП и народната Власт за възможности, които са в сила да се осъществят в България.

В заключение да кажем: 20 години минаха от създаването на архитектурното и социално-политическото развитие в архитектурата и социално-политическото развитие в архитектурата.

Съюзът на архитектите в България е един от основните фактори за развитието на архитектурата и социално-политическото развитие в България.

Настояващият конгрес на Съюза на архитектите в България, проведен в София, е един от основните фактори за развитието на архитектурата и социално-политическото развитие в България.

Съюзът на архитектите в България е един от основните фактори за развитието на архитектурата и социално-политическото развитие в България.

Учредителен конгрес САБ – бр. 9, 1965 г.
 UAB Founding Congress – issue 9, 1965

Намерението за обратна връзка и за някакъв вид общуване с аудиторията е препотвърдено – публикуват се писма до редакцията. Макар и вероятно контролирано, подобен род общуване е добър анонс за търсене на равнопоставено отношение с професионалния читател. Комуникативният модел става цикличен. Списание то търси своя тон на приобщаващо, не наситяващо четиво.

И най-забележителното! Реклама! Реклама на продукцията на предприемачето „Атанас Романов“ за метални елементи. Работещите в сферата на публицистиката винаги разбират добре взаимната полза от колаборацията, дори с клонове на културната индустрия, които традиционно не се считат за престижни. А всъщност реклама и архитектура съвсем не са лишени от връзки на родство като клонове на визуална индустрия в най-общ план. Но дори днес допускането на рекламата на страниците на специализираното списание има своите опоненти, отчитачи замърсяващ комерсиален привкус, неприсъщ на висотата на кулата от словеса кост, от която чистата архитектурна професия възприема света. И въпреки че съм далеч от елементарна аналогия между характера на рекламата в условията на доминация на пазара и тази от времето на плановата икономика, има нещо наистина визионерско в усета на издателите на списание „Архитектура“ през 60-те години на XX век и да рекламират на страниците си перални машини и обувки. Без да го считат за неуместно.

1965 г.

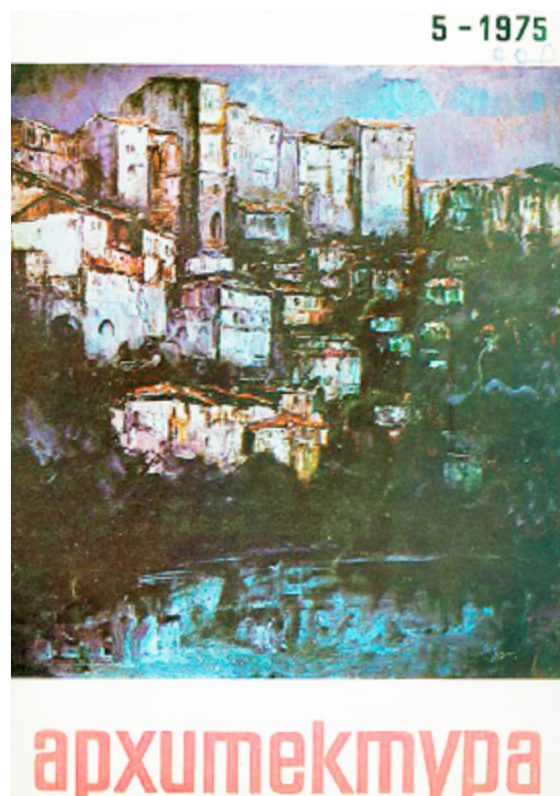
сп. „Архитектура“ рекламира – 1965 г.

През 1965 г. официално е създаден Съюзът на архитектите в България на учредителен конгрес. Това е времето на „Слънчев бряг“, из цяла България се проектират и строят кина, хотели. В списанието са публикувани знакови проекти – от мащабни градоустройствени намерения до мебели, които днес възхищават с изчистената си шестдесетарска линия. Темата за синтеза на архитектурата с другите изкуства е във фокуса на художествените търсения, отразени на страниците на списанието. Артистичният дух на 60-те, ескалацията на модерното в духа на следвоенния ентузиазъм носи истинска естетическа наслада дори за днешния разглезен от културни предложения поглед – тези корици от 1965 и 1966 са великолепни – с някакъв особен ала Едуард Хопър антикварен чар, който им придава непреходна стойност.

сп. „Архитектура“ – брой 9, 1965 г. Учредителен конгрес САБ

За кратко – 1972-1973 г. – главен редактор на списанието е проф. Пейо Бербенлиев, наследен от Пантелей Греков до 1983 г.

В прехода през времето – годината вече е 1975. Сп. „Архитектура“ вече е издание на Министерството на строежите и архитектурата и на САБ. Това е времето на „героите

1975 г.

на социалистическия трюг“ – именитите проектантите на България – арх. Александър Баров, арх. Милена Йорданова, арх. Стефка Георгиева. Хора, които измислиха и ръководеха строителството на емблематични сгради и които си отидоха в забвение, и част от тях, в самота. Някои архитекти станаха „народни“, като Никола Николов, а други – само „заслужили“ – като Богдан Томалевски, Владо Роменски, Иван Иванчев. Такова беше времето – заслугите и славата имаха различни от днес измерения. Сп. „Архитектура“ прецизно отразява имената на наградените – изявените майстори на 70-те.

Синтезът с другите изкуства продължава като важен рефрен – живописваното Велико Търново е на корицата.

Коемо не отстъпва по важност и на „Мисли за проблемите на индустриализираното строителство“, статия, написана от инженер. Списанието е разтворило диапазона си от теми и интереси – четем на страниците му статии от Пол Рудолф или Мигел Физак.

И – знаменателен момент – Първото международно биенале на архитектурата в София – юни 1981 г. Председател на организационния комитет е Пиер Ваго. В България пристига вече на живо Пол Рудолф – абсолютна звезда на архитектурния небосвод за своето време.

9 - 1981

архитектура

1981 г.

Както и Паоло Солери, както и цяла плеяда други известни световни имена, които днес са достойна част от модерната архитектурна история. Теоретици като Джоузеф Рикверт например, един от последните живи представители на своята архитектурна генерация, критик и историк на архитектурата от глобална величина – той продължи да участва в биеналета през годините и през XXI век.

Това ежегодно събитие – с всички критици, които може да понесе, оказва значително влияние на творческия дух на поколението действащи български архитекти на 80-те. Достъпът до директен професионален контакт на живо, както е известно, макар и не напълно невъзможен, беше принципно ограничен. И обратният подход – архитекти от цялата планета да бъдат поканени на творчески форум в България, беше забележително успешна стратегия. Отлично премерен ход, който обслужваше успешно повече от едно намерения, което един архитект с визия и възможности успешно осъществи.

На качеството на изданието, на стила и духа му – всичко това нямаше как да не се отрази. Защото българските архитекти получиха нов статут – вече част от международно архитектурно събитие, не просто участници, а организатори. То вече излиза в 9 книжки на година.

10 - 1981

архитектура

1981 г.

От него през 1981 г. научаваме също и за конференции като тази в БАН – „Архитектурата и социалистическият начин на живот“. Учени, теоретици и преподаватели като Стефан Ангелов, Васил Вълчанов, Искра Данголова разсъждават за архитектурата в качеството ѝ на социален феномен.

Не знам докъде да спра този преглед, как да срежа един комплексен поток от културни състояния – всеки следващ брой носи нови обстоятелства, нови територии за изследване. През 1983 г. сп. „Архитектура“ вече е теоретичен орган на САБ и Министерството на строителството и архитектурата. Съюзът излиза на предна позиция – на първо място е САБ. Концептуалната рамка се фиксира все повече върху темите на творчество, архитектурна теория и критика.

Действителността на страниците на списанието изглежда все по-отворена към света – прегледът на чуждестранните издания вече е постоянна рубрика. Успоредно с това в София се установява Център за проучване и проектиране и творчество CIERC към МСА. Обявени са множество изложби. Понятието „дизайн“ става част от професионалната реторика. Творческият фонд на САБ вече е неразделна част от практиката на архитектите, които имат отношение към опазване на наследеното в градския пейзаж.

Списаниемто отгавна е цвѣтно, графичното оформленне е със завидно качество – корицата на брой 9 от 1984, въпреки анонсираното заковане на българския архитект в рамките на социалистическото общество, с цялата си визия внушава модерен професионален поглед към цялостния апел на изданието. Авторитетът му като ясен глас на архитектурната колегия е безспорен и публикуването на страниците му е чест. Главен редактор вече е арх. Здравко Генчев.

Завръщането към историята на сп. „Архитектура“ от официалното му начало до средата

на 80-те години на XX век неизбежно се превърна в разговор за миналото на няколко генерации архитекти, които създадоха и създават съвременните български градове. За нас, които помним част от тази история, но и за гругите, които не я помнят.

Прочетете някои от текстовете в старите броеве на „Архитектура“. И размисълът кои са били и кои сме ние, архитектите в България, естествено ще отведе към въпроса и кои ще бъдем.

В това е целият чар на припомнянето.

THE CHARM OF REMEMBERING ARCHITECTURE MAGAZINE BETWEEN 1954-1984

Arch. Maria Diamandieva Ph.D.

The article peers into the history of Architecture magazine since its day one back in 1954 during the next 30 years to come, until the mid-eighties. It observes the process of its gradual development through the years and the line of its progress during the socialist ideological domination in Bulgaria. It aims to identify characteristics of universal architectural features, valid for architectural language of the world, which inevitably found its ways through the Iron Wall notwithstanding the political limitations.

It also deals with matters such as the guilt of architecture as usual scapegoat of the illusions and mistakes of its contemporaries. And the importance of the written word for the establishment of architecture as a factor in social relations in general.

The main purpose of the article written as a tribute to its 70 years anniversary in 2024 is the revive the interest of the audience towards the forgotten publications on its pages of several prominent generations Bulgarian architects and to emphasize the importance of editions of the kind for the existence and future of the institution of architecture in general.

СПИСАНИЕ „АРХИТЕКТУРА“ ПРЕЗ 80-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК

Здравко Генчев

Завършва архитектура в София през 1967 г. Ръководил е проектантски и научноизследователски колективи в Главпроект, КНИПИТУГА и Интерпроект. Специализирал е архитектура на отсидха, жилищна архитектура, жилищна политика и енергийна ефективност в Италия, Англия, Дания, САЩ. Работил е като главен редактор на сп. „Архитектура“, началник на управление „Жилищна политика“ към Министерството на териториалното развитие, жилищната политика и строителството (МТР-ЖПС), генерален директор на Националния център по териториално развитие и жилищна политика (НЦТРЖП). От 1993 г. е изпълнителен директор на Центъра за енергийна ефективност ЕнЕфект. Има над 200 публикации в национални и чуждестранни издания, участва в редица международни и национални форуми като водещ докладчик и лектор. Пожизнен член е на Асоциацията на енергийните инженери на САЩ. Бил е изпълнителен директор на Общинската мрежа за енергийна ефективност ЕкоЕнергия, водещ преподавател по общинско енергийно планиране в България и Украйна, член на журито на международния конкурс „Пасивна къща 2014 г.“, председател на Ръководния комитет на програмата „Енергийна ефективност 21“ на Икономическата комисия на ООН за Европа. Понастоящем е председател на Управителния съвет на Центъра за енергийна ефективност ЕнЕфект.

През 2014 г. сп. „Архитектура“ отбеляза своята 60-а годишнина. По този повод бях поканен да споделя свои впечатления от 10-годишната ми работа (1982-1992)¹ в редакцията². Когато по повод на настоящата 70-а годишнина на списанието отново получих покана да разкажа за онези години, дълго се колебах дали бих могъл да добавя нещо ново и още повече – дали то изобщо би представлявало интерес за съвременните читатели. Времето днес е различно от онава, през което аз пребивавах в списанието. Различни са възможностите да се прави таква издание, различна е технологията на самото архитектурно проектиране, твърде различен е духът на днешното време, сравнен с десетилетието на 80-те години на ХХ век. Ето защо този път се опитах да представя няколко конкретни разреза през моите спомени – за духа на времето, за характера на архитектурния процес и за усилията на редакционния екип да ги отразява. За тази цел внимателно прелистих

1 *Моето участие в работата на редакцията бе от бр. 8/82 – зам. главен редактор, от бр. 7/83 – и.д. главен редактор и от бр. 1/88 до бр. 1/92 – главен редактор.*

2 *Тези впечатления бяха публикувани в бр. 5-6/2014 на сп. „Архитектура“.*

всеки отделен брой от онези години. Ето как, в края на осемдесетте години на моя живот, възстанових спомена си за живота на списанието през 80-те години на миналия век и за усилията, постиженията и тревогите на тогавашните „млади“, които го създаваха.

НАКРАТКО ЗА ДУХА НА ВРЕМЕТО

80-те години на ХХ в. бяха *десетилетие на пробуждане* и нарастващо обществено оживление. Това бе резултат най-вече от политическите промени в бившия СССР и от започналата там „перестройка“, която бавно, но сигурно проникваше и у нас. В САБ това пробуждане витаеше особено осезателно. Зародиха се романтични надежди и очаквания за бъдещи промени, които най-силно вдъхновяваха тогавашното младо поколение. Сред архитектите витаеше усещане за общност и принадлежност към едно уважавано творческо съсловие. В рамките на една все още тоталитарна политическа система те се стремяха към дух на демократичност и колегиялност, за които всеки истински творец копнееше.

Междувременно *строителната дейност в страната нарастваше*, а това наливаше творческо „гориво“ в проектантския процес. Обно-

1983 г.

1984 г.

вяваха се градски центрове, създаваха се нови пешеходни зони, изграждаха се множество нови знакови обществени сгради, проектирането и изграждането на нови жилищни комплекси започна да се подлага на критична преоценка.

Поставено бе началото на поредицата международни биеналета на архитектурата *Интерарх*, които срещнаха български архитекти с творци от целия свят. Основана бе *Международната академия на архитектурата* и нейното местно проектантско звено *Интерарх*. Това оживление се превърна в основна хранителна среда за сп. „Архитектура“.

АРХИТЕКТУРНИЯТ ПРОЦЕС НА СТРАНИЦИТЕ НА СПИСАНИЕТО

Архитектурният процес в България неотменно бе в центъра на вниманието на списанието. Представяха се новите и обновените центрове на градовете Смолян (3/84), Велико Търново (7-8/85), Толбухин/Добрич (10/86), Кърджали (10/87), Благоевград и Шумен (9-10/88), преустройството на бул. „Витоша“ в София (4/87), както и градските центрове и пешеходните зони в Ботевград, Карлово, Бургас, Видин, Пазарджик и др. Публикувани бяха знакови нови обществени сгради и жилищни комплекси, партийни и културни домове и читалища, хотели. Някои от тях се оказаха твърде амбициозни и не стигнаха до реализация (жк „Крайморие“ в Бургас, 6/88), докато други, макар и скромни по обем и предназначение, оставиха диря в съвременния архитектурен летопис (археологическият музей в Преслав на Димитър Кръстев (9/83), ресторант „Димитровград“ в София на Живко Желев и Белчо Дончев (3/83) и др.).

Чрез техни творби или със специално подготвени студии, наред с представителите на старата архитектурна школа, получили образованието си в Европа в първата половина на века, на страниците на списанието бе представяно творчеството на някои от най-изявените съвременни български архитекти като Никола Николов (2/84), Борис Капитанов (4/83), Иван Попов (3/84), Неделчо Паскалев (6/84), Богдан Томалевски (7-8/84), Боян Кузупов (3-4/85), професорите Васил Вълчанов (1/84), Тодор Златев (9/95), Валентин Старчев (3-4/86), Александър Доросиев (4-5/88), Делчо Сугарев (8/86), Любен Тонев (6/88), Иван Иванчев (5/86), Ангел Дамянов, утвърдените творчески екипи на Борис Камиларов, Михаил Соколовски и Цанко Хаджистоянов, на Евлоги Цветков и Тодор Кожухаров и много други.

Въпреки трудния достъп до качествена информация, представянето на *световната архитектура* винаги е привличало интереса на редакцията. На страниците на списанието своевременно намериха място забележителни актуални творби на европейската архитектура

ра като новата сграда на застрахователната компания „Лойдс“ в Лондон (7/87), представена от Лило Попов, центъра „Бобур“ (7/88) и новия музей „Орсе“ в Париж (3/88), представени от Атанас Ковачев, новата сграда на театър „Тазанка“ в Москва (6/83), представен от Веселина Веселинова. Цялостно или чрез отделни техни творби бяха обрисувани портретите на знакови западни творци като Алдо Роси (4/87) и Рикардо Бофил (10/87), представени от Константин Бояджиев, Кишо Курокава (3-4/85), представен от Петър Дикиджиев, Вячеслав Глазичев (2/90), представен от Павел Попов, както и Норман Фостър (7/87), Юстус Дахинген (3-4/89), Тагао Анго (3-4/85), Маноло Нунес (5-6/87), Александър Белокон (5/85), Франк Гери и много други.

Освен публикуването на конкретни архитектурни реализации, списанието се стремеше да допринесе за осмислянето на текущи *характерни явления в областта на архитектурната теория и практика*. Наред с деконструктивизма (2/90), който по-рядко се коментираше в професионалния печат, постмодернизмът бързо набирал инерция и силно привличаше вниманието на българските архитекти. Още в началото на периода в САБ започнаха дискусии по тази тема (7/83), огласени бяха някои твърде спорни оценки за това движение, намерили място в съветския печат (10/87, Добринна Желева), търсеха се дори паралели между постмодернизма и социалистическия реализъм (1984, Георги Станишев и Тодор Булев). Принос по темата внесоха пространният обзор на Масато Кавамукай „Многообразието в постмодерната японска архитектура“ (3-4/89 и 5/89) и подобранията откъси от авторски текстове на идеолозите на движението Роберт Вентури и Дениз Скот Браун (5-6/87). На този пълноценен фон се появи проникновеният анализ „Постмодернизмът в контекста на „традиция-минало-настояще“ (5-6/87) от изтъкнатия активно практикуващ архитект Лозан Лозанов, който направи сполучлив опит деликатно, но убедително да приземи темата на родна земя.

Да се изброяват най-изявените *автори на списанието*, е твърде рисковано, тъй като неизбежно ще останат пропуснати много имена, а това е крайно несправедливо. И все пак ще спомена имената на Методи Класанов, Лило Попов, Никола Карадимов, Павел Попов, Христо Генчев, Григор Дойчинов, Веселина Пеневска, Тодор Булев, Христо Анастасов, Петър Дикиджиев и знам, че остават още много, много други, които не бива да се забравят.

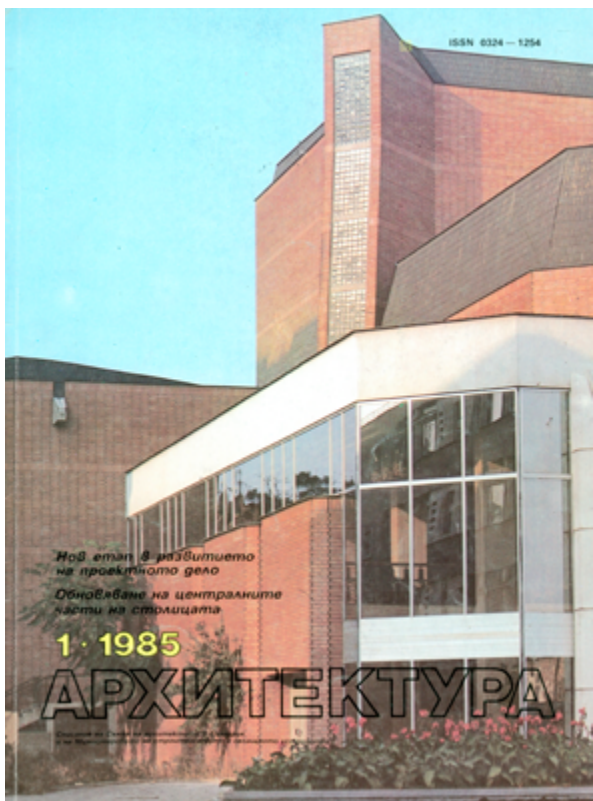
Въведени бяха редица *нови рубрики* като „Творчески портрети“ и „Профили“, „Международна панорама“, „Преглед на чуждестранни списания“ и „Избрани страници“, „Гледница“ и „Въпроси на деня“, „Архитектът художник“, „Сатира“ и др.

Специално внимание се отделяше на тематичното изграждане на отделните броеве. Чрез дискусии или в отделни статии в списанието бяха развити *теми, които и днес не са загубили актуалността си*: „Утрешният ген на архитектурното проектиране“ (1/86), „Длъжност „главен архитект на община“ (8-9/89), „Да поговорим конкурсното дело“ (2/88, 3/88 и 4-5/88), „Това работа за архитекти ли е?“ (2/86) (относно участието на архитектите в изготвянето на нормативни документи в областта на архитектурата).

Сега можем да си дадем сметка, че *теми, които днес са водещи в обществения дневен ред*, бяха поставени за първи път именно през 80-те години на миналия век. „Природа и архитектура“ бе преглед на днешната „Зелена вълна“. Чрез тази тема се постави проблем, който, въпреки че се корени в миналото, днес отново придобива актуално значение: „Ландшафтното изкуство - незаслужено иззето или изоставено поле на архитектите“ (10/87). В рамките на тази широка тема се разработваха „Архитектура и екология“ (8/86) и „Земя и архитектура“ (1/90). През втората половина на 80-те години бързо набра скорост темата „Енергия и архитектура“, която сега наричаме „Енергийна ефективност“. По тази тема списанието отдели място на статиите „Пасивно използване на слънчевата енергия в сградите“ на Николай Жечков и Стефан Кънев (1/89), както и на проучванията на Христо Генчев относно топлоенергийните последици от градоустройствения избор, сред които „Енергийният въпрос на града“ (2/84), „Обветрянето на сградите“ (7/87), „Ослънчаването на сградите и на терена“ (5-6/87) и „Начин на застрояване“ (8/87). Важна и обширна тема, към която през 80-те години списанието неколкоратно се връща, е тази за архитектурната теория, наука и образование. Интерес предизвикваха дискусията за архитектурното образование в условията на научно-техническия прогрес (5/86), конкурсът за най-добра критична статия (7/89), както и текстовете по общотероретични въпроси на Константин Бояджиев, Петър Дикиджиев, Веселина Пеневска, Павел Попов.

През 80-те години настойчиво бяха поставяни на вниманието и теми, които днес *незаслужено се подценяват* или избягват. Такава е например темата „За нова жилищна политика“ (5-6/90), развивана от Никола Карадимов, Светослав Куцаров, Белин Моллов (1/91) и други автори. Интерес предизвикваше и темата „Младите архитекти в съвременния архитектурен процес. Младостта - възраст или същност на архитекта“ (9/86), развита от Лило Попов. Интересно е да се отбележи, че сред тогавашните „млади“ са имената на колеги, които днес държат кормилата на двете най-големи професионални организации на архитектите – Петър Диков, председател на САБ, и Владимир Милков, председател на КАБ.

1985 г.

1985 г.

През разглеждания период „на въоръжение“ бяха и теми, които днес не са актуални, или поне не в смисъла, в който бяха актуални тогава. Сред тях са „Архитект и компютър“ (2/86), „Автоматизация на проектирането“ (8/86), „Типизацията в индустриализираното жилищно строителство“ (2/86), „Отворено-затворено-въндрено“ за индустриализираното жилищно строителство от Белчо Дончев (9/87), както и „Фирмена организация на архитектурното проектиране“ (дискусия в бр. 1/90).

КАК ФУНКЦИОНИРАШЕ „КУХНЯТА“ НА СПИСАНИЕТО

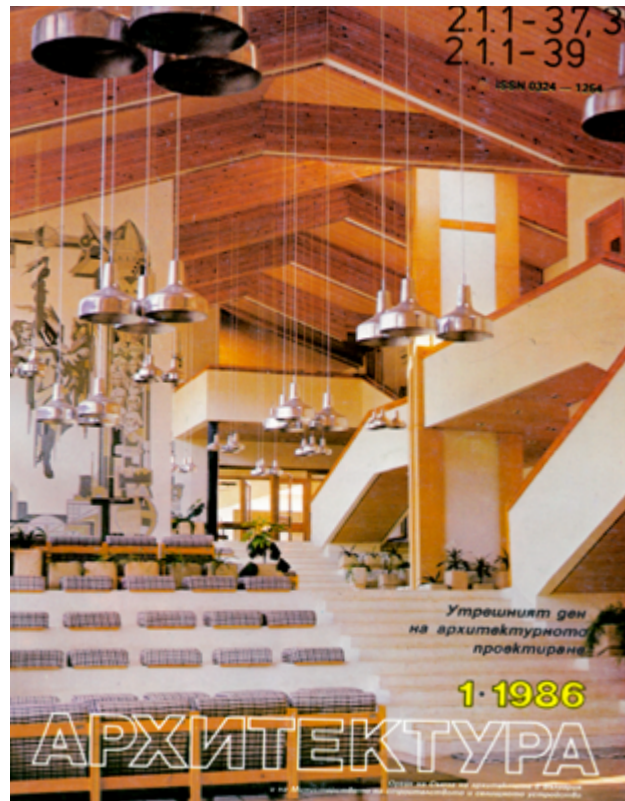
Читателите оценяват едно печатно издание според обективните му качества – неговото съдържание и естетическия му облик. Те не са длъжни да знаят как редакционният колектив създава крайния продукт. Ето защо вероятно малцина са отдавали значение на видимите и недотам видимите промени в списанието, настъпили в началото и в края на 80-те години.

Интересно би било да разровим *източниците на информация* за списанието през 80-те години на ХХ век. Тогава все още ги нямаше световната мрежа интернет (създадена след 1990 г.), универсалната търсачка Гугъл (създадена през 1998 г.) и свободната енциклопедия Уикипедия (създадена през 2001 г.), които днес са безценни и почти неизчерпаеми източници на информация. Личните контак-

ти на автори, сътрудници и кореспонденти, местните, националните и международните събития бяха най-сигурните информационни източници. Сред тях се открояваха конгресите на САБ и годишните прегледи на българската архитектура, обикновено съпроводени с общи и тематични изложби и конкурси, както и установените връзки и сътрудничества с редакции на сродни списания от други страни, предимно от Източна Европа. В богат извор на знания за световните архитектурни процеси се превърнаха международните биеналета на архитектурата Интерарх (учредена бе рубрика „От биенале до биенале“) и проявите на Международната академия на архитектурата (след 1988 г.). На страниците на списанието българските архитекти се срещнаха с видни преки участници в биеналетата, сред които: Кишо Курокава (Япония), Пиер Ваго и Пол Шеметов (Франция), Педро Рамирес Васкес и Франсиско Карбахал де ла Круз (Мексико), Жорж Кандилс (Гърция), Рандал Фосбек (САЩ), Тимо Пентила (Финландия), Юстус Дахинген (Швейцария), Ян Хоогстаг (Холандия), Ричард Ингланг (Малта), Феликс Кандела (Испания), Хорхе Глузберг (Аржентина), Вячеслав Глазичев, Юрий Гнедовски, Андрей Иконников, Александър Белокон и Александър Кудрявцев (СССР), Род Хакни (Великобритания), Рафаел де ла Оз, президент на МСА и Маноло Нунес (Испания), Ханс Герике (ГДР), Вилхелм Кюкер (ГФР) и др.

1985 г.

1986 г.

Наред с познавателната си стойност биеналетата станаха повод за задълбочени **критични анализи** на явления в световната архитектура. На основата на резултатите от поредното биенале, под надслов „По-интересно и по-добре“ (авторска статия на Константин Бояджиев), в брой 2/90 намериха място аналитични текстове на Лило Попов („Осмисляйки Интерарх'89“) и на Павел Попов („Критика на фона на успехите“), които предложиха трезви лични оценки на архитектурните процеси, онагледени чрез биеналето.

Тогава списанието се създаваше в условия на **относителна сигурност** с осъден, но постоянен бюджет, осигуряван от САБ с дискретната и неотменна морална подкрепа на ръководството на съюза и на неговия председател. Сухият академизъм, наследен от предходните десетилетия, вече не съответстваше на динамиката на съвременното и това даде начало на промени, които започнаха със **смяната на технологията за печат**. В началото на 1983 г. високотипният печат бе заменен с офсетов и така се създадоха предпоставки за промени във външния вид на изданието³. Нужно бе време, докато новата технология на печата разкрие пълните възможности за промяна в графичното оформяне, за да се

³ До 1982 г. списанието се изготвяше на висок печат, а през 1983 г. премина на офсетов печат.

изгради и наложи изцяло нова графична концепция на книжното тяло. Съвременната технология на печат даде възможност за по-активно използване на цветни илюстрации, по-често се отпечатваха художествени творби на архитекти. В непрекъснати „сражения“ с печатниците графичните качества на списанието постепенно се подобряваха.

Наред с измененията на графичния облик, бяха ревизирани и **структурата и съдържанието** на отделните броеве на списанието. Въведоха се нови постоянни и временни рубрики, актуалните теми се поставиха в центъра на вниманието, разширен бе кръгът на авторите, изградена бе мрежа от кореспонденти в страната, иницира се поредица от дискусии, зачестиха интервюта. Персонализира се приносът на авторите на архитектурните творби и на статиите, публикуваха се техни снимки и биографични справки. Неизменно се поддържаха високи изисквания към качеството на текстовете и на илюстративните материали. Постепенно обемът на книжното тяло се увеличи.

В резултат на новите възможности за печат се родиха някои смели за времето **графични решения**. В броевете, посветени на международното биенале на архитектурата намериха място прекрасни шаржове на забележителните художници Борис Димовски и Слави Митев. В ня

1986 г.

1988 г.

колко последователни броя (3/87, 4/87 и 5-6/87) младата архитектка Златка Дамянова публикува свои нестандартни рисунки, както и авторска корица и плакат за биеналето Интерарх'87. Около средата на периода бяха създадени броеве, които и до днес остават **образци** на богато съдържание и графични достойнства. Сред тях може да се открият разнообразният по съдържание брой 7-8/84, посветеният на паметта на жилищната среда брой 3-4/85, брой 7-8/85, отразил архитектурата на Велико Търново, както и насоченият към тогавашните млади архитекти брой 9/86. Видима следа остави брой 5-6/87, представил ретронаправленията в българската архитектура и авторски текстове на главните редактори на сродните списания от Унгария, Чехословакия и Полша.

ОБЩЕСТВЕНИТЕ ПРОМЕНИ И СПИСАНИЕТО

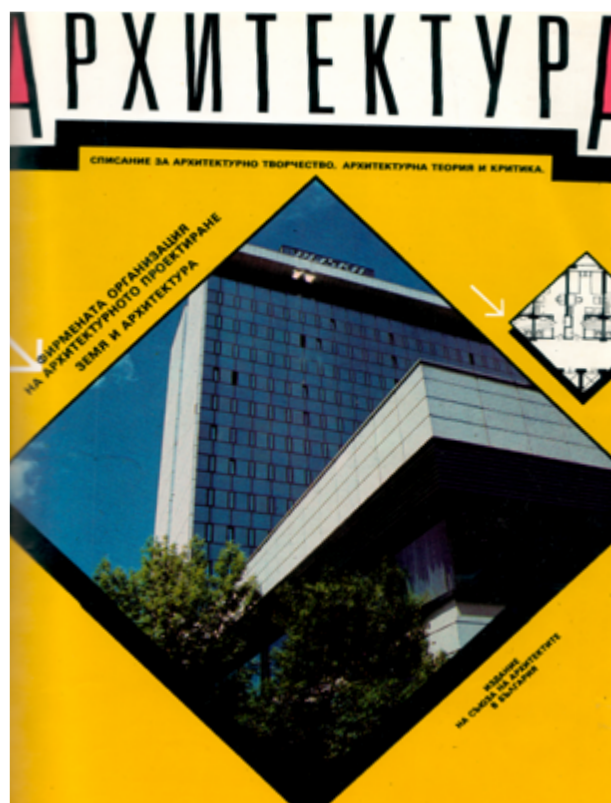
Положителното развитие на изданието продължи почти до края на десетилетието, когато се проявиха първите белези на настъпващата икономическа и политическа криза в страната. Тази криза не подмина списанието, което към края на 80-те години започна да изпада в безтегловност. Строителната, а оттам и проектантската активност се забавиха и редакцията изпита **„глад“ за нови български обекти**. По-малкият брой на новите български реализации осигуряваше повече място за тек-

стови материали и панорами на световната архитектура. Колкото и да бяха интересни и познавателни обаче, тези „компенсации“ не можеха да скрият забавения архитектурен процес у нас, който накрая се изрази в драстично намаляване на обема и периодичността на изданието (1990-1991). Въпреки че тогава само това „решение“ бе по силите на редакцията, от дистанцията на времето сега този спад изглежда твърде тъжен. Появиха се идеи за „разтваряне“ на списанието към по-широка аудитория, лансирано бе предложение за учредяване на приложение „Архитектура за всички“ (1/89). Така започна край на романтичния период на възходящо развитие на списанието през 80-те години.

Още в началото на 1989 г. на страниците на списанието започнаха да се появяват публикации, в които се **предусещаха приближаващите обществено-политически промени**. Почти повсеместно се заговори за „нови подходи и решения“ (бр. 2/89, 3-4/89 и 5/89). Огласени бяха дискусиата „Мениджърът в проектирането“ (7/89) и поредица от полемични статии под надслова „А сега накъде?“. Сред тях бяха злободневните текстове на Никола Карадимов „Архитектите и „отварянето“ на България“ (7/89), „Да поговорим за морала в архитектурната професия днес“ (8-9/89), „Какво дължим ние архитектите на българското село днес“ (10/89). Белчо Дончев зададе реторичния въпрос „Дотук добре,

1989 г.

1990 г.

а сега?" (1/91). Появиха се нестандартни за дотогавашната практика „предизвикателни“ текстове като тези за градоустройството и архитектурата в условията на повишена сеизмичност, озаглавен „Градоу“СТРЕС“тво (7/88) на Христо Генчев и статия за безопасността на АЕЦ и АТЕЦ. Интерес предизвика любопитното изследване на Стефан Лазаров за „геобиологичната мрежа“ и взаимодействието ѝ с архитектурата (5-6/90), както и пространният анализ „Ентропията – един нов възглед за света“ (4 и 5-6/90) на Джеръми Рифкин и Тег Хоуърд.

Кризата имаше **икономически и технически измерения**. Печатарската хартия и качественият печат ставаха все по-трудно достъпни, въпреки че цените им непрекъснато се покачваха. Обичайното полиграфско лице на списанието бе сериозно застрашено, а редакцията не разполагаше с реални инструменти за противодействие. Осигурената от САБ субсидия се оказва недостатъчна, което се смекчаваше донякъде чрез намаляния обем и периодичност на изданието. В статията си „Списание „Архитектура“ на самоиздръжка?“ (5/89) Никола Карадимов изрази усещането за контурите на всеобщата криза, а чрез емоционалното си обръщение „Живот за списанието“ (5-6/91) новият зам. главен редактор Лило Попов отправя емоционален апел за подкрепа и разбиране и назова рекламите като възможен спасителен пояс за издание-

то. Смело бе обявено, че от 1992 г. списанието отново ще има 10 броя годишно и се отправя призив за масово абониране. Справедливо е да се отбележи, че въпреки зова за помощ, който редакцията отправи към читателите (10/89), компромиси по отношение на подбора на теми и качеството на текстовете и графичните материали, поне от страна на редакцията, не се допуснаха.

Тогава бяхме убедени, че **извънредният VIII конгрес на САБ**, проведен през март 1990 г. във Варна, е преломен момент в историята на съюза. Въпреки че в сравнение с дотогавашната практика резултатите от този конгрес бяха по-скромно отразени на страниците на списанието, духът от бутилката бе изпуснат. Появиха се полемичните статии „Кои сме и накъде вървим?“ (1/90) от Здравко Генчев и „Да не пропуснем шанса“ (5-6/90) от Светослав Куцаров. Въпреки че въпросите, които тези текстове поставяха, вълнуваха читателите, вместо да предизвикат дискусия, те потънаха сред оглушителния шум на последвалите ги събития.

Първият брой на списанието за 1992 г. започна с пространна **дискусия за съдбата на мавзолея на Георги Димитров** (1/92). След въведението от Лило Попов, озаглавено „Многозначен символ“, бяха представени проектите от наскоро проведен национален конкурс за пространство-

то около мавзолея и се огласиха емоционално защитените позиции на редица авторитетни активно практикуващи архитекти. Броят бе наситен с енергията и напрежението на онези дни. Тогава нямаше как да знаем, че това мощно колективно творческо усилие ще се окаже напълно пропиляно сред последвалата стихия на политическите промени.

***

Тук ще преустановя моя субективен преглед на развитието на списание „Архитектура“ през 80-те години на XX век, тъй като от този момент нататък (от бр. 2/1990) то премина в ръцете на други колеги, на които несъмнено принадлежи правото да разказват за неговото по-нататъшно развитие и да оценяват постиженията му.

Три десетилетия след последните събития от 80-те години можем да допуснем, че наред с трудностите и препятствията този период се отличаваше с особености, от някои от които днес бихме могли да се възползваме. Организирането на колегията в големи творчески колективи в рамките на проектантски организации тогава създаваше условия за поддържането на атмосфера на висок професионализъм и възискателност към качеството на проектите, за полезен обмен на опит и знания между поколенията и между различните специалности. Разпокъсаността на професионалната колегия в сравнително малки затворени творчески колективи днес създава у мнозина усещане за по-голяма творческа свобода. Същността и последициите от тази свобода вероятно ще можем да определим след години въз основа на „улегналата“ във времето оценка на архитектурната продукция, която създаваме днес.

„ARCHITECTURE“ MAGAZINE IN THE 80'S OF THE XX CENTURY

Arch. Zdravko Genchev, Ph.D.

The memories of the editor-in-chief of the "Architecture" magazine in the 1980s are presented through the spirit of the times, the specifics of the architectural process at home and abroad, the working atmosphere in the "kitchen" of the publication and the influence of radical social changes on it. The author defines the 1980s as a decade of awakening and growing social vitality, strongly influenced by the "perestroika" that began in the former USSR. In the Union of Architects in Bulgaria (UAB), this awakening inspired romantic hopes and expectations for future changes, which most excited the young generation at that time. Meanwhile, construction activity in the country is growing, which pours creative "fuel" into the design process. The International Architecture Biennale "Interarch" has begun. This revitalization becomes a major nutrient medium for the magazine. The architectural process in Bulgaria is always in the center of attention. Despite the difficult access to quality information, world architecture also attracts editorial interest. Current phenomena in the field of architectural theory and practice are considered. The structure and content of the single issues of the magazine have been fundamentally revised. Offset printing technology was introduced, which led to a significant change in the appearance of the publication. The economic crisis at the end of the decade gradually slowed down construction and design activity in Bulgaria, which created a "hunger" for new Bulgarian sites. The difficult access to quality printing and printing paper dramatically increases the cost of the publication, which necessitates a reduction in its volume and periodicity and a sharp reduction in circulation and distribution. The 1980s were distinguished by features, some of which are still noteworthy today. The organization of the college in large creative collectives then established an atmosphere of high professionalism and exactingness towards the quality of the projects, for a useful exchange of experience and knowledge between generations and between different specialties. The actual value and consequences of the greater creative freedom that today's relatively smaller closed design collectives suggest we will probably be able to determine years from now based on the time-honored assessment of the architectural output we create today.

КАУЗА НА СПАСЕНИЕТО И НОВОТО НАЧАЛО 2013-2019 г.

Мария Давчева

Мария Давчева придобива ОКС „Магистър архитект“ в УАСГ (1997), а ОНС „Доктор“ в ЦА БАН (2004). Заема академичната длъжност „Доцент“ (2014) и е Ръководител на Сектор „Архитектура“ в ИИИЗк БАН (от 2015 година до неговото закриване).

Доц. Давчева е главен редактор на сп. „Архитектура“ (2013-19). Член е на САБ (от 1997), СУБ (от 2016), КАБ (от 2004). Регистрирана е в НАЦИД (от 2019) и в списъка с експерти към Министерство на културата (от 2023).

Доц. Давчева е автор на 85 публикации и на две монографии (2013 и 2015). Съавтор е на две биографични книги (за Пенчо Койчев и за проф. Лили Атанасова (2016), както и на двата тома КОНТЕКСТ (2022) и МЕТАМОРФОЗИ (2023) от сдвезичната поредица „Архитектурни образи. България през втората половина на 20 век“.

С проф. д-р арх. Орлин Давчев създават архитектурно студио Miodesign (2005). Носители са на награди като: Сграда на годината 2021 и 2020, INTERARCH 2020, BIG SEE 2020, IBA 2020, Архитектон 2019, Златен капитал 2018, Баня на годината 2019, Brick Awards 2018, Софийски архитектурен салон 2009 и 2011, Фасада на годината 2009, 2014, 2016, Дибла 2005 и др.

Длъжността главен редактор на сп. „Архитектура“ заех в най-кризисния момент в неговата 60-годишна история. Предстоеше да бъде прекратено издаването му, след като не бе отпечатвано почти година, липсваха средства и посока за неговото развитие.

През 2013 г. бях поканена от ръководството на САБ съвместно с други архитекти да предложим идеи за бъдещето на списанието, които бяха публикувани в режюмиран вид в брой 1/2013. Очевидно темата е (раз)вълнувала голяма част от колегията, защото последва вълна от коментари и затвърждаване на мнението, че списанието трябва да продължи да съществува. На закрито заседание УС на САБ е разгледал предложените идеи за развитието на сп. „Архитектура“, въз основа на което е взел решението аз да съм главен редактор. Не съм присъствала на това заседание и никой не бе съгласувал предварително с мен дали искам да бъда главен редактор, но от мига, в който ми го съобщиха, до приключването на мандата ми приех сп. „Архитектура“ за кауза, кауза на спасението, кауза на изграждане на ново(то) лице на най-дългогодишното и все още единствено специализирано издание в България за архитектурно творчество, теория и критика.

Бях най-младият, а също така и първата жена главен редактор в историята на сп. „Архитектура“.

Поех списанието в труден момент, но и до днес вярвам, че истинските кризи се преодоляват с революционни промени и именно такъв шанс ми бе предоставен. Всички трудности по пътя си струваха заради възможността да срещна и да общувам с интересни личности, важни фигури от българската и международната културно-историческа сцена.

Когато приех да съм главен редактор, нямаш опит в издаването на списание, но окрилена от идеята за спасяване на списание „Архитектура“ увлякох много хора (колеги, приятели, служители, близки), на които винаги ще съм благодарна за подкрепата!

Също толкова благодарна съм на тогавашното ръководство на САБ в лицето на архитектите Зара Шаханова, Ваня Фурнаджиева и Георги Бакалов, които гласуваха на мен и екипа ми доверие, което вече от дистанцията във времето знам, че оправдахме. Изисквах много, без да има каквото и да било финансиране, бяха безкрайно критични, без да са осигурили условия, но ми бяха предоставили най-важното – свобода.

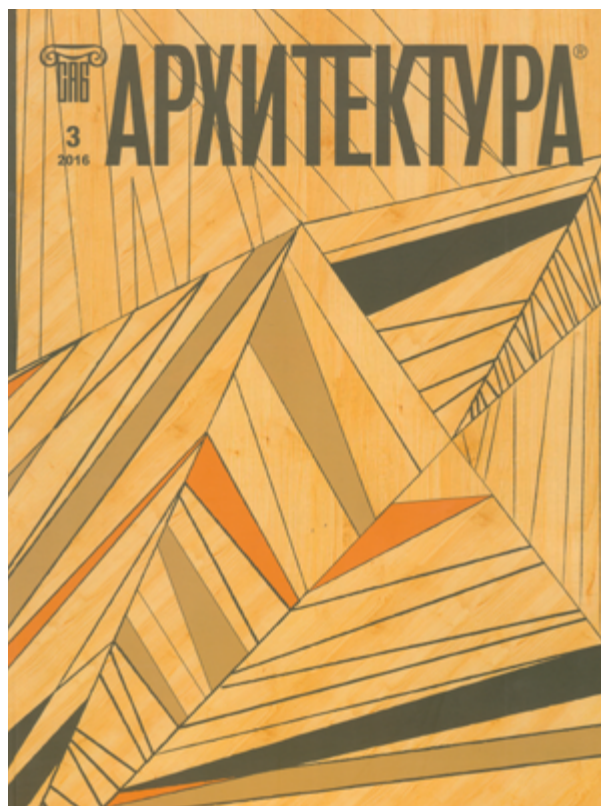

1 / 2013 г.

2 / 2013 г.

3 / 2016 г.

6 / 2017 г.

Годината 2013 беше тежка не само заради липсата на финанси, опит, приемственост, екип и място за реализирането на списанието. Най-сериозни последици имаше непоследователната политика на УС на САБ по отношение на официалното и легитимно формиране на редакционен съвет и избор на главен редактор. През 2013 г. бе наложен ротационен принцип на двамата главни редактори, единият от които бях аз. Тази противоречива политика и самопоканилите се в регколегията членове на УС на САБ често ни поставяха в неизвестност, дори в невъзможност да работим. Това, което спаси сп. „Архитектура“, бяха реално работещите членове на редакционния съвет. Сред бурите на времето и неволите на САБ ние успяхме чрез задружност, взаимно уважение и вдъхновени от хубавата архитектура днес и преди, тук и по света да създадем свой малък оазис, в който да съживим и да отглеждаме така важното за нас сп. „Архитектура“.

Още с поемането на ангажимента да бъда главен редактор знаех, че сп. „Архитектура“ се нуждае от **коренна промяна, която да не прекъсва традицията, а да я наградя** и да „обърне“ изданието към по-широк кръг от читатели. Нямах как да има по-добър случай за революционна промяна от 60-годишния юбилей на списанието. Така в края на 2014-а, след като бе преустановен ротационният принцип и когато солидарността и работохолизмът на редакционния екип вече даваше видими резултати, поставихме началото на новата визия. Устойчив фундамент за тази визия бяха книгите от 2015 г., чиито корици представяха най-добрите примери от съвременната българска архитектура, „видени“ през очите на най-талантливите ученици на проф. Иван Газдов – формация „Плакат Комбинат“.

Имах ясна стратегия и най-прекрасния екип, за който може един главен редактор да си мечтае. В редакцията и в САБ се получаваха писма, почти всички в подкрепа и одобряващи новата посока, в която поемаше списанието. Постепенно набирахме все по-широк кръг от пишещи, добре пишещи автори.

Една от първите ми задачи като главен редактор бе да върнем **регулярността** на сп. „Архитектура“, което постигнахме още първата година. В същия период успяхме да намалим до **минимум броя реклами**, а през 2015 г. те отпаднаха изцяло съобразно нашата нова визия за изданието.

Двете най-важни задачи в дългосрочен план, които смятам, че постигнахме успешно, бяха **нова, съвременна, запомняща се визия и съдържание, отличаващо се с актуалност, разнообразие, висока културна стойност**. Още първата година променихме графичния дизайн, премахвайки излишната колоритност в оформлението, използвайки нов шрифт, по-големи изображения и повече „въздух“ в материалите.

От 2015 г. освен новата визия на корицата (при по-специален дизайн се прилагаше и частичен лак) започна отпечатването на списанието на хартия хром мат с технологията последно поколение (100 % рециклируеми офсетови машини, работещи с минимален коефициент на вредни емисии).

Възобновихме или създадохме нови рубрики, които не просто обогатиха съдържанието, а възродиха взаимовръзките между архитектите и представителите на другите изкуства, науката и образованието (художници, ландшафтни архитекти, инженери, изследователи и т.н.) и институции (БАН, УАСГ, НИИКИ, СБХ, НХА, общини и регионалните колегии и др.). Всичко това доведе до по-голяма популярност, устойчивост и по-многобройна разнообразна читателска група. Тиражът на списанието бе увеличен на 2000 бр.

В раздел „Архитектурна критика“ беше най-трудно да намерим подходящи и желаещи (безплатно) да пишат автори, но рубрики като „Книжнина“, „Гост на броя“, „Конкурси“, които изцяло организираше и финансираше екипът на собственото ми архитектурно студио, бяха най-харесвани и коментирани от читателите.

За темите, представящи съвременната българска архитектура, получавахме безвъзмездно помощ от самите автори или рецензенти, а за преглед на световната сцена отговорността се разпределяше между членовете на редакционния съвет и колеги-преподаватели в УАСГ и БАН.

През 2019 г. успях да включа сп. „Архитектура“ в Националния референтен списък на съвременни български научни издания с научно рецензиране към Националния център за информация и документация. Това бе важна стъпка за всички научни изследователи, за които, освен че списанието бе единственото архитектурно издание в България, вече бе и реферирана платформа, която им помагаше в израстването, в споделянето на информация и гарантираща цитируемост.

През 2017 г. организахме тематични броеве, чиито отговорни редактори бяха колеги по региони или специалисти по конкретната проблематика.

Това бе динамичната картина на метаморфозите, през които минахме заедно със сп. „Архитектура“. Началото бе трудно. Всъщност трудно бе през цялото време, но с екипа ни винаги намирахме решение. Когато през 2014 г. по-голямата част от архитектурната ни колегията отказваше да пише за сп. „Архитектура“, защото нямаше предвидено заплащане за авторите, членовете на новосформирания редакционен съвет (заедно с нашите приятели и близки) сами създавахме материалите и организахме графичните материали. Нямахме нито средства нито човек, който да поеме графичния дизайн и предпечата. Превърнах собственото ни малко архитектурно студио в издателски център, където безвъзмездно случвахме сп. „Архитектура“

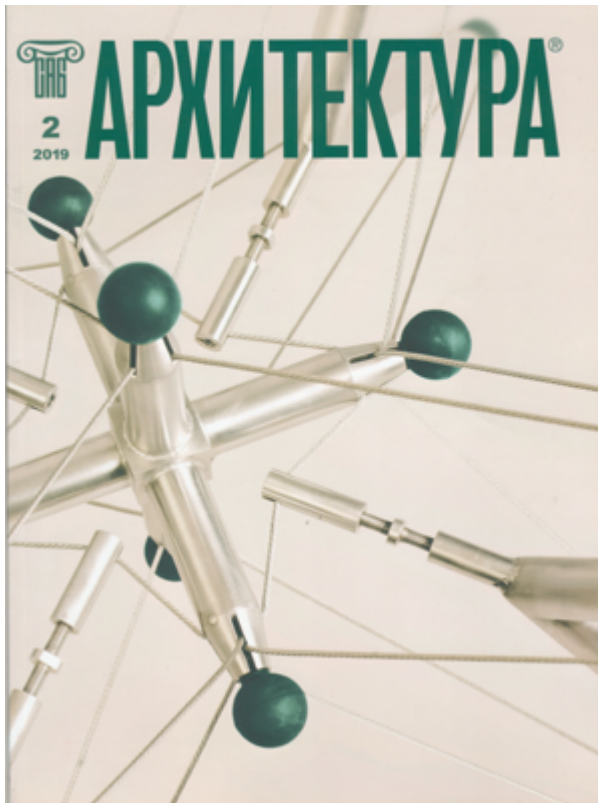

4 / 2018 г.

1 / 2019 г.

2 / 2019 г.

3 / 2019 г.

цели шест години. Отделеното време, техника и лични средства не могат да бъдат изчислени, но бяха много, толкова, колкото не познавам груз, който би ги отделил. Дарих време и усилия за списанието, което бяха за сметка на тези за собствените ми деца, личния ми бизнес и професионално развитие.

Но ако трябва пак да избира, едва ли ще постъпя по груз начин.

Затова първо искам да **благодаря на моето семейство** за разбирането и да му се извиня за пропуснатите мигове заедност.

Веднага след това искам да **благодаря на екипа на нашето архитектурно студио Miodesign**, с които не просто спасихме списанието от закриване, а въпреки несгодите и липсата на финансиране и опит успяхме да развием медия със съвременна архитектурна визия и актуално издържано съдържание.

Искам да **благодаря на истинските членове на редакционния съвет**, които реално работиха за сп. „Архитектура“. Те бяха неуморни мисионери, с които извървяхме заедно дългото шестгодишно пътуване в търсене на съвършения облик на списанието.

Благодаря на двамата последователно заемали поста **заместник главен редактор: Борислава Манолова и Пламена Георгиева** (и двете част от miodesign), които поеха изцяло графичното оформление и предпечата на първите броеве на списанието и до края бяха един от двигателите на еволюционните му метаморфози.

Благодаря на **доц. д-р арх. Стела Ташева, доц. д-р арх. Ясен Кьосев, ст.н.с. I ст. д-р арх. Христо Генчев, член-кор. проф. д.а.н. арх. Атанас Ковачев** за всеотдайността и постоянството, с което заразяваха всички в екипа.

Благодаря на **проф. арх. Евлози Цветков и доц. арх. Людмил Димитров**, които днес не са сред нас, но бяха с нас в трудното начало.

Благодаря на НЕархитектите в нашия редакционен съвет, които помогнаха да разширим хоризонтите на сп. „Архитектура“ - **д-р ланд. арх. Цветелина Йорганова и д-р Боряна Вълчанова**.

Имена на членове на редакционния съвет, които не споменавам не е пропуск по невнимание.

Благодаря на графичните дизайнери – **Майа Лачева и Гергана Николова, коректорите Тереза Бачева и Лора Султанова, на РА „Яйцето“ и на печатницата „Дайрект Сървисиз“**.

Смятам, че за всеки трябва да се съди по делата му, а в нашия, в моя случай това е сп. „Архитектура“.

Гордея се с всеки брой, реализиран под мое ръководство!

Никога и никого не лиших от право на мнение, намерих място и подходящ формат да бъде отразена всяка архитектурна проблематика, никога не позволих да се наруши добрият тон или списанието да се превърне в словесна арена на междуличностни битки. **Гордея се с този факт!**

Гордея се с екипа, с който реализирахме сп. „Архитектура“ шест години!

Благодаря за възможността да съм част от всичко това!

CAUSE OF SALVATION AND THE NEW BEGINNING 2013-2019

Assoc. Prof. Arch. Maria Davcheva, Ph.D.

In the period 2013-2019, I had the honor of being the youngest and also the first female chief editor of magazine Architecture. I undertook the commitment free of charge as a cause to save the longest-standing and still the only specialized publication in Bulgaria for architectural creativity, theory and criticism.

The two most important tasks in the long term that I believe I successfully achieved with my team were a new, modern, memorable vision and content distinguished by relevance, diversity, high cultural value.

New sections were created and several thematic issues were realized, which expanded the target group and increased the number of readers. The circulation of magazine Architecture was increased to 2,000 units. The journal was registered in the National Reference List of Modern Bulgarian Scientific Publications with scientific review of the National Center for Information and Documentation.

In the period 2013-2018, 38 issues of magazine Architecture were realized, in which 592 materials by 310 authors were published.

Thanks to the team with whom we realized all this!

I am proud of every issue of magazine Architecture that we have done together!

1-2/2020 г.

5-6/2020 г.

1-2/2021 г.

3-4/2021 г.

5-6/2022 г.

3-4/2023 г.

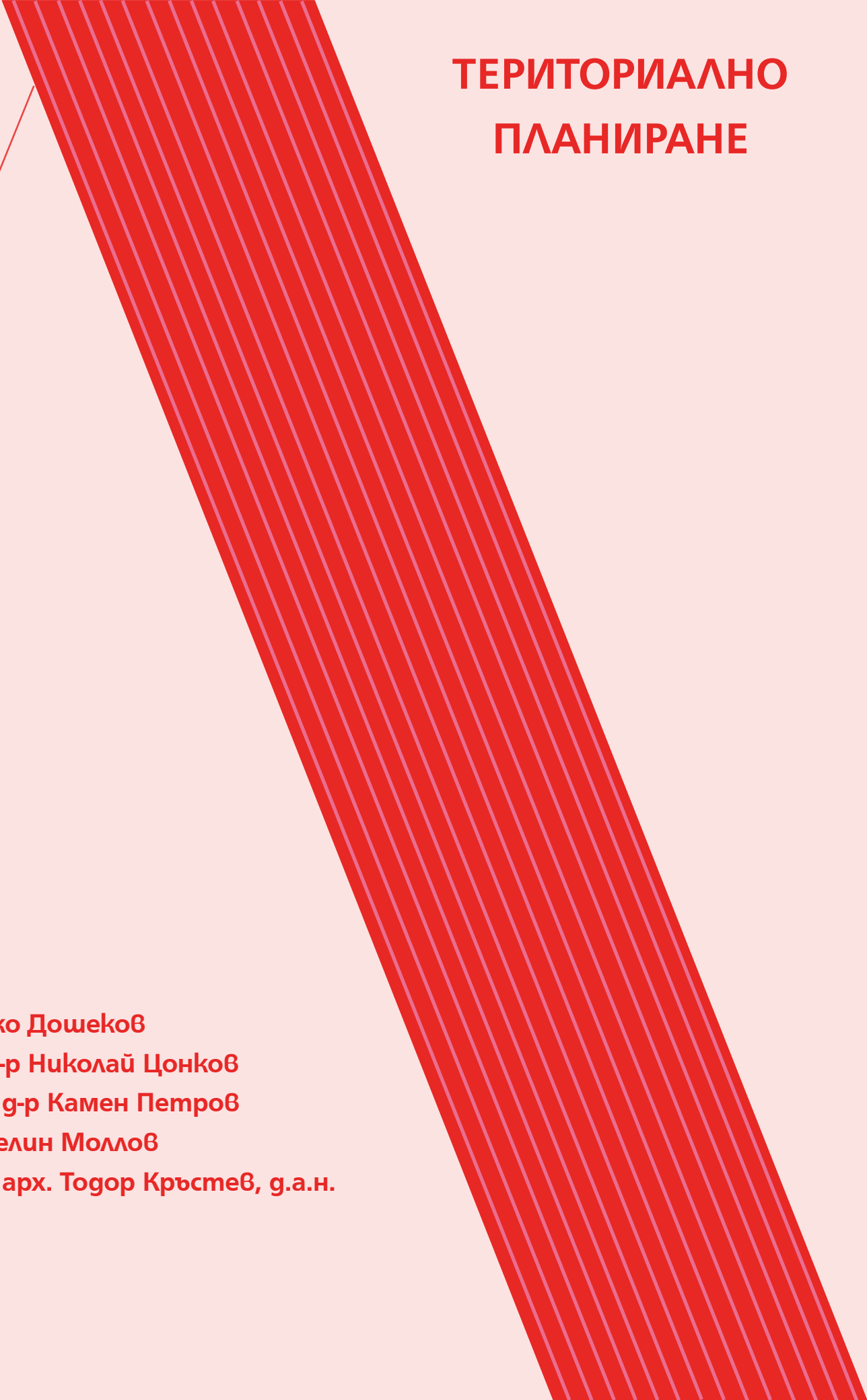

5-6/2023 г.

1-2/2024 г.

ТЕРИТОРИАЛНО ПЛАНИРАНЕ

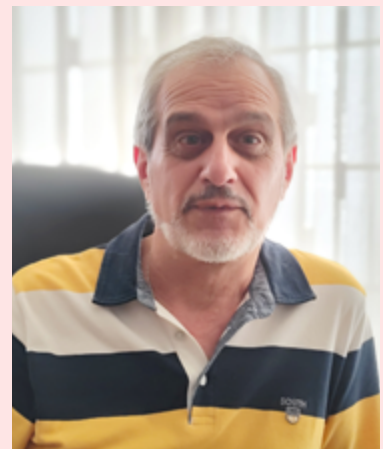
Стойко Дошеков
доц. г-р Николай Цонков
проф. г-р Камен Петров
арх. Белин Моллов
проф. арх. Тогор Кръстев, г.а.н.

КРАТЪК ПРЕГЛЕД НА РЕГИОНАЛНОТО РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРИЯ

Стойко Дошеков

Стойко Дошеков се дипломира през 1979 г. във ВИИ (УНСС), гр. София. Работи на различни длъжности от 1997 до 2022 г. в Национален център за териториално развитие ЕАД. В дългогодишната си работа е участник и ръководител в множество научни, методически и проектантски задачи в областта на регионалното развитие, териториалното и селищно устройство.

От 2003 г. е хоноруван преподавател по „Регионална и зградска икономика“ към катедра „Градоустройство“ на УАСГ.

В границите на Европейския съюз регионалната политика се очертава като една от основните политики на Общността. Като признание за важността на регионалната политика в Договора за функционирането на Европейския съюз са включени 5 члена, посветени на „икономическото, социалното и териториалното сближаване“. Целите на регионалната политика на ЕС е постигане на пълния потенциал на всеки регион. Също така подобряването на конкурентоспособността и заетостта чрез инвестиране на регионално равнище, допринасяне за възможно най-бързо повишаване на жизнения стандарт. Трябва да отбележим, че най-големи средства се инвестират в страните членки от Централна и Източна Европа.

България като равноправен член на тази общност провежда тази политика, като за целта изготвя съответните документи за дългосрочно и краткосрочно (придружено с финансова рамка) регионално развитие.

В законодателен план регионалното развитие е обект на:

– **Конституция на Република България - чл. 20.** Държавата създава условия за балансирано развитие на отделните райони на страната

и подпомага териториалните органи и дейности чрез финансовата, кредитната и инвестиционната политика;

– **Закон за регионалното развитие** – неговите обнародвания 1999 (отм. 2004), 2008 до момента; Държавната политика за регионално развитие създава условия за балансирано и устойчиво интегрирано развитие на районите и общините и обхваща система от нормативно регламентирани документи, ресурси и действия на компетентните органи, насочени към: 1. намаляване на междурегионалните и вътрешнорегионалните различия в степента на икономическото, социалното и териториалното развитие; 2. осигуряване на условия за ускорен икономически растеж и високо ниво на заетост за насърчаване на инвестициите, конкурентоспособността и иновациите; 3. развитие на териториалното сътрудничество и интеграция на трансграничните райони; 4. осигуряване на териториална основа за устойчиво регионално и пространствено развитие и за прилагане на интегрирани териториални инвестиции; 5. подобряване състоянието на териториите с неблагоприятни социално-икономически, географски и демографски характеристики; 6. адаптиране към климатичните промени и намаляване

не на риска от бедствия.

– **Правилник за прилагане на ЗРП**

Каква е кратката история на администриране на териториалната структура на България:

С приемането на Търновската конституция територията на Княжество България е разделена на окръжия, околии и общини. Създадени са 21 окръжия с центрове: Видин, Лом-паланка (Лом), Оряхово, Берковица, Враца, Плевен, Ловеч, Свищов, Севлиево, Велико Търново, Русе, Силистра, Разград, Ески Джумая (Търговище), Шумен, Провадия, Варна, Трън, Кюстендил, София и Орхание (Ботевград). В състава на тези окръжия са били включени 58 околии.

Източна Румелия е била разделена на 6 департамента: Татар Пазарджик, Пловдив, Стара Загора, Хасково, Сливен и Бургас. Департаментите се състояли от „кантони“.

Съществува сходство между тези общо за цялата територия на страната 27 административни единици и съществувалите до 1987 г. окръзи, както по брой и териториален обхват, така и по начина на категоризирането и типизирането на окръзите и околията в 3 групи.

След съединението на България се извършва нова реформа на 25.11.1887 г. Създадени са 26 окръга, включващи 84 околии. Обособяват се 75 групи общини и 7 независими общини, които много плътно се доближават до количеството на околията, утвърдени през 1887 г. Съпадението на броя на окръзите и околията по това време с групите общини не е случайно. То само потвърждава наличието на исторически формирани се опорни центрове на националната система от населени места и увеличаване зоната на влияние на съответните окръжни центрове вследствие на засилващата се в тях концентрация на функции и дейности.

През 1901 г. се осъществява второто по значимост след Освобождението административно-териториално преустройство, просъществувало 33 години до 1934 г. Извършва се уедряване на окръзите, като техният брой е сведен на 12. Това административно-териториално устройство се запазва сравнително дълго време, през което са правени само някои частични промени, предизвикани от присъединяването или отделянето на територии от България при водените войни. По тази причина към края на 1920 г. окръзите вече са 15, околията 82, а общините 2391.

През 1934 г. вместо съществувалите 12 окръга се създават 7 области, които в много отношения се доближават до области, съществували до 1999 г. Това са областите с центрове: Враца, Плевен, Шумен, София, Пловдив, Стара Загора и Бургас. Прави впечатление, че още то-

гава за центрове на областите се определят не най-големите градове. Така например в пределите на Шуменска област са включени двата по-големи града от Шумен – Русе и Варна. При тази реформа основното ударение на местното управление се поставя върху общините и кметствата, като се засилват функциите им по самоуправлението.

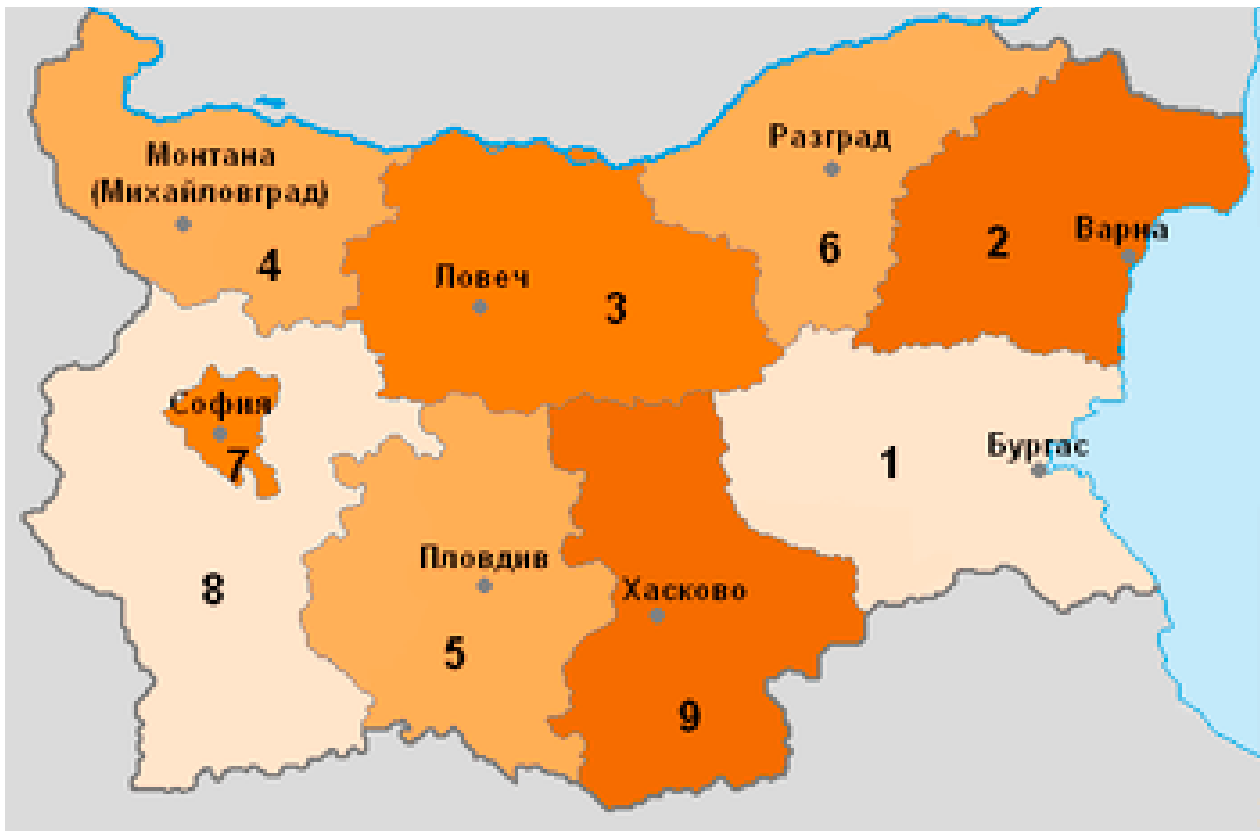
Периодът след 1944 г. не се отличава с нищо ново по отношение равнищата на административно-териториалното устройство, установени след Освобождението в България. Това са области, окръзи, околии и общини. Новото, което се появява, са наименования на центрове на области, окръзи и околии, което не е случайно, а произтича от динамиката на социално-икономическото развитие, отразила се и върху създаването и укрепването на нови градове и селища, играещи важна роля в опорния скелет на националната система от населени места.

През 1944 г. броят на областите се увеличава с две на основата на формиралите се области с центрове Русе и Горна Джумая (Благодеевград). Така общият брой на областите в България става 9, толкова, колкото са и след реформата през 1987 г. Центрове на тези области са: Враца, Плевен, Шумен, София, Пловдив, Стара Загора, Бургас, Русе и Горна Джумая (Благодеевград).

През 1949 г. вместо 9-те области се създават отново 14 окръга с центрове: Видин, Враца, Плевен, Горна Оряховица, Русе, Шумен, Варна, София, Благодеевград, Пловдив, Стара Загора, Хасково, Ямбол и Бургас. За първи път независимо от своята големина за окръжни центрове са определени градовете Ямбол и Горна Оряховица.

През 1959 г. след един начален етап на урбанизация и бързо обезлюдяване на българското село населението започва да се концентрира в градовете, в които бързо нараства и търсенето на работна ръка за индустрията. Извършва се приблизително разделение наполовина на съществуващите 14 окръга на 30 окръга, от които 3 градски – София, Пловдив и Варна. Това са окръзите с центрове градовете: Видин, Враца, Михайловград, Ловеч, Плевен, Велико Търново, Габрово, Русе, Силистра, Разград, Търговище, Шумен, Варна, Толбухин, Бургас, Сливен, Ямбол, Стара Загора, Хасково, Кърджали, Пловдив, Пазарджик, Смолян, Софийски, Перник, Кюстендил, Благодеевград плюс градовете с ранг на окръзи София, Пловдив и Варна.

След 1961 г. окръзите Пловдив-град и Варна-град са премахнати, след което общият им брой до 1987 г. се установява на 28. Основната идея на тази реформа е била процесът на концентрация на селското население и изграждането на материалната база на индустрията да се осъществява в повече на брой градове, с което да се разшири и стабилизира опорният скелет на

Области в България 1944-1987г. / Regions in Bulgaria 1944-1987

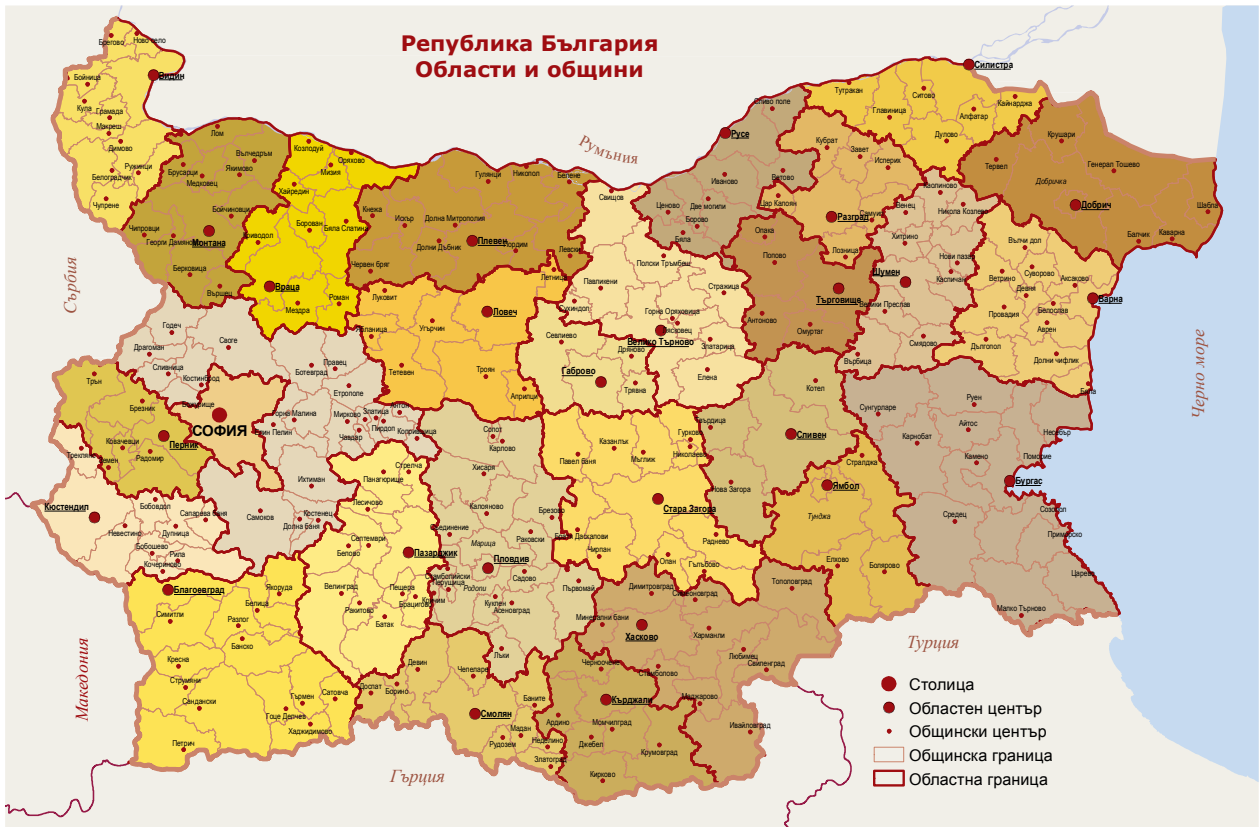

Окръзи в България 1949-1959г. / Districts in Bulgaria 1949-1959

Административна карта на България 1961-1987г. / Administrative map of Bulgaria 1961-1987

Области и общини в България 1987 г. / Regions and municipalities in Bulgaria 1987

националната система от населени места.

През 1979 г. в обхвата на съществуващите 28 окръга е извършена радикална административно-териториална реформа, засегнала второто равнище на териториално управление – общините.

През 1987 г. бе осъществена и реформата, замислена още през 1979 г. Закрити бяха окръзите и на тяхно място създадени 9 области с центрове в градовете: Михайловград, Ловеч, Разград, Варна, Бургас, Хасково, Пловдив, гр. София и Софийска област със седалище в гр. София. Извършено бе и известно уедряване на общините до 249, без тези в гр. София, или с тях общият им брой достигна 273.

През 1998 г. се стига до реформата в административно-териториалното устройство на ниво „област“, която заличи старите области, създадени през 1987 г., и възстанови старите окръзи вече под името „области“ с мотивировката, че те са доказали своята жизнеспособност и трайността на създадените взаимовръзки, транспортни схеми и отношения с централната власт. Реформата се осъществи и чрез промяната на Закона за административно-териториално устройство на Република България (ЗАТУРБ), където е записано, че територията на Република България се разделя на 28 области.

Съгласно ЗРР за целите на планирането, програмирането, управлението, ресурсното осигуряване, наблюдението и оценката на регионалното развитие се обособяват райони, които се разделят на нива в съответствие с изискванията на общата класификация на териториалните единици за статистически цели, прилагана в Европейския съюз, Регламент (ЕО) № 1059/2003 на Европейския парламент и на Съвета от 26 май 2003 година за установяване на обща класификация на териториалните единици за статистически цели (NUTS).

На 27 юли 2000 г. Министерският съвет на Република България обособява шест района за планиране на територията на страната. Законът за регионално развитие, влязъл в сила на 20 февруари 2004 г., урежда обществените отношения, свързани с планирането, програмирането, управлението, ресурсното осигуряване, държавното подпомагане, наблюдението, контрола и оценката на регионалното развитие. Стратегическото планиране за постигане на целите на регионалното развитие е предвидено да се осъществява чрез разработването и изпълнението на Национална стратегия за регионално развитие и Областни стратегии за развитие.

Първоначално шестте района за планиране имат следния обхват:

– СЗРП – областите Враца, Монтана и Видин;

– СЦРП – областите Русе, Велико Търново, Габрово, Ловеч и Плевен;

– СИРП – областите Варна, Добрич, Шумен, Търговище, Разград и Силистра;

– ЮИРП – областите Бургас, Сливен и Ямбол;

– ЮЦРП – областите Пловдив, Пазарджик, Кърджали, Смолян, Стара Загора и Хасково;

– ЮЗРП – областите София, Софийска, Перник, Кюстендил и Благоевград.

Този обхват на районите за планиране е променен през декември 2007 г. за пет от районите, наложено изискване от Евростат за териториалните единици в рамките на Европейския съюз, според които в един регион трябва да живеят минимум 800 хиляди и максимум 3 милиона жители.

Понастоящем районирането на националната територия е дифинирано по следния начин:

Районите, които образуват ниво 1, са статистически зони, не представляват административно-териториални единици и са с териториален обхват, както следва:

1. **район „Северна и Югоизточна България“**, включващ Северозападния район, Северния централен район, Североизточния район и Югоизточния район;

2. **район „Югозападна и Южна централна България“**, включващ Югозападния район и Южния централен район.

Районите, които образуват ниво 2, са региони за планиране, не представляват административно-териториални единици и са с териториален обхват, както следва:

1. **Северозападен район**, включващ областите Видин, Враца, Ловеч, Монтана и Плевен;

2. **Северен централен район**, включващ областите Велико Търново, Габрово, Разград, Русе и Силистра;

3. **Североизточен район**, включващ областите Варна, Добрич, Търговище и Шумен;

4. **Югоизточен район**, включващ областите Бургас, Сливен, Стара Загора и Ямбол;

5. **Югозападен район**, включващ областите Благоевград, Кюстендил, Перник, София и София (Столична община);

6. **Южен централен район**, включващ областите Кърджали, Пазарджик, Пловдив, Смолян и Хасково.

Области след реформата 1987 г.
Districts after the 1987 reform

Административно-териториална структура 2000-2004г. / Administrative-territorial structure 2000-2004.

Административно-териториална структура 2007г. / Administrative-territorial structure 2007

За така посочените шест района (региона) за планиране са изготвени съответните Регионални планове (2014-2020) и Интегрирани териториални стратегии за развитие (2021-2027).

Преполовяваме този програмнен период, но наблюдението ми доказва, че страшно закъсняваме с действия както по отношение на усвояване на средства по Програма за развитие на регионите, така и по груги пет програми за ин-

тегрирани териториални инвестиции.

Преди идването на програмния период 2028-2034 трябва да си отговорим и на горещия въпрос: „След като през 2023 г. два от регионите ни (Северозападен 664 024 г. и Северен централен – 680 359 г.) са значително под изискването за демографска маса, а и още един (Североизточен – 826 134 г.) ще слезе под границата от 800 000 души“, какви стъпки ще предприемем?

BRIEF OVERVIEW OF THE REGIONAL DEVELOPMENT OF BULGARIA

Stoyko Doshekov

Within the borders of the European Union, regional policy is emerging as one of the main policies of the Community. In recognition of the importance of regional policy, the Treaty on the Functioning of the European Union includes 5 articles dedicated to "economic, social and territorial cohesion" The objectives of EU regional policy is to achieve the full potential of each region.

History of administration of the territorial structure of Bulgaria is marked by several stages, which adopt one or another administrative-territorial structure. In most cases, its purpose is administrative management of the individual territorial structures, corresponding to the implemented state policy.

According to the Regional Development Plan, for the purposes of planning, programming, management, resource provision, monitoring and evaluation of regional development, regions are identified, which are divided into levels in accordance with the requirements of the general classification of territorial units for statistical purposes, applied in the European Union / Regulation (EC) No. 1059/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 establishing a common classification of territorial units for statistical purposes (NUTS).

The territorial basis of regional development corresponds to the scope of the regions, which is determined in accordance with the requirements of Regulation (EC) No. 176/2008 of 20 February 2008 amending and supplementing Regulation (EC) No. 1059/2003 on the General Classification of the Territorial Units for Statistical Purposes (NUTS) applied by EURO-STAT for EU regions. In Annex I of the Regulation, Bulgaria is divided into six regions of level 2 /regions/.

This scope of planning areas was changed in December 2007 for five of the areas, a requirement imposed by Eurostat on territorial units within the European Union, according to which a region must have a minimum of 800 thousand and a maximum of 3 million inhabitants.

The regions that form level 2 are planning regions, do not represent administrative-territorial units and have a territorial scope as follows:

1. Northwestern region, including the districts of Vidin, Vratsa, Lovech, Montana and Pleven;
2. North central region, including the regions of Veliko Tarnovo, Gabrovo, Razgrad, Ruse and Silistra;
3. Northeast region, including the districts of Varna, Dobrich, Targovishte and Shumen;
4. Southeast region, including the regions of Burgas, Sliven, Stara Zagora and Yambol;
5. Southwest region, including the districts of Blagoevgrad, Kyustendil, Pernik, Sofia and Sofia (Capital municipality);
6. South central region, including the regions of Kardzhali, Pazardzhik, Plovdiv, Smolyan and Haskovo.

Before the coming of the program period 2028-2034, we must also answer the hot question "After 2023, two of our regions - Northwestern 664 024 people and North Central – 680 359 people - are significantly below the demographic mass requirement, and another one - Northeastern - 826134 p., will go below the limit of 800 000 people", what steps will we take?

НЕОБХОДИМОСТ ОТ ПРОМЯНА В СИСТЕМАТА НА ТЕРИТОРИАЛНО-АДМИНИСТРАТИВНОТО УСТРОЙСТВО И РАЙОНИТЕ ЗА ПЛАНИРАНЕ

Николай Цонков

Доц. д-р Николай Цонков е преподавател в катедра „Регионално развитие“ на УНСС от 2008 г. От 2018 г. е Директор на Научноизследователски център за регионални изследвания към УНСС. Николай Цонков е член на УС на Българска асоциация за регионални изследвания. В периода 2017 – 2021 г. е народен представител в 44-то НС. Зам.-главен редактор е на сп. Международни отношения. Доц. Цонков е изпълнителен директор на Български форум за транспортна инфраструктура. Цонков е член и съучредител на Стратегически институт за национални политики и идеи (СИНПИ). В академичната си кариера има над 60 публикации по проблемите на регионалното развитие, регионалната политика и геоикономиката в това число статии, доклади, колективни и самостоятелни монографии в резултат на научни и научно-приложни изследвания.

Административно-териториалното устройство на българската държава се характеризира с традиции, почиващи на географските, социално-икономическите и транспортните особености на България. В монографичния труд авторът приема дефиницията, залегнала в Закона за административно-териториалното устройство на Р България [1]. Според нея административно-териториалното устройство на държавата представлява разделяне на българската територия на отделни териториални общности и създаване на административни органи, които да провеждат политиката на държавата и местните власти в рамките на територията в съответствие с йерархичната съподчиненост и правомощията им, определени със закон [2]. Оттук произтича и обективната връзка между регионалната политика и административно-териториалното устройство на българската държава.

Организацията на пространството на Р България се характеризира със своите специфики и традиции. Териториалната организация на българското пространство

се подчинява както на научни, така и на природни, икономически и социални принципи, регламентирани в нормативните актове в тази област. Пряко с административно-териториалното устройство на българската държава се свързва регионалната политика. Както знаем, регионалната политика представлява инвестиционна политика за териториално и социално-икономическо развитие на националното пространство, която има за основна цел постигане на социален, икономически, демографски и екологичен териториален баланс. Израз на регионалната политика е конструирането на българския модел за административно-териториалното устройство. На тази база се ранжират населените места, отчитайки техния капацитет, потенциал за развитие, териториални особености и свързаност със селищната мрежа. Посредством административно-териториалното устройство на българската държава като продукт на регионалната политика бихме могли да планираме икономическите дейности и да регулираме мобилността на пазара на труда.

В резултат на тези конкретни действия се постига специализация, допълняемост и балансирано териториално развитие на българските региони. Обект на регионалната политика е територията, което предполага използване на интегриран и комплексен подход на въздействие. Следователно водещ е Законът за регионалното развитие.

Периодично се обсъжда въпросът за изменения на административно-териториалното устройство на българската държава [3]. Трябва тук да внесем малко яснота по отношение на възможните промени, които в много отношения граничат с извършване на реформа в тази област. Т.е. авторът приема, че административно-териториалните промени и реформа са взаимно заменяеми понятия, защото промяната обикновено е натоварена с дълбоки изменения, които променят философията на териториалноустройствената система.

През 2022 г. авторът прави проучване на 317 души, които са териториално разпределени. Извадката обхваща граждани, фирми, браншови организации, общински администрации, които са определени на териториален принцип. Дискутирайки и анализирайки възможността за промяна в административно-териториалното устройство на българската държава, трябва да обърнем внимание на резултатите от отговорите на някои въпроси от анкетираните лица.

Според 184 от тях няма реална необходимост от изменение в броя общини и тяхната големина. 133 от респондентите считат, че трябва да се помисли за промени в териториалното и административно устройство на българската държава.

През годините на съществуване на Третата българска държава редица изменения в административно-териториалното устройство на страната са извършвани. Само от 50-те години на XX в. до края му са правени три промени. В началото на периода се съществували 28 окръга, които през 1987 г. са редуцирани на 8 окръга (София, Софийски, Пловдивски, Хасковски, Варненски, Бургаски, Разградски (Русенски) и Монтански). През 1999 г. поредната промяна връща отново 28-те области, на които е разделена Р България.

В съответствие със Закона за административно-териториалното устройство на Р България държавата се разделя йерархично на две основни административни нива – области и общини. Според горепосочения закон административно-териториалните

единици са областите и общините. Съставни административно-териториални единици в общините са кметствата и районите. Областта, общината и кметството имат територия, граници, население, наименование и административен център, а районът – територия, граници, население и наименование [1].

Основните единици, организиращи българското национално пространство, са административни териториални единици (АТЕ) и териториални единици (ТЕ). АТЕ са всички общини, а населените места без административни функции са териториални единици. Във връзка с прилагането на Европейската система на статистическите териториални единици (NUTS) в България се въвеждат шест района за планиране през 2007 г. През годините неведнъж се е повдигал въпросът за реформа и промяна на административно-териториалното устройство на държавата. Въпреки това изменения до този момент не са направени. Последните обсъждания бяха свързани с няколко проекта за промяна границите на районите за планиране. В публичното пространство сливането на общини и области се дискутира периодично.

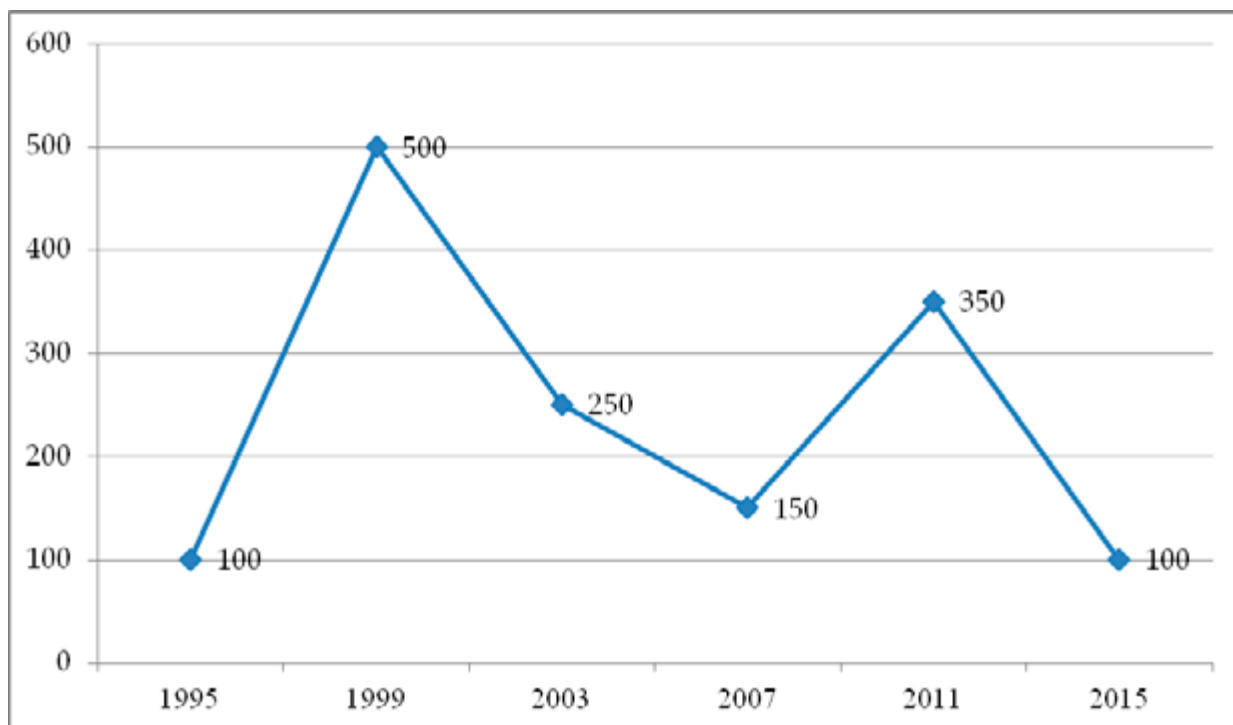
При разглеждане на различни варианти за териториална реформа трябва да се направи важно уточнение, че създадената териториална организация на пространството датира от преди 50-60 години. С грузи думи, до голяма степен тя не отговаря на новите социално-икономически условия, регионализацията на националното стопанство, свързаността между общините и техните функции. При ново райониране е необходимо да се определят основни опорни центрове с население 30-60 000 души и отделно градовете над 100 000 души. Изключително важно е да се анализират икономическите връзки и сегашната свързаност между общините, в това число и мястото и ролята им в границите на областите.

Всяка една промяна в административното и териториално устройство на държавата трябва да бъде добре обмислена. Този проблем е изследван от редица български специалисти. Един от тях е Борислав Борисов, който разглежда възможностите за нормативни изменения, които да регламентират принципите на териториална реформа в България [4]. С устройството и организацията на територията обективно се свързват социално-икономическите процеси, природогеографските особености и ефективността на регионалната политика.

Чл. 16, т. 1 от ЗАТУРБ – минимум брой население за образуване на кметство		Кметства ¹		
Година	Брой население	Създадени (новосъздадени)	Закрити	Създадени (новоразкрити)
1995-1998	100 души	3780	7	91
1999-2003	500 души		1924	4
2003-2007	250 души		20	635
2007 –	150 души		4	350

Динамика на броя създадени/закрити кметства [9] / Dynamics of the number of established/closed town halls

*Минимална численост на населението за създаване на кметство в периода 1995 - 2015 г.
Minimum number of population to establish a town hall in the period 1995-2015*

Тези предпоставки са намерили израз в законодателството. В тази връзка общините е необходимо да имат население над 6000 души, като административният център не трябва да бъде на по-голямо разстояние от 40 км от всяко населено място в общината.

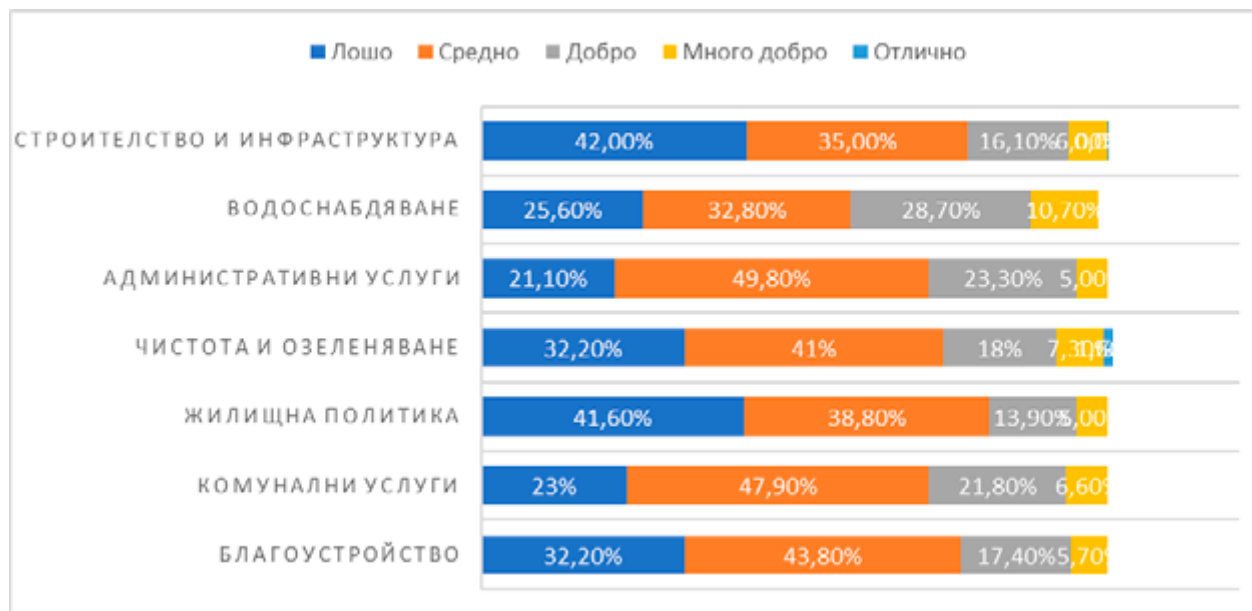
Разбира се, броят на населението и разстоянието между населените места и общинския център почива на научна основа, свързана с предоставяне на публични блага, административни услуги и тяхната ефективност от гледна точка на брой население и размер на територията. Относно областите също трябва да се има предвид разстоянието между отделните общински центрове да не бъде повече от 80 км. В този смисъл всяка община изразява не просто принципа на децентрализация, а е

¹ По данни на ЕКАТТЕ, източник: <http://www.nsi.bg/nrn/m/index.php?f=4&ezik=bul>. Разделението на създадени за първи път кметства (новосъздадени) и такива, които повторно се създават след закриване (новоразкрити), се извършва от ЕКАТТЕ за статистически цели. Решението да посочим техния подход е продиктувано от желанието ни за извършване на ясен и качествен анализ на проведените АТП на ниво кметство.

Район	Области	Общини	Населени места
Североизточен	4	32	148
Северен централен	5	20	130
Северозападен	4	32	115
Югоизточен	5	26	144
Южен централен	5	37	370
Югозападен	4	30	408
Общо	27	177	1315

*Населени места в риск по райони, области и общини, брой
Populations at risk by regions, districts and municipalities, number*

териториална общност на местно самоуправление. Същевременно областите са част от командно-административната и йерархична система на държавата, която се изразява в разполагане на териториални държавни органи, които предоставят услуги и публични блага. Ето защо всяка промяна изисква отчитане на всички тези предпоставки, специфики и социално-икономически аргументи.

*Оценка на нивото на основните дейности на общината.
Assessment of the level of the main activities of the municipality*

Необходимостта от преоценка на териториалната организация на националното стопанство се налага и от гледна точка на възможностите на всяка община и услугите, които предлага. Логично това обстоятелство е свързано с териториалния обхват на областите и районите за планиране, с които трябва да почне една промяна в регионалната структура на България. На таблица 2 могат да бъдат видени районите, областите и общините в риск, което създава необходимост от териториални промени.

Регионалната и местната деконцентрация в България продължава и тя е свързана с административни и териториални промени в българското национално пространство. Въпреки това може да се направи изводът, че ефектите от децентрализацията не обслужват управлението на регионално и местно равнище, което е проблем. Именно затова общините не разполагат с достатъчно ресурси, за да

реализират своите политики. Регионалната деконцентрация обхваща предоставянето на услуги, което включва укрепване на административния и техническия капацитет на местните власти. Този капацитет е необходим и за управлението на големи инфраструктурни проекти.

Оценката на анкетираните относно предоставяните административни и други услуги е много показателна за работата на местните власти и задоволяването на потребностите на населението. Както се вижда от таблица 3, по отношение на обществените работи респондентите смятат, че предоставянето на тези услуги от общините е лошо (32,2%), средно (43%), 17,4% смятат, че услугата е добра, и само 5,7% смятат, че обществените работи са много добри.

Така например водоснабдяването е особено важна дейност на общините. За 32,8% от респондентите тази дейност е на средно ниво, а 25,6% я смятат за лоша. Други 28,7% и 10,7% оценяват услугите по водоснабдяване на добро и много добро ниво. За сравнение, в развита страна като Бразилия наблюдаваме почти еквивалентна ефективност, а средната оценка на водоснабдяването в бразилските общини е сравнително ниска - около 45% [5]. В този смисъл откриваме няколко проучвания, които са се фокусирали върху измерването на комуналните и благоустройствените услуги на общините, които са важни при оценката на формираната местна среда, а оттам и на инвестиционната и териториалната привлекателност. Както виждаме, основните дейности, които трябва да оценим, са водоснабдяване, сметосъбиране, предоставяне на административни услуги и функциониране на общината, здравни услуги и др.

През 2007 г. е иницирано изследване за възможността за изменение на административно-териториалното устройство на българската държава [6]. Авторите разглеждат различни възможности за развитие на териториалното устройство (в това число разглеждат възможностите за законодателни промени), като стигат до заключението, че за момента няма обективна причина за реформа в тази сфера. Направените анализи в рамките на това изследване сравняват областите и общините с европейските практики. Разбира се, сравненията, които се правят, отчитат статистическата система NUTS. Установява се, че областите са съизмерими с други административни единици във водещи европейски държави. Не така обаче стои въпросът с общините. Както казахме, териториалното устройство е силно

зависимо от социално-икономическите и демографските процеси в териториален план. От тази гледна точка прави впечатление, че не малко общини се прекалено малки, което повдига въпроси. Българските общини в цялост са най-малките в сравнение с другите европейски държави. В България съществува отчетлива тенденция за намаляване и концентрация на населението в отделни части на държавата. В този смисъл се наблюдава увеличаваща се демографска диспропорция между районите за планиране, които служат за пространствено планиране, областите и общините. Тук е необходимо да внесем яснота, че регионалната политика е пряко обвързана с регионалното планиране и регламентирани райони за планиране. Районите за планиране разделят по определен начин националното пространство в съответствие с европейското законодателство и заложените изисквания в него за минимален брой население.

В тази връзка, далите положителен отговор в социологическото проучване за инициране на териториални и административни промени в устройството на Р България, изтъкват най-разнообразни причини и фактори, мотивиращи подобно дългосрочно решение. Една част от отговорите са свързани с факта, че една част от общините са много малки и може да се помисли за тяхното окрупняване. Други респонденти отговарят, че промяната в териториалното разпределение на населението, неговото намаляване и прекалената бюрокрация са основните причини за окрупняване на общините. Според трета група от анкетираните е необходимо въвеждане на второ (регионално) ниво на управление.

Необходимостта и възможностите за териториална реформа се анализира и от авторите Т. Топлийски [7], К. Калинков [8]. Евреб обратно прави опит да аргументира тезата, че няма обективна необходимост от реформа в административно-териториалното устройство на България [9].

Според К. Калинков реализираните в българската държава административно-териториални реформи не винаги кореспондират на положителните и прогресивните европейски тенденции. Анализът на автора в ретроспективен план показва, че законодателната и управленската практика в България в тази област има относително добри постижения в сравнение с други европейски страни в края на XIX и първите десетилетия на XX век. Калинков заключава, че в периода на централизираното планово управление на страната България има по-добри позиции и структура на административно-

териториално устройство [10]. Според автора административно-териториалната реформа трябва да се реализира чрез създаване на условия за ускорено социално-икономическо развитие на административно-териториалните единици в държавата. Всъщност неговите идеи са контрапункт на предлаганото от водещи специалисти в областта, които изразяват мнение, че трябва да се извърши реформа на териториалното деление в съответствие с пространственото развитие на административно-териториалните единици. Калинков е на мнение, че административно-териториалната реформа може да се реализира, като районите за планиране, които сега според Закона за регионалното развитие са териториални единици, се превърнат в административно-териториални единици със своя структура на управление и собствен бюджет [11]. Според автора на монографичния труд актуализираното административно-териториално деление трябва да се подчинява на новите социални и икономически реалности. Т.е. необходимо е да се анализират гравитационните полета и условията, които създават основните градски центрове около тях по територията. Тези полета изразяват икономическите сили на града, въздействащи върху територията около него. В този смисъл административно-териториалното устройство на България трябва да се промени въз основа на формирането на нови агломерационни образувания и извършваната субурбанизация в тях. Тези идеи са на практика в унисон със заключенията, до които достига и К. Калинков.

Една реформа в областта на териториалното устройство е предпоставена от някои обективни обстоятелства. На първо място демографските тенденции на намаляване на населението. Вследствие на това намалява населението по области и общини, което поставя под въпрос тяхното съществуване в съответствие със статистическата система на териториалните единици на Европейския съюз. Втората съществена причина е свързана с развитие процеса на децентрализация. Отдавна се обмисля възможността за овластяване на второ ниво под държавното с по-голяма самостоятелност или правомощия. Има два варианта – районите за планиране или областите. Тук трябва да поясним, че районите за планиране са пряко свързани с прилагане на регионалната политика и европейските изисквания за териториалните общности. Според Тихомир

Личев предложените варианти за промяна в границите на районите за планиране не са прецизирани и не всички от предложените проекти имат своите слабости [12]. Всъщност евентуална реформа в административното и териториално устройство на българската държава би трябвало да касае по-скоро изменения в границите на областите, а оттам и границите на районите за планиране. Що се отнася до общините, макар и значително по-малки като брой население и площ, те не би трябвало да се окрупняват. Колкото по-голяма е една територия, толкова по-трудно става нейното управление (особено в условията на недостиг на финансови ресурси). Това съждение е правилно и от гледна точка на принципа на местно самоуправление. Говорейки за областите и районите, проблемът е по-различен. Важно е да се прецени на кое ниво би трябвало да се преотстъпи повече компетентност и правомощия. И в зависимост от това обстоятелство могат да бъдат направени някои изменения в административните граници на районите или областите. Подобна промяна трябва да бъде синхронизирана и с промяната в моделите за организация и планиране на територията.

В България е възприета концепцията за полицентричното териториално развитие. Тази концепция се допълва от стратегията за развитие на централните места. Следователно при разсъжденията за изменение на административното и териториално устройство е необходимо да имаме предвид възможностите за развитие на агломерационните ареали. Следователно би могло да се помисли за въвеждане на второ ниво на управление на равнище райони за планиране, които обаче да бъдат променени, като се запазят основните транспортни оси и те да бъдат обвързани с тях. При формирането на новите райони може да се възприемат няколко критерия. Това са – София-град да бъде отделно, защото изкривява информацията и въздейства отрицателно върху прилежащите към него други области; районирането да бъде по оста север – юг, защото между тези територии на България съществуват значими различия (това предполага друг тип свързаност през Стара планина); при възможност да се окрупнят районите за планиране; да се отчитат изградените връзки между общините и областите, както и ролята им за регионалното развитие; да се отчитат миграциите и мобилността на пазара на труда.

Литература

[1] Закон за административно-териториалното устройство на Р България, ДВ, бр. 63, 1995.

[2] Конституция на Р България. ДВ, бр. 96, 1991.

[3] ФРМС Консулт, Анализ и оценка на ефективността и рационалността на извършваните административно-териториални промени в България, С., 2010.

[4] Борисов, Б. Нормативният регламент в териториалното устройство на България – теоретични обобщения и предложения за законодателна реформа, Изд. Авангард Прима, С., 2016.

[5] МРРБ, Стратегия за децентрализация 2006-2015 г.

[6] <https://pogled.info/bulgarski/zagivaneto-na-balgariya-e-planirano-analizat-na-proekta-na-programa-za-razvitie-na-regionite-2021-2027.127557>

[7] Tourinho, M., Santos, P. R., Pinto, F. T., & Camanho, A. S. (2022). Performance assessment of water services in Brazilian municipalities: An integrated view of efficiency and access. *Socio-*

Economic Planning Sciences, 79, 101139.

[8] Национален център за териториално развитие – ЕАД. Разработване на аналитичен доклад за развитие и усъвършенстване на АТУ на страната и правната му основа 2007.

[9] Топлийски, Т. За ново административно-териториално устройство на страната. // Строителство Градът, № 3, 2015.

[10] Калинков, К. Нова реформа в административно-териториалното устройство на Република България – основа за прилагане на европейските принципи на регионализма. УДК – 332, Годишник на Икономическия университет – Варна, 2016.

[11] ЕвреВ, П. Не е време за административно-териториална реформа. // Строителство Градът, 2015.

[12] Личев, Т. Необходимостта от промени в административно-териториалното деление в Република България в контекста на членството ѝ в Европейския съюз. // Списание на Българското географско дружество, 2019, бр. 41, с. 89–93.

NEED FOR CHANGE IN THE SYSTEM OF TERRITORIAL-ADMINISTRATIVE PLANNING AND PLANNING DISTRICTS OVERVIEW OF THE REGIONAL DEVELOPMENT OF BULGARIA

Assoc. Prof. Nikolay Tsonkov, Ph.D.

The administrative and territorial structure of the Bulgarian state is inextricably linked to geographical, economic, demographic, socio-economic, and transport peculiarities and administrative traditions. The territorial organization determines the regional specialization of the national economy. On the other hand, the regional structure of the country determines the implementation of regional policy and the balanced territorial development of the regions. Bulgaria's territorial and administrative units, such as districts and municipalities, are also subject to regional policy. After the country acceded to the EU, planning regions were introduced, linked to the districts and the regional demographic development. All these factors lead to the relevance and necessity of changes in the administrative-territorial structure of Bulgaria. This paper analyses the actual and proposed changes in territorial planning. The author examines the administrative-territorial structure of Bulgaria in the context of the new socio-economic and demographic realities. They change the municipalities, which in these new conditions do not perform their functions or provide basic services (educational, infrastructural, administrative, social, health, etc.). The findings presented are supported by statistical data and the results of a sociological survey conducted by the author. The author analyses the possibilities of changes in the planning areas, which will eventually lead to changes in the territorial organization of the districts. These changes should be linked to the completion of the decentralization process and the actual introduction of a second level of government, also enshrined in the Constitution of the Republic of Bulgaria.

ФОРМИРАНЕ НА РЕГИОНАЛНО УПРАВЛЕНИЕ ЧРЕЗ ПРОМЯНА В ОБХВАТА НА РАЙОНИТЕ ЗА ПЛАНИРАНЕ В БЪЛГАРИЯ

Камен Петров

Професор д-р Камен Димитров Петров е водещ изследовател в областта на регионалното развитие, геоурбанистиката и география на населението и селищата. Титулярен професор по Геоикономика и регионално развитие в Университета за национално и световно стопанство (УНСС) град София с над 140 публикации в национални и световни бази от данни по проблемите на геоикономиката и регионалното развитие. Заместник-декан в периода 2019-2023 г. на факултет „Управление и администрация“ при УНСС. Член на Факултетния съвет на факултет „Управление и администрация“ от 2015 досега. През годините е преподавал по проблемите на геоикономиката и регионалното развитие и геодемографията в Шуменски университет „Еп. Константин Преславски“, Азрарен университет – гр. Пловдив и Колеж по туризъм – Благоевград. Участвал е в над 15 научноизследователски проекта, а е ръководител на 3 изследователски проекта. Извел е успешно 5 докторанти, които успешно са защитили докторска степен, също така е бил научен ръководител на над 75 дипломанти в УНСС - София и Азрарен университет - Пловдив.

В съвременния свят всяка една национална държава организира своето административно и териториално деление с цел да може да създаде оптимална вертикална и хоризонтална структура на управлението, където властовите решения да достигат до най-отдалечените и крайни точки на държавата. Предвид историзма на развитието на държавата постепенно се натрупва практика и теоретична рамка на устройственото и териториално развитие на административно-териториалните единици в държавите. В допълнение всяка територия, която трябва да бъде представена, трябва да бъде йерархично разделена и рамкирана като правомощия. Разделението е атрибут на упражняването на властови компетенции. Промяната на законодателството и политическите кодекси почти навсякъде е придружена от нови правила и разделение в териториален и властови контекст. Възприетите модели на административна организация винаги се налагат от конкретните условия исторически, геополитически, икономически и социални. Държавният процес е функция на управление-бизнес-население, защото делението е натова-рено с властови компетенции и съвременната

национална държава е толкова жизнена, колкото ѝ позволяват властовите институции. Независимо от пространствения размер на административните клетки, упражняването на териториална администрация се основава на натрупана традиция и създаване на възможности за населението. По същество формата на държавата трябва да бъде огледало на административно-териториалното деление, включително и в посока на административни структури и органи на държавната и местната власт. Принципът на огледалност в България е нарушен от промяната в административното деление от 1987 г., когато новите 9 области не провеждат и формиране на йерархични структури в образованието, културата, спорта, вътрешните работи, икономиката, данъчната администрация, екологията и др. Така се налага модел на централизация на българското държавно управление, което е потвърдено от Конституцията от 12.07.1991 г. Основните органи за изпълнение на практическата политика се съсредоточават в министър-председателя и Министерския съвет, местната власт е поверена на кметовете и общинските съвети. Така идеята за децентрализирана държава с преоб-

ладаващо регионално развитие и местно самоуправление остава на заден план. Дори реформата през 1998-1999 г., когато се формират 28 области, не е завършена, защото областният управител има роля на дислоциран орган на държавната власт на място, който има представителни и надзорни функции спрямо общините. Поетапната централизация на властта води до създаване на няколко механизма за развитие на регионите. Първият е чрез Оперативните програми и подготовка на проекти, вторият е чрез държавния бюджет с неговите субсидии и средства за обществени поръчки, както и създаване на схеми и практики за източване на държавни средства при ремонт и възстановяване на публичната инфраструктура. Всичко това доведе до формиране на центробежен модел за социално-икономическо развитие на ядрото на държавата град София и упадък на останалата територия с няколко приятни изключения. Извеждането на този проблем е политически, но по-важното е от страна на експертите и специалистите от уважавани гилдии и професии да изведат необходимостта да се заложи модел на функционални териториални системи за управление с ефективна регионална политика и най-вече стремеж към благоенствие на съвременната национална държава. Създаване на междинни регионални власти и засилване на ролята на местната власт, основана на демократични принципи и ефективност, със сигурност ще създаде условия за положителна промяна в регионалното развитие и обрат в демографското развитие на националната територия. Нашата крайна цел е реконструирането на административно-териториалното устройство на България чрез оценка и анализ на териториалната организация на властта, съзнателно избирайки подхода към изграждане на междинно ниво на публичната власт, което да формира устойчива държавна политика, ориентирана към българския бизнес и развитието на публичната среда, така че да рекрутира знания и умения в българина, както и да насърчи неговото трудолюбие.

Тенденции пред териториалното развитие и икономическата структура

Формираната йерархична властова структура в България все повече придобива характер на спекулативна среда. Постепенно се губи нужната жизненост и гъвкавост, защото тя е зазубила връзката център – периферия, няма доверие в институциите, объркана е политиката по отношение на системното управление, в което държавната система се опира на две-три министерства, които имат национална, регионална и местна представителност. От друга страна, наблюдаваме многократните опити за реформиране на сегашната система на публична власт, защото според една част от елита

не отговаря на стандартите на демократичното общество. В допълнение сложността на задачите и предизвикателствата, пред които трябва да се изправи публичната среда, ѝ пречат за постигане на социален прогрес. В допълнение елитът трудно разбира концепцията за равновесно териториално развитие на страната. За сметка на това обществото проявява силен миграционен натиск и постепенно се лишаваме от изградената образователна среда и локално функционираща средна класа.

Същевременно регионалното развитие, приложно поле на Оперативна програма „Регионално развитие“, са урбанизираните територии или 69 общини, въпреки че по-голямото финансиране отива в първите 6-7 града. Останалите 197 общини попадат в обсега на Програмата за развитие на селските райони (ПРСР). Това показва, че регионалното развитие в България се осъществява от Министерството на регионалното развитие и благоустройството (МРРБ) и Министерството на земеделието и храните (МЗХ). Можем да посочим и други примери за разфокусираност на социално-икономическото развитие, но нашата цел е да докажем необходимостта от изграждане на междинно ниво на управление, което да бъде генератор на провеждането на политика за регионално развитие в България. В пространствено отношение към административно-териториалните единици можем да изведем следните групи проблеми. На първо място, новият урбанизиран начин на живот създава условия за смесване на жилищни и производствени функции в градовете и селата [1]. Причината е нарушеното координирано териториално планиране, което води до натрупване на инфраструктури с различни функции, сред които и места, подкрепящи бизнеса. Това прегопределя необходимостта от йерархичната подгребва на територията на страната и нейните функции (например урбанизиран територии, землища, вилни селища, селищно образование и др.). Това означава създаване на правила за изграждане на бизнес зоните в подходящи терени и места, за които държавата да планира изграждане на инфраструктурна обезпеченост. Друга група проблеми е свързана със системата от ефективно разположение на енергоносителите, включително и газификацията на държавата. Подобни проблеми има и с функциониране на ВиК системата, екологията и третирането на отпадъците. Тези проблеми имат често и локални решения и нормално е да бъдат решавани на междинно ниво в съгласуваност с държавата и местната власт [2].

Подходи за формиране на междинни нива на регионално управление

Необходимо е да отбележим, че сегашното административно-териториално устройство е резултат от всички реформи, направени след

Райони за планиране (NUTS II) 2024
Planning Areas (NUTS II) 2024

РАЙОНИ NUTS 2	НАСЕЛЕНИЕ (31.12.2022 г.)		
	ОБЩО	ГРАД	СЕЛО
СЕВЕРОЗАПАДЕН	671 502	428 900	242 602
СЕВЕРЕН ЦЕНТРАЛЕН	686 334	457 649	228 685
СЕВЕРОИЗТОЧЕН	823 884	614 850	209 034
ЮГОЗАПАДЕН	2 016 554	1 689 530	327 024
ЮЖЕН ЦЕНТРАЛЕН	1 301 026	871 732	429 294
ЮГОИЗТОЧЕН	948 410	684 049	264 361

Население по райони за планиране. Източник: НСИ и изчисления на автора / Population by planning areas

№	Западен район за планиране			
	Област Община	Общо население		
		Общ	Мъже	Жени
1	Видин	72 754	34 935	37 819
2	Монтана	116 172	56 283	59 889
3	София (столица)	1 280 334	611 000	669 334
4	Ботевград	30 752	14 784	15 968
5	Своге	18 902	9 316	9 586
6	Годеч	4 797	2 358	2 439
Общо		1 523 720 жители		

Западен район за планиране. Източник: НСИ и изчисления на автора / Western Planning District

1879 г. до настоящия момент, но много рядко в тези реформи се насърчава процесът на децентрализация. Съгласно действащата нормативна уредба административно-териториални единици (АТЕ) са тези, които имат юридически статут и това са общините и областите. При този процес трябва да се има предвид, че след редица промени средно между 10 и 20 години се достига до сегашния вид териториално устройство, което се оформя в периода 1998-1999. Проведена е реформа в административно-териториалното устройство на ниво „област“. Тази реформа заличава старите области, създадени през 1987 г., и възстановява старите окръзи, вече под името „области“, с обосновката, че те са доказали своята жизнеспособност и трайността на създадените взаимовръзки, транспортни схеми и отношения с централната власт [2]. Реформата се осъществява и чрез промяната на чл. 6, в чиято ал. 1 на Закона за административно-териториално устройство на Република България (ЗАТУРБ), където е записано, че територията на Република България се разделя на 28 области. Формираха се и 6 района за планиране, които от 2005 г. имат постоянни граници [2].

Важно е да отбележим, че реформите с новите области спират до регламентиране на границите на областите и определяне на областния управител като дислоциран орган на държавната власт на място [3]. Както и контролни и надзорни компетенции към общините. В тази посока общините в рамките на областите постепенно губят йерархическа съподчиненост и икономическата свързаност помежду си. На практика нарушена е функционалната обвързаност между населените места, а от там и интеграционните и социално-икономическите връзки между тях. Тази картина води до намаляване на регионалния икономически потенциал и реализация на общи проекти [3]. След 2007 г. този процес се засилва въпреки отварящите се европейски хоризонти пред България. По отношение на демографския потенциал се забелязва висока миграционна подвижност на близо около 50% от населението в страната.

На базата на тези констатации по-горе и извеждането на демографския фактор при формирането на районите за планиране налага се също да вземем този индикатор за основен. Държавата счита, че при очертаващата се тенденция за намаляване на населението, е естествено и районите за планиране да се намалят. От друга страна пък формираните 6 района могат да се запазят, но с ново пререструктуриране. Определянето на границите на районите има важно значение за европейското им финансиране. В настоящия етап функционират 6 района за плани-

ране за програмния период 2021–2027 г.

Видно е от таблица 1 за населението по райони за планиране, че към 2024 г. два от районите за планиране са значително под 800 хиляди души, а Североизточният е близо до границата от 800 хиляди население. В допълнение социално-икономическата стагнация в Северозападен и Северен централен район са очевидни. В тази трудна икономическа ситуация не се вижда специфична държавна политика, която да промени заобикалящата среда като осъзната и перспективна инфраструктурна свързаност и социално-икономически потенциал за по-динамично регионално развитие на тази част от страната [4]. За съжаление, свидетели сме на влошена инвестиционна среда и демографски упадък на редица общини от двата региона. Най-важното е да се създадат условия за извеждане на местния икономически потенциал на населението и създаване на условия за по-качествен живот в населените места в Северна България.

Тук е мястото да подчертая, че приемам и аргументите за деление на районите за планиране от архитект Б. Моллов, проф. Н. Димов, доц. Н. Цонков и други експерти и специалисти, защото те са положили усилия да изготвят едно аргументирано деление [4]. При условие че трябва да бъде запазен броят на районите за планиране на 6 (шест), които могат да се превърнат и в административно-териториални единици след съответната законодателна промяна. По отношение на границите и формиране на новите райони правим следното предложение. Формиране на „Западен район за планиране“, който да включва областите Видин (72 754), Монтана (116 172), София-град (1280 334) и общините Ботевград (30 752), Своге (18 902) и община Годеч (4979) разпределени в следващата таблица 2.

Ключовото развитие на този район е столицата София, която има потенциал на глобален икономически център. Така София е лидер в този район, но дава перспектива за развитието на направление София – Петрохан - Монтана с разклонение към град Видин и град Кула – ГКПП Връшка чука. В допълнение трябва да се работи и за интеграция на столичната агломерация както с общините Своге, Годеч и Ботевград, така и с общините Берковица, Вършец и Белозградчик за развитие на туризма, транспортната свързаност и изграждане на нова регионална икономика, основана на развитие на туризма, леката промишленост, овощарството, индустрията и хранително-вкусовата промишленост. Създаване на нова инфраструктура като тунел „Петрохан“, скоростен участък Берковица – Вършец – Монтана - Лом и др.

Следващият район, който трябва да се форми-

№	Югозападен за планиране			
	Област Община	Общо население		
		Общо	Мъже	Жени
1	Благоевград	288 161	139 761	148 400
2	Кюстендил	108 703	52 220	56 483
3	Пазарджик	226 209	109 829	116 380
4	Перник	111 746	53 436	58 310
5	София област			
1	Божурище	9 337	4 550	4 787
2	Самоков	34 175	16 499	17 67
3	Златица	4 826	2 341	2 485
4	Костинброд	17 558	8 518	9 040
5	Костенец	10 762	5 206	5 556
6	Ихтиман	17 172	8 559	8 613
7	Долна баня	4 220	2 044	2 17
8	Елин Пелин	22 776	11 137	11 639
9	Драгоман	4 514	2 189	2 325
10	Коприщица	1 898	926	972
11	Сливница	8 777	4 304	4 473
12	Пирдоп	7 125	3 437	3 688
13	Чавдар	1 161	578	583
14	Челопеч	1 443	689	754
15	Мирково	2 266	1 131	1 135
16	Етрополе	10 651	5 242	5 409
17	Горна Малина	6 065	3 068	2 997
18	Антон	1 424	722	702
19	Правец	7 009	3 534	3 475
	Общо	906 760	жители	

Югозападен район за планиране. Източник: НСИ и изчисления на автора / Southwest Planning District

№	Северен район за планиране			
	Област Община	Общо население		
		Общо	Мъже	Жени
1	Враца	148 874	72 166	76 70
2	Велико Търново	204 033	97 528	106 505
3	Ловеч	113 356	54 868	58 488
4	Плевен	220 346	106 059	114 287
5	Русе	189 623	90 591	99 032
6	Габрово	95 957	45 500	50 457
	Общо	972 189	жители	

Северен район за планиране / Northern Planning District

№	Североизточен район за планиране			
	Област Община	Общо население		
		Общо	Мъже	Жени
1	Варна	430 847	207 158	223 689
2	Добрич	147 208	70 448	76 76
3	Разград	101 107	48 508	52 599
4	Силистра	95 614	46 157	49 457
5	Шумен	149 628	72 514	77 114
Общо		924 404 жители		

Североизточен район за планиране
North East Planning District

№	Югоизточен район за планиране			
	Област Община	Общо население		
		Общо	Мъже	Жени
1	Бургас	378 596	181 979	196 617
2	Търговище	96 201	46 661	49 540
3	Ямбол	107 379	52 090	55 289
4	Стара Загора	291 852	140 327	151 525
5	Сливен	170 583	82 278	88 305
Общо		1 046 611 жители		

Югоизточен район за планиране
South East Planning District

№	Южен централен район			
	Област Община	Общо население		
		Общо	Мъже	Жени
1	Пловдив	631 516	301 274	330 242
2	Хасково	207 439	100 166	107 273
3	Смолян	93 354	44 674	48 680
4	Кърджали	142 508	69 961	72 547
Общо		1 074 817 жители		

Южен централен район за планиране
South Central Planning District

ра, е „Югозападен район за планиране“, който ще включва областите Благоевград (281 161), Кюстендил (108 703), Перник (111 746), Пазарджик (226 209) и 19 общини от настоящата Софийска област. Това на практика е нова възможност за развитието на тези области и техните лидери градовете Перник, Кюстендил, Благоевград и Пазарджик. Перспективата пред този район е да ускори тенденцията на интеграционните процеси между областите в тях с подобряване на инфраструктурната достъпност и социално-икономическо проникване. Югозападният район ще формира два естествени центъра – това са Благоевград и Пазарджик, както и градовете Панагюрище, Самоков, Дупница, Кюстендил и Перник, които да засилят периферната регионализация и формират нов агломерационен полупръстен в подхормите към град София. Този район на практика може да бъде трансмисия между България и Северна Македония, като той да има специална роля като стратегическа територия, където са развити мрежи от връзки, набори от сили и потенциали, позволяващи социално-икономическото развитие на населените места в него. Проучването на промените в процеса на развитие на региона обхваща много явления и факти, често много разнообразни и нееднородни, които могат да създадат възможности за неговото по-добро регионално развитие.

В централната част на страната има възможност да се формира Северен район за планиране, включвайки областите Враца (184 874), Велико Търново (204 033), Русе (189 623), Габрово (95 957), Ловеч (113 346) и Плевен (220 346), като общото население, което обхваща е 973 189 души. Формирането на подобен район в Северна България ще даде възможност да бъде повишена регионалната конкурентоспособност на икономиката на областите от тази част на страната. Освен построяването на АМ „Хемус“, необходимо е да се построи скоростен път в направление Габрово – Севлиево – Ловеч – Плевен – Долна Митрополия – Бяла Слатина – Враца. Друга важна задача на този район е да се обърне към река Дунав с цел интеграция на региона към дунавското пространство. Това означава изграждане на нови пристанища в Оряхово, Никопол, Сомовит и особено Свищов, както и мостове на реката при Никопол и Свищов. Извеждане на ключови пристанища на река Дунав при Свищов (създаване на скоростен път Свищов - Бяла, който да се върже с магистралата Русе - Велико Търново, изграждане на мост Земун - Свищов и скоростен път Свищов – Никопол - Плевен). Много е важно

да се работи и по изграждането на скоростен път Враца - Плевен – Сомовит, който да насърчи развитието на химическата промишленост в района, който ще допринесе да се преоткрие и хранително-вкусовата промишленост. Това са големи инвестиции, за които можем да получим финансиране по европейските фондове, а в перспектива районът да се свърже с Южна България чрез тунел „Троян - Кърнаре“ с автомобилна и железопътна връзка.

На практика, ако се формира в тези граници, Северният централен район ще има голям потенциал да се обърне не само към река Дунав, като се засили свързаността му с дунавските държави и респективно с румънските градове.

Иновативността на даден регион трябва да се разбира като набор от характеристики на този регион, изразяващи се в способността му да създава и усвоява нови неща. Такова мото може да има за Североизточния район за планиране, включващ областите Варна (430 847), Добрич (147 208), Разград (101 107), Силистра (95 614), Шумен (149 628) с общо население от 924 404 жители. Този район съчетава Северното Черноморско крайбрежие и Южна Добруджа като олицетворение на концепцията за разпространение на социално-икономическо развитие и благоденствие благодарение на природно-ресурсния потенциал на прилежащата му територия, което означава процес на усвояване на дадена новост в нови системи от селища и градски агломерации.

Силна лидерска позиция има град Варна като пристанище, университетски център, лидер в здравеопазването и агломерационен лидер, който се очертава като ядро за градовете Добрич, Силистра, Разград и Шумен. Тези пет града формират зона със силен геоикономически потенциал. За да придобие още по-силно своите лидерски позиции, Варна се нуждае от нов мост над Варненското езеро, изграждане на транспортен полупръстен от подстъпите към града от запад с цел бързи връзки в посока населените места, намиращи се на юг от Варна. Необходимо е и транспортен пръстен на север от Варна за връзка от АМ „Хемус“ към Балчик и Добрич, чието естествено продължение би било към Румъния в посока на Констанца и Тулча. Вторичните центрове Шумен, Силистра, Разград и Добрич също имат урбанистични проблеми. На първо място, град Добрич и неговата периферия се нуждаят от допълнителна подкрепа за опорните населени места като Кардам, Генерал Тошево, Каварна, Тервел. Подобна роля може да има и град Сили-

стра спрямо Тутракан, Дулово и Кайнарджа. В тази посока може да се работи за изграждането на скоростен (магистрален) път в направление Силистра – Добрич - Шумен, който да има връзка с АМ „Хемус“ и бъдещата АМ „Черно море“. Друг важен момент е сериозен ренесанс на строителството на железопътни линии в региона. На първо място е необходимо да се електрифицира жп линията, достигаща до Добрич и оттам за Кардам - Констанца в Румъния. През последните години град Шумен се оформи като транспортен хъб, който свързва трафика от Румъния, Украйна, Унгария, Молдова и Полша с Южното Черноморие, Турция чрез ГКПП Лесово и Южна България с Гърция. Североизточният район за планиране е много голям и по отношение на неговия туристически потенциал с морския туризъм, също така селския, историческия, ловния, винения, културния и приключенския туризъм. Стабилизиращо значение могат да имат и градовете като Провадия, Нови пазар, Велики Преслав и Смядово.

Важно значение за регионалното развитие може да има Югоизточният район за планиране, който включва областите Бургас (378 596), Търговище (96 201), Ямбол (107 379), Стара Загора (291 852) и Сливен (170 583) или общо 1 046 611 жители. Важно стратегическо значение за страната е границата на района с Турция и възможността да се оптимизира Южното Черноморие на страната. В този район е необходимо да се разкрийт нови ГКПП с Турция, както и да се развие отново риболовът и корабоплаването. Основни геоикономически центрове са Бургас и Стара Загора.

Югоизточният район за планиране има индустриален, търговски и туристически профил с национално значение. Тук се намира второто по големина пристанище в България. През последните 20 години туризмът се превръща във важен отрасъл на икономическата дейност. Интерес представляват и селищата с традиционна възрожденска архитектура по Южното черноморско крайбрежие – Несебър, Поморие, Созопол, Ахтопол, Приморско, Царево. Селищата в природен парк „Странджа“ включват характерни образци на източната и средностранджанската жилищна архитектура. Вътрешността на района за планиране включва и редица важни населени места като общините Карнобат, Айтос, Стралджа, Елхово, Нова Загора, Чирпан и Раднево. Това са градове с население между 10 и 20 хиляди жители, които имат свой специфичен профил с развитие на малки и средни предприятия и профил

на развитие на аграрния сектор с изключение на Раднево, което доскоро имаше важно значение за добива на въглища и на негова територия се намираха най-големите български топлоелектроцентрали (ТЕЦ). По-важно значение имат големите областни центрове като Стара Загора (135 234), Сливен (88 373), Ямбол (69 664) и Търговище (39 676), както и големият за българските условия град Казанлък (48 551). На практика това е районът, в който през последните години се инвестира, но основните недостатъци са както във водещите градове, така и в по-малките. На първо място, необходима е подкрепа за създаване на нови зони с потенциал за развитие, рехабилитация на стари производствени зони, подобряване на жилищната среда, модернизация на водопроводната мрежа, благоустрояване на публичните пространства (обновяване на паркове, зелени площи, детски площадки, велоалеи, улично осветление и др.), подобряване на достъпа до публични услуги (образование, здравеопазване и социални услуги). Инфраструктурата също трябва да се подобри, най-вече в скоростни пътища в направление Слънчев бряг – Каблешково – Карнобат – Айтос – Сливен - Нова Загора - Карлово за изграждане на скоростно трасе в подбалканското направление. Необходимо е да се работи и за удвояване на проходите Рижки, Айтоски и Дюлински. Районът за планиране има потенциал и за развитие на своя аграрен или селскостопански профил. Проблеми в района ще има по отношение на зеления преход, когато част от мини „Марица-Изток“ ще трябва да спрат да работят, това означава нови и сериозни структурни промени в района за планиране. Развитие може да има и интелигентната икономика, основана на иновации, цифровизация, икономическа промяна и подкрепа за малките и средните предприятия с акценти: синя икономика, високотехнологична научна инфраструктура, трансфер от града към периферията. Районът за планиране формира ядрото на българския туризъм [5].

Формирането на Южен район за планиране около област Пловдив (631 516), заедно с областите Хасково (207 439), Кърджали (142 508) и Смолян (93 354) задава фундамента на втората по големина геоикономика на България. Този район е свързващо звено между останалите региони и връзка с Гърция и Турция. Селищната мрежа от градове и села е сравнително добре балансирана в територията на региона с изключение на южните родопскопланински крайгранични части. Водеща роля има град Пловдив, който през последните 10 години се очерта като индустриалния лидер на Бъл-

гария. Ареалът на Пловдив обхваща 11 общини – Пловдив, Асеновград, Калояново, Марица, Родопи, Сагово, Съединение, Кричим, Перущица, Стамболийски и Куклен. Това позволява да се оформи един изключителен индустриален район с добри темпове на социално-икономическо развитие. С най-добре развита пътна мрежа са областите Хасково и Кърджали, но докато за област Хасково това се дължи на добре развита пътна мрежа от висок клас, за област Кърджали се дължи на много добре развитата регионална пътна мрежа с една от най-високите гъстоти в страната.

В инфраструктурно отношение Южен централен регион се нуждае от подобряване на инфраструктурата, а градовете Хасково, Кърджали, Смолян, Асеновград, Димитровград и Карлово балансират центъра от второ ниво Пловдив. Същевременно по-слабо урбанизираните селски общини са разположени предимно в южната, родопска крайгранична територия на региона, където формират типична периферия с проблеми [6]. Затруднена е връзката на тези общини с вътрешността на страната поради трудните планински условия и недобре развитите транспортни направления. Допълнително икономическо развитие ще получи регионът, когато се отворят всички планирани ГКПП с Република Гърция и Република Турция, които или се дострояват, или са пуснати само за леки автомобили до 3,5 тона. Необходими са нови пътни връзки с Родопите в направление Пловдив – Куклен – Орехово – Зорница – Чепеларе - Смолян и съответно Пловдив – Асеновград – Червен – Врата – Инкяя – Загражден - Кърстатица – Петково – Смолян. Време е да се работи и по изграждане на жп линия Момчилград - Смолян или Кърджали - Устово. Това е район с лидиращи функции и голяма перспектива.

Едно прекрояване на 6-те района за планиране е трудно постижимо, но от друга страна, мотивите са свързани с потенциала за формиране на нов модел на регионално развитие, който да промени териториалното устройство на страната с цел намаляване на регионалните различия. Този модел може да се развие, защото при намаляващо население е необходимо да се разширяват перифериите на областните градове, в които да се концентрират новите икономически дейности от локален ранг [7].

В настоящия момент селищната мрежа в страната може да се определи като слабо полицентрична мрежа от градски центрове, което с новото деление може да се промени. Чрез увеличаване на броя на опорните градски центрове с нови административни функции ще

се дават повече възможности за развитие на населени места, а оттам ще се създават предпоставки за преодоляване на влошаващата се демографска картина. Създаването на условия за инвестиции и ефективно управление на територията ще създаде условия за привличане на ново население и насърчаване на демографското възстановяване [8]. Необходимо е да се върви към модел със силно междинно ниво на управление в България. Това ще изведе на преден план необходимостта от провеждането на политики за по-високо ниво на икономическа активност в локален аспект и създаване на нов тип по-устойчива регионална икономика. Тази активност със сигурност ще доведе до забавяне на негативните демографски тенденции, а в средносрочен времеви хоризонт и тяхното преодоляване. Преодоляване на различията е проблем, който може да се загуби чрез административно-териториални промени и създаване на второто ниво на регионално управление.

Литература

- [1] Бояджиев, В. [2016] Нуждае ли се страната от ново административно деление, В: ГСУ, кн. 2 - География, т. 108, 2016.
- [2] Владева, Р., Ивайло Владев [2019] Практико-приложни аспекти на методите на регионалните изследвания при проучване на териториалните единици, В: Известия на Българското географско дружество, брой 41.
- [3] Георгиев, Л. (2006) Регионална икономика, Изд. НБУ, 440 с.
- [4] Димов, Н. (2012) Райониране, социално-икономически райони и регионално развитие на България, изд. Експрес, Габрово.
- [5] Докова, С., К. Петров (2015) Геоикономика и регионално развитие, изд. Стопанство, 220 с.
- [6] Национална концепция за пространствено развитие за периода 2013 – 2025 г., 129 с.
- [7] Националната стратегия за регионално развитие 2012–2020, гр. София, 205–285 с.
- [8] Цонков, Н. (2016) Развиващи се региони и пазари, изд. Стопанство, 350 с.

FORMATION OF REGIONAL GOVERNMENT THROUGH CHANGE IN THE SCOPE OF PLANNING REGIONS IN BULGARIA

Prof. Kamen Petrov, Ph.D.

This article is devoted to the problems of administrative and territorial organization in Bulgaria and changes in the planning areas. The new vision and scope of the planning areas is proposed with a focus to develop strong regional development and the management of the territory, in which valuable regional and nationally significant business can be developed. The exhibition provides a brief introduction to the problems of regional development and economic transformations and the need for an optimal administrative-territorial structure. Some important problems of the territorial organization, in the context of the country's development and emerging nationally significant problems, have been brought out. A new structure of the regions with boundaries and scope of the 6 MUTS II regions is proposed with the aim of making them a second level of regional governance. Important strategic projects are also proposed, which can change planning areas and create new opportunities for spatial development of the national territory. Relevant conclusions, assessments and analyzes were made, as well as recommendations for the development of the regions.

ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА НОВИ РАЙОНИ ЗА ПЛАНИРАНЕ (NUTS 2) В БЪЛГАРИЯ

Белин Моллов

Експерт с 55-годишен опит в областта на устройственото планиране и градското развитие. Роден е в Русе през 1946 г. Дипломира се като архитект във ВИАС София през 1969. Има международна квалификация по териториално и селищно устройство, местно и регионално управление, стратегическо планиране и устойчиво градско развитие. Участвал е в експертната група на Съвета на Европа за разработването на „Хартата на градовете“. Бил е зам.-министър на МРРБ, съпредседател на преговорната позиция „Регионална политика“ по договора за присъединяване на България към ЕС, съветник на министъра на РРБ, хоноруван преподавател по урбанизъм.

Номенклатурата на териториалните единици за статистически цели („Nomenclature des unités territoriales statistiques“ - NUTS) е въведена от Евростат през 70-те години на XX век, за да установи подходящи териториални единици за предоставяне на регионални статистически данни за Европейския съюз. Класификацията „NUTS“ се използва в законодателство на Общността от 1988 г., но едва през 2003 е одобрен Регламент (ЕО) № 1059/2003 на Европейския парламент. От 1 май 2004 г. се добавят регионите на 10-те нови страни членки, а от 1 януари 2007 – и регионите на България и Румъния. Общата класификация на териториалните единици за статистически цели - „NUTS“ служи за социално-икономически анализ на регионите в страните членки и за определянето на рамката на действията в областта на Кохезионната политика. Тази роля на регионите като фактор за определяне степента на участие на страната в използването на финансовите инструменти по целите на Политиката за сближаване предполага отговорно и задълбочено познаване на изискванията за създаване на трайно във времето регионално деление на страната, съобразено със спецификата на природо-географските дадености на територията, демографските

тенденции, историко-културните особености и социално-икономическите характеристики на всеки един от регионите. В най-висока степен това се отнася за нивото „NUTS 2“, защото индикаторите за оценка на степента на развитие на регионите от това ниво са ключовият фактор за определяне по коя от целите на Кохезионната политика ще се насочва помощта както по отношение на бюджета за „интелигентен и приобщаващ растеж“: заетост, конкурентоспособност и регионално развитие, така и за „устойчив растеж“: природни ресурси, земеделие и околна среда. Целта на NUTS е да се осигуряват условия за:

- **събиране на данни и хармонизиране на регионалната статистика на Общността;**
- **социално-икономически анализи на регионите;**
- **насочване на регионалните политики на Общността;**
- **NUTS 1 се използват за анализирани на регионални проблеми на Общността, ефекта от митническия съюз и икономическата интеграция върху райони от NUTS 2; NUTS 3 и NUTS 4.**

- **NUTS 2 (основни региони) формират целите, приоритетите и мерките, които страните членки използват за прилагане на регионалните политики. Планирането на това ниво се осъществява чрез прилагане на Интегрираните териториални стратегии за развитие на регионите за планиране от ниво 2 (ИТСР), които задават рамка за отчитане на местния териториален потенциал; принципите за балансирано устойчиво развитие и отразяват съвременните тенденции в регионалната политика на Европейския съюз и на страната. Тези документи, изготвени по единна методология се използват за определяне на приоритетите и зоните за прилагане на интегрирани териториални инвестиции през настоящия програмен период 2021-2027 г.;**

- **NUTS 3 (областите) и NUTS 4 (общините) са малки за комплексен икономически анализ и може да бъдат обект на специфични цели, приоритети и конкретни мерки за провеждане на политиките за териториално сближаване по програмите ИНТЕРРЕГ (фиг. 1).**

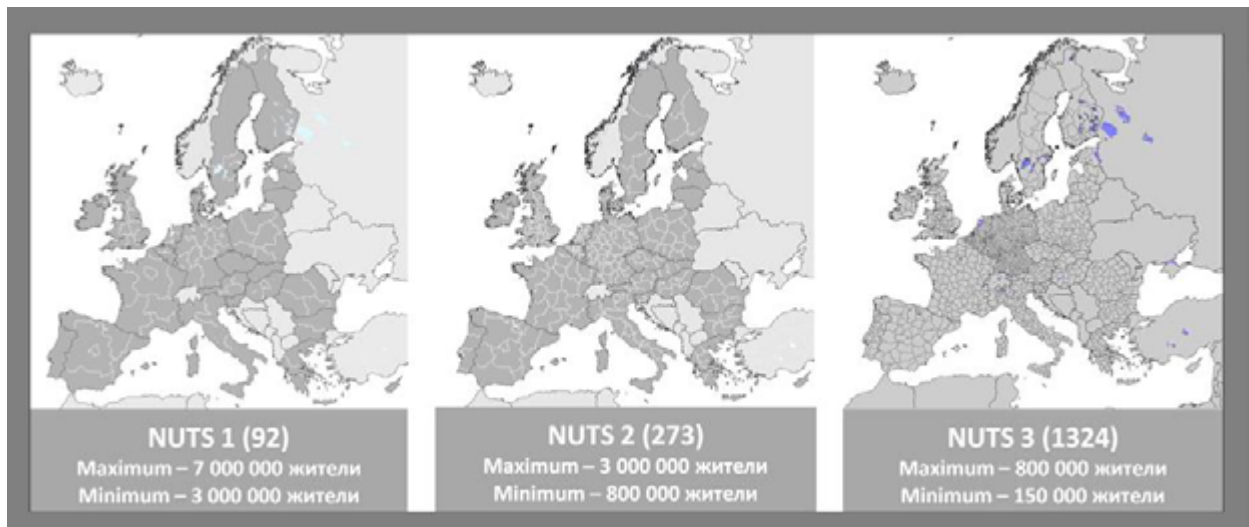
АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРИТОРИАЛНОТО ДЕЛЕНИЕ (АТД) НА БЪЛГАРИЯ

Административно-териториалното деление на България понастоящем е двустепенно – включва 28 области, разделени на 265 общини. Съществуващите днес области са образувани с президентски Указ № 1 от 5 януари 1999 г. за утвърждаване границите, административните центрове на области и общини, включени в тях (обн. ДВ, бр. 2 от 8 януари 1999). Административно-териториалните единици, в които основно се осъществява местното самоуправление в България, са общините.

Районите за планиране са обособени с цел статистическо отчитане на териториалните

единици съгласно изискванията на Евростат. Те не представляват административно-териториални единици. По демографски и икономически причини през 2016–2018 г. започна процес на преобразуването им в нови райони, но той приключи през 2019 г. без резултат. Прегледът на развитието на АТД в последните десетилетия показва, че делението на страната се реализира „предимно по политически и субективни причини“. На основание чл. 9, т. 9, чл. 7, ал. 1, т. 6 и 15 и чл. 10 от Закона за статистиката във връзка с Регламент (ЕО) № 31/2011 на Комисията от 17 януари 2011 година за изменение на приложенията към Регламент (ЕО) № 1059/2003 на Европейския парламент и на Съвета за установяване на обща класификация на териториалните единици за статистически цели беше издана З А П О В Е Д № РД 07-24/17.01.2013 г., обнародвана в ДВ, бр. 13 от 08.02.2013 г., която влезе в сила на 12.02.2013 г. Предложението на Междуведомствената работна група с участие на експерти от различни институции беше да се направят промени, като за целта се разглеждаха три варианта – с 6, 5 и 4 района. Всеки от тях имаше своите предимства и недостатъци, затова предложенията бяха обект на широко обществено обсъждане през следващите месеци и след това беше взето решение до края на 2018 г. да бъде избран най-добрият модел за България. Целта на промяната беше да се създадат силни и жизнени райони, които са добре географски обособени и стабилни по отношение броя на населението. Очакваше се промените да създадат и по-добри условия за европейско финансиране през следващия програмен период 2021–2027 г. Сега, в началото на 2024 г., вече сме в средата на този планов период, но промяна в устройството на районите от NUTS 2 в България все още няма. За съжаление, през изминалите три години от началото на настоящия пла-

Фигура 1: Обща класификация на териториалните единици за статистически цели на ЕС
Figure 1: General classification of territorial units for EU statistical purposes.

Фигура 2: Съществуващо деление на страната по райони за планиране и области / Figure 2: Existing division of the country by Planning Regions and Districts.

нов период дори дебатът по този въпрос беше прекратен.

ЗАЩО СЕ НАЛАГА ПРОМЯНАТА?

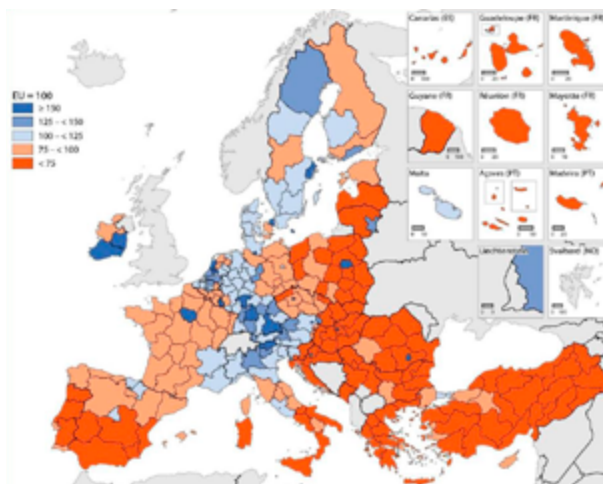
Промяната се налага от необходимостта за съответствие с нормативната рамка на ЕС. Съгласно Регламент 1059 от 2003 г. минималният брой население за район от ниво 2 е 800 000 души, а максималният – 3 000 000 души, но това не може да се постига с механично преместване на отделни области от един район в друг без необходимата аргументация, съобразена с останалите критерии за обособяване на райони от ниво NUTS 2 (Фигура 2 и Таблица 1).

Таблица 1: Население по райони към 31.12.2022 г. / Table 1: Population by regions as of 31.12.2022.

РАЙОНИ NUTS 2	НАСЕЛЕНИЕ (31.12.2022 г.)		
	ОБЩО	В ГРАДОВЕТЕ	В СЕЛАТА
СЕВЕРОЗАПАДЕН	671 502	428 900	242 602
СЕВЕРЕН ЦЕНТРАЛЕН	686 334	457 649	228 685
СЕВЕРОИЗТОЧЕН	823 884	614 850	209 034
ЮГОЗАПАДЕН	2 016 554	1 689 530	327 024
ЮЖЕН ЦЕНТРАЛЕН	1 301 026	871 732	429 294
ЮГОИЗТОЧЕН	948 410	684 049	264 361

Определянето на границите на районите има важно значение за европейското им финансиране. От това какви са икономиката и жизненият стандарт в районите на всяка страна зависи какъв достъп ще имат до средствата на европейските фондове. Политиката на сближаване на ЕС дефинира 3 нива на достъп, т. е. 3 категории на районите за периода 2021–2027 г.:

1. По-слабо развити райони – това са районите с брутен вътрешен продукт (БВП) на глава от населението в стандарт на покупателна способност (СПС) под 75% от средното за ЕС. Пет от районите в България попадат в тази група и са класирани на последните места сред останалите райони в групата;

Фигура 3: Регионални различия в Европейския съюз / Figure 3: Regional differences in the European Union.

2. Райони в преход – с БВП/глава между 75 и 90% от средното за ЕС. От българските райони само Югозападният попада в тази група;

3. По-силно развити райони – с БВП/глава над 90% от средното за ЕС.

Настоящата класификация по NUTS в ЕС е валидна от 1 януари 2018 г. и включва 133 региона от ниво NUTS 1; 311 от ниво NUTS 2 и 1373 от ниво NUTS 3 (Фигура 3; Таблица 2 и Таблица 3).

Таблица 2: Брутен вътрешен продукт на глава от населението на ниво NUTS 2 / Table 2: Gross domestic product per capita at NUTS 2 level.

2022	
БРУТЕН ВЪТРЕШЕН ПРОДУКТ НА ЧОВЕК ОТ НАСЕЛЕНИЕТО (лв.)	
БЪЛГАРИЯ	– 25 956 лв.
Област София-град	– 53 746 лв.
Област Силистра	– 12 087 лв.
СЗРП	– 16 597 лв.
СЦРП	– 17 500 лв.
СИРП	– 20 185 лв.
ЮЗРП	– 40 676 лв.
ЮЦРП	– 18 115 лв.
ЮИРП	– 23 287 лв.

БВП НА ЧОВЕК ОТ НАСЕЛЕНИЕТО ЗА 2022 г.

ЕС-27 (средно)	- 100%;
България	- 62%;
Румъния	- 76%;
Полша	- 79%;
Ирландия	- 235%;

Таблицата показва различията по отношение на БВП в отделните региони и области в страната. БВП в област Силистра е повече от 4 пъти по-малък от този в област София-град. СЗРП и СЦРП са на последно и предпоследно място сред всичките 271 района за планиране в ЕС. Вътрешнорегионалните различия са също големи. Отчетливо това се забелязва в ЮЗРП.

През 2022 г. ЮЗРП има най-голям дял (48.9%) в brutния вътрешен продукт на България, докато СЗРП е с най-нисък дял (6.7%). През 2022 г. с най-високо ниво на БВП на човек от населението е област София град - 53 746 лв., при 25 956 лв. средно за страната. 7 области в България имат брутен вътрешен продукт на човек от населението между 12 и 15 хил. лева годишно; 14 области имат БВП ч/н между 15 и 20 хил. лв. годишно; 5 области имат БВП ч/н между 15 и 20 хил. лв. годишно; област София-град има БВП ч/н над 53 хил. лв. годишно, а на второ място е област Стара Загора, която се откроява от всички останали области с БВП ч/н над 37 хил. лв. годишно.

Таблица 3: БВП на глава от населението (лв.) към 31.12.2022 по области.
Table 3: GDP per capita (BGN) as of December 31, 2022 by region.

2022	
БРУТЕН ВЪТРЕШЕН ПРОДУКТ НА ЧОВЕК ОТ НАСЕЛЕНИЕТО (лв.)	
1. София-град	53 746 лв.
2. Стара Загора	37 138 лв.
3. Софийска област	25 014 лв.
4. Варна	24 007 лв.
5. Враца	21 818 лв.
6. Пловдив	21 638 лв.
7. ГабровоПП	21 351 лв.
8. Бургас	19 534 лв.
9. Русе	18 658 лв.
10. Велико Търново	17 959 лв.
11. Търговище	17 195 лв.
12. Смолян	16 425 лв.
13. Благоевград	16 041 лв.
14. Ловеч	15 890 лв.

2022	
БРУТЕН ВЪТРЕШЕН ПРОДУКТ НА ЧОВЕК ОТ НАСЕЛЕНИЕТО (лв.)	
15. Разград	15 858 лв.
16. Ямбол	15 805 лв.
17. Добрич	15 642 лв.
18. Шумен	15 614 лв.
19. Плевен	15 562 лв.
20. Пазарджик	15 535 лв.
21. Кърджали	15 411 лв.
22. Монтана	14 651 лв.
23. Перник	13 845 лв.
24. Кюстендил	13 575 лв.
25. Видин	13 273 лв.
26. Хасково	12 859 лв.
27. Сливен	12 586 лв.
28. Силистра	12 087 лв.

ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА НЕОБХОДИМОСТТА ОТ 4 РАЙОНА ЗА ПЛАНИРАНЕ

Предлагам 4 района за планиране съобразени с естествените географски характеристики на територията, историческо и селищно развитие и балансирано разпределение на населението:

1. Съществуващите „Северозападен“ и „Северен централен“ район се обединяват в един „ДУНАВСКИ РАЙОН“ ОТ НИВО 2;
2. Съществуващите „Североизточен“ и „Югоизточен“ (без област Стара Загора) се обединяват в един „ЧЕРНОМОРСКИ РАЙОН“ ОТ НИВО 2;
3. Област Благоевград и област Стара Загора се присъединяват към „ЮЖНИЯ РАЙОН“ ОТ НИВО 2 (Тракийско – Родопски – Пирински), „Зеленото сърце на Европа“, „Земята на Орфей“ - богата на огромно археологическо наследство от най-древни времена; един от европейските центрове на зимните спортове; Балкански балнеоложки център; място за целогодишен културен, религиозен, планински, винарски, кулинарен ... туризъм; обединяващ земите на древна Тракия с античните центрове Филিপополис и Аугуста Траяна (Пловдив и Стара Загора - едни от най-старите градове в Европа);
4. „СОФИЙСКИ (СТОЛИЧЕН) РАЙОН“ от ниво 2, обединяващ Софийската агломерация с областите Перник и Кюстендил, предоставящ необходимата територия за споделено развитие и просперитет на всички общини в обхвата на четирите области – Софийска, София град, Перник и Кюстендил, обединени от уникалното природно богатство на планината Витоша.

Фигура 4: Планов процес за период на развитие 2021–2027.
Figure 4: Planning process for the development period 2021 - 2027.

Тази промяна е необходима предпоставка за устойчиво, логично, трайно решение, отговарящо както на нуждите на статистиката и установената практика в ЕС, така и на действителните нужди и интереси на местните общности за преодоляване на различията между център и периферия и балансирано развитие целия Столичен регион.

Постановки, изводи и заключения, заложи в стратегически и планови документи на национално, регионално и местно ниво, свързани с провеждането на регионалната политика в България и участието на страната в Кохезионната политика на ЕС (Фигура 4).

- **Национална концепция за регионално и пространствено развитие.** Тя определя дългосрочните перспективи, цели и приоритети на държавната политика за намаляване на дисбаланса в развитието на националната територия и съответствието ѝ с другите секторни и хоризонтални политики. Към момента ролята на този документ изпълнява Актуализацията на Националната концепция за пространствено развитие за периода 2013–2025 г., актуализирана през 2020 г.

- **Интегрирани териториални стратегии за развитие на регионите за планиране от ниво 2** - определят средносрочните цели, приоритети и перспективи за устойчиво интегрирано регионално и местно развитие на територията на съответния регион за планиране в съответствие с предвижданията на Националната концепция за регионално и пространствено развитие и другите секторни и хоризонтални политики, както и връзките му с други региони за планиране от ниво 2 в страната и в съседните държави.

- **План за интегрирано развитие на община** - за срок 7 години – отговорност за тяхното публикуване носи съответната община. Планът за интегрирано развитие на общината и решението на общинския съвет за неговото приемане се публикуват на страницата на общината в интернет и на портала за обществени консултации на Министерския съвет в срок до пет работни дни от датата на приемането му.

- **Оперативни програми 2021–2027 г.**

Целта на промяната е да бъдат създадени силни и жизнени райони, които да са добре ге-

ографски обособени и стабилни по отношение броя на населението. Промените трябва да създадат по-добри условия за ефективно използване на европейското финансиране в периода 2021–2027 г. Необходимо е преодоляване на различията и противоречията между център и периферия. София има нужда от прилежащи територии в рамките на едновременен изохрон за достъп. София град, Софийска област, Перник и Кюстендил формират перфектен, компактен планов район с население около 2 милиона жители и богати пространствени възможности за развитие на столичните функции, науката, образованието, високотехнологична икономика, специфично селско стопанство, балнеология, туризъм и рекреация. В рамките на една задълбочено разработена Интегрирана териториална стратегия за развитие на региона могат да се формират общите цели и специфичните приоритети за разработване и прилагане на Плановите за интегрирано развитие на общините, насочени към необходимите мерки, дейности и конкретни проекти за социално-икономическо и пространствено развитие, които да преодоляват съществуващите противоречия и неравенство в стандартите и възможностите за устойчиво развитие.

АРГУМЕНТИ ЗА ФОРМИРАНЕ БРОЯ И ГРАНИЦИТЕ НА РАЙОНИТЕ ЗА ПЛАНИРАНЕ

1. НАСЕЛЕНИЕ И ДЕМОГРАФСКИ ХАРАКТЕРИСТИКИ (31.12.2022 г.):

1.1. „Дунавски район“ (NUTS 2): – 1 367 424 / 21%

1.2. „Черноморски район“ (NUTS 2): – 1 483 629 / 23%

1.3. „Южен (Тракийско-Родопски-Пирински) район“ (NUTS 2): – 1 885 711 / 29%

1.4. „Софийски (Столичен) район“ (NUTS 2): – 1 728 339 / 27%

1.5. България общо население – 6 447 710 / 100%

2. ГЕОГРАФСКИ ХАРАКТЕРИСТИКИ:

2.1. „Дунавски район“ за планиране (NUTS 2): Дунавската равнина е една от петте физикогеографски области на България – най-голямата равнинна част от територията на страната, интегрална част от Европейското Дунавско пространство

2.2. „Черноморски район“ за планиране (NUTS 2): Обхваща черноморския физикогеографски район, Южна Добруджа, Източна Тракия и Сакар; интегрална част от черноморското икономическо пространство

2.3. „Южен (Тракийско-Родопски-Пирински) район“ за планиране (NUTS 2): Обхваща Тракия, Рило-Родопската област – четири подобласти: „Осоговско-Беласишка“ с „Долината на Струма“; „Рило-Пиринска“ с „Долината на Места“; Западните и Източните Родопи.

2.4. „Софийски (Столичен) район“ за планиране (NUTS 2): Обхваща западната част на Крайщенско-Тунджанска зона (Шоплука)...

3. ПРИРОДНИ И КУЛТУРНИ ДАДЕНОСТИ:

3.1. „Дунавски район“ за планиране (NUTS 2): Аграрен район, плавателна река, хидрометеорология, Мизия, Търновско царство, Възраждане

3.2. „Черноморски район“ за планиране (NUTS 2): Великолепно съчетание на морски плажове с планински и горски територии, Добруджа – житницата на България; Първото българско царство; Богато антично наследство – Несебър, Созопол...

3.3. „Южен (Тракийско-Родопски-Пирински) район“ за планиране (NUTS 2): „Зеленото сърце на Европа“; балнеоложки центрове, зимни курорти; условия за културен, религиозен, винен и кулинарен туризъм...

3.4. „Софийски (Столичен) район“ за планиране (NUTS 2): Природни и културни забележителности, планински и балнеоложки ресурси; възможности за интегрирано пространствено развитие на Столицата и съседните общини в едновременен изохрон на достъпност...

4. УСТРОЙСТВЕНИ И ИНФРАСТРУКТУРНИ ПРЕДПОСТАВКИ:

4.1. „Дунавски район“ за планиране (NUTS 2): Добро позициониране по река Дунав (ЕТК № 7); пристанища; Русе – пресечна точка на ЕТК № 7 и № 9; „ТРАСЕКА“; Агломерация Русе – Гюргево на 60 км от Букурещ; Видин – пресечна точка на ЕТК № 4 и № 7; мостове и фериботи на Дунава; АЕЦ „Козлогуй“

4.2. „Черноморски район“ за планиране (NUTS 2): Предпоставки за морски и културен туризъм, морски пристанища, продуктопровод; Варна – пресечна точка на „ТРАСЕКА“, АМ „Черно море“, ЕТК № 8 и АМ „Хемус“; Бургас – рафинерия, пресечна точка на АМ „Черно море“, ЕТК № 8 и АМ „Тракия“

4.3. „Южен (Тракийско-Родопски-Пирински) район“ за планиране (NUTS 2): Развитие на централните по оста (изграждане на инфраструктурата по пътя) Петрич, Гоце Делчев, Доспат, Девин, Смолян, Ардино, Кърджали, Момчилград, АМ „Тракия“, АМ „Марица“ ЕТК № 9

4.4. „Софийски (Столичен) район“ за планиране (NUTS 2): Средишно положение на Балканите, пресечна точка на 5 европейски транспортни коридора, зимен, балнеоложки, конгресен, културен туризъм, административен, научен и културен център, столица.

5. УЧАСТИЕ В КОХЕЗИОННАТА ПОЛИТИКА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ И ЧЕРНОМОРСКАТА ИКОНОМИЧЕСКА ЗОНА:

5.1. „Дунавски район“ за планиране (NUTS 2): Дунавска стратегия и Дунавска програма, ТГС „България – Румъния“, Свързване на газопроводни мрежи, Проект „Dunauregionen +“

5.2. „Черноморски район“ за планиране (NUTS 2): Добро позициониране в обхвата на Черноморската икономическа зона и черноморската програма за трансгранично сътрудничество

5.3. „Южен (Тракийско-Родопски-Пирински) район“ за планиране (NUTS 2): Програма „Балкани – Средиземно море“; ТГС България – Гърция; ТГС България – Северна Македония; Коридор № 9

5.4. „Софийски (Столичен) район“ за планиране (NUTS 2): Район в преход с показатели на ниво близко до средните за Европа

ДУНАВСКИ РАЙОН ЗА ПЛАНИРАНЕ

БЪРЗО И УСТОЙЧИВО РАЗВИВАЩ СЕ РЕГИОН, ИНТЕГРАЛНА ЧАСТ ОТ ДУНАВСКОТО ПРОСТРАНСТВО!

Сливане на съществуващите днес Северозападен и Северен централен район – областите: Видин, Монтана, Враца, Плевен, Ловеч, Велико Търново, Габрово, Русе, Разград и Силистра (Таблица 4 и Фигура 5).

ПРЕДВИЖДЕНИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ПОЗИЦИЯ ПО ИЗПЪЛНЕНИЕТО НА ДУНАВСКАТА СТРАТЕГИЯ

През последните петнадесет години в рамките на разработването на Макрорегионалната стратегия за развитие на дунавския регион програмите за териториално сближаване INTERREG, успоредно с подготовката на страте-

Таблица 4. Основни статистически данни за 2022 г. / Table 4: Key statistics for 2022

РАЙОН – NUTS 2 (области)	ТЕРИТОРИЯ (km ²)	НАСЕЛЕНИЕ (брой-%)	ГЪСТОТА (души/km ²)	БВП (млн. лв.)	БВП на човек
БЪЛГАРИЯ	110 994 km ²	6 447 710	58,21	167 809	26 026 лв.
ДУНАВСКИ РАЙОН	33 726 km² 30,5 %	1 367 424/21,20%	40,55	23 318	17 049 лв.
1. Видин	3033 km ²	73 496/1,14%	24,23	975	13 273 лв.
2. Монтана	3636 km ²	117 143/1,82%	32,21	1 716	14 651 лв.
3. Враца	3620 km ²	149 952/2,33%	41,42	3 272	21 818 лв.
4. Плевен	4337 km ²	221 928/3,44%	51,17	3 454	15 562 лв.
5. Ловеч	4129 km ²	114 251/1,77%	27,67	1 815	15 890 лв.
6. Габрово	2023 km ²	96 683/1,50%	47,79	2 064	21 351 лв.
7. Велико Търново	4662 km ²	205 214/3,18%	44,02	3 685	17 959 лв.
8. Русе	2803 km ²	190 969/2,96%	68,13	3 563	18 658 лв.
9. Разград	2637 km ²	101 568/1,57%	38,51	1 611	15 858 лв.
10. Силистра	2846 km ²	96 220/1,49%	33,81	1 163	12 087 лв.

гическите и планови документи на национално, регионално и местно ниво, се разработиха много проекти за социално-икономическо и пространствено развитие на СЗРП и СЦРП, поотделно и в единство. Тези проекти, които вече имат практическо изражение, съдържат множество проучвания и обосновки за сливането на двата района в един като неделима, интегрална част от дунавското пространство (проект „DUNAUREGIONEN+“).

• **За развитието на транспортната инфраструктура са предвидени мерки за:**

– Модернизация на железопътната, пътната и пристанищната инфраструктура;

– Изграждане на мостовете и фериботните връзки, подобряване на навигационните системи, функционалните връзки, транспортната безопасност и сигурност;

– Реализиране на комплексни проекти по трансевропейските коридори № 7, № 4 и № 9;

– Изграждане на автомагистрала „Хемус“ и реконструкция на пътищата към пристанищата;

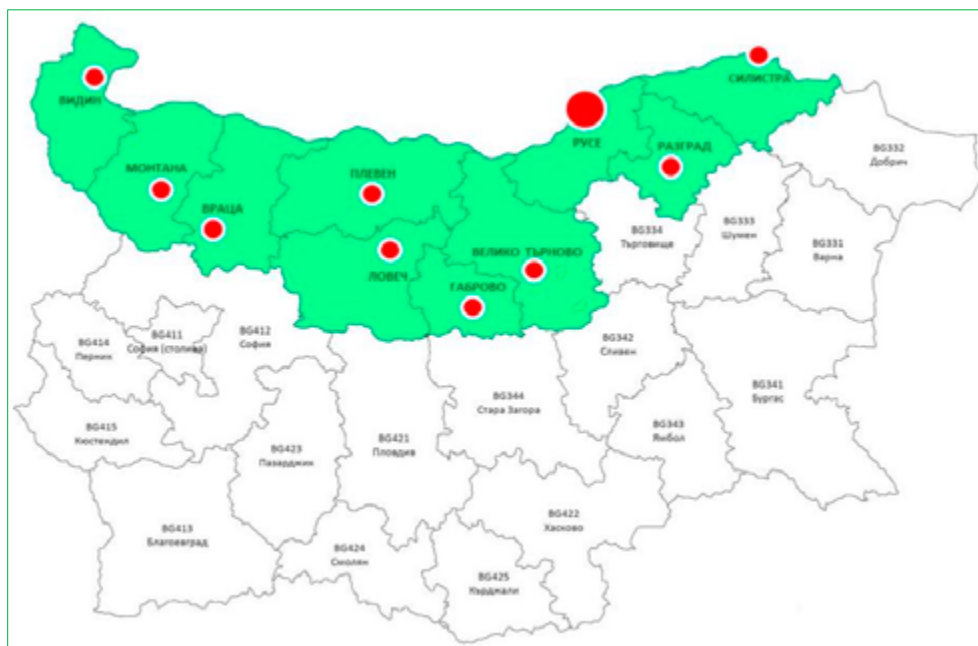
– Развитие на транспортната инфраструктура по направление Дунав – Черно море (ТРАСЕКА).

• **Общи транснационални енергийни инициативи, развитие на енергийната система;**

• **Създаване на единна регулаторна рамка, системи за сигурност, прилагане на нови финансови модели, изграждане на инсталации за възобновяеми енергийни източници;**

• **Интегрирано планиране и управление на речната зона с интервенции върху инфраструктурата и технологиите за опазване на околната среда;**

Фигура 5: Дунавски район за планиране (сливане на СЗРП и СЦРП) / Figure 5: Danube Planning Region (merger of NWPR and NCPR).

Фигура 6: Обща стратегия за устойчиво териториално развитие на трансграничния регион Румъния – България „DUNAUREGIONEN+“
Figure 6: "General strategy for sustainable territorial development of the cross-border region Romania-Bulgaria" "DUNAUREGIONEN+"

- **Ефективен контрол срещу замърсяването на водите на реката** – интегрирано управление на водите, както и набор от проекти свързани с използване на водите на р. Дунав за напояване и възстановяване на нарушените терени и природните ландшафти.
- **Запазването на биологичното разнообразие, Възстановяване на влажните зони;**
- **Разработване и прилагане на транснационални стратегии за опазване на природното богатство на река Дунав** за постигане на устойчиво управление на природните дадености;
- **Стимулиране на търговията и инвестициите за подкрепа на предприемачество,** повишаване на капацитета за провеждане на ефективна финансова и инвестиционна политика на местно ниво, стимулиране на бизнес

сътрудничеството и развитието на малкия и средния бизнес;

- **Реализиране на интегрирани проекти с трансграничен и транснационален характер,** насочени към формирането на обща Дунавска туристическа стратегия, развитие на дунавски туристически продукт в областта на културния, винения, селския и круизния туризъм и др... (Фигура 6).

ЧЕРНОМОРСКИ РАЙОН ЗА ПЛАНИРАНЕ

ИКОНОМИЧЕСКИ СТАБИЛЕН РЕГИОН В ЗОНАТА НА ЧЕРНО МОРЕ, ИЗТОЧНА ВРАТА НА БЪЛГАРИЯ „МОСТ“ КЪМ ДРУГИ РЕГИОНИ – КАСПИЙСКИЯ БАСЕЙН И ЦЕНТРАЛНА АЗИЯ; ПРИВЛЕКАТЕЛНО МЯСТО ЗА ЖИВОТ, БИЗНЕС, ОТДИХ И КУЛТУРА!

Сливане на съществуващите днес Североизточен и Югоизточен район за планиране – областите: Варна, Добрич, Шумен, Търговище, Бургас

гас, Сливен и Ямбол

ПРЕДПОСТАВКИ ЗА СЛИВАНЕ НА СИРП С ЮИРП И ФОРМИРАНЕ НА БЪРЗО И УСТОЙЧИВО РАЗВИВАЩ СЕ РЕГИОН, ИНТЕГРАЛНА ЧАСТ ОТ ЧЕРНОМОРСКОТО ПРОСТРАНСТВО.

Предпоставките и мотивите за сливане на съществуващите СИРП и ЮИРП са свързани с постигане на целите и характеристиките на един устойчив и проспериращ район от ниво NUTS 2:

- Стабилни демографски показатели;
- Обхваща черноморския физикогеографски район, южна Добруджа, източна Тракия и Сакар;
- Интегрална част от Черноморското пространство;
- Великолепно съчетание на морски плажове планински и горски територии, Добруджа – житницата на България, История - Първо българско царство, антично наследство – Варна, Несебър, Созопол...
- Предпоставки за морски и културен туризъм, пристанища, продуктопроводи, рафинерии;
- Център Варна, пресечна точка на „ТРАСЕКА“; АМ „Черно море“ ЕТК № 8;
- Бургас – пристанище, рафинерия свързани с АМ „Черно море“ ЕТК № 8; АМ „Тракия“
- Добро позициониране в обхвата на Черноморската икономическа зона и черноморската програма за трансгранично сътрудничество (Фигура 7 и Таблица 5).

Ефективно участие в Програма „INTERREG NEXT Черноморски басейн“ 2021–2027 по Инструмента за развитие на съседство и международно сътрудничество. Управляващ орган на програмата е Министерството на разви-

тието, благоустройството и администрацията на Румъния. Програмата ще засили съществуващите връзки между участващите страни и ще изгради нови в областта на научните изследвания и иновациите и опазването на околната среда. Програмата финансира проекти с транснационално измерение (Фигура 8).

В Програма „Черноморски басейн“ 2021–2027 участват 8 държави: Армения, България, Грузия, Гърция, Молдова, Румъния, Турция и Украйна, като от българска страна допустими за подпомагане са Североизточен и Югоизточен регион.

Общият бюджет е 72.3 млн. евро, с който ще се подкрепят проекти за сътрудничество в рамките на два приоритета. По Приоритет 1 „Син и умен регион“ ще се финансират мерки в 3 области:

1. Използване на иновативни технологични разработки, включително подобряване и прилагане на технологии за изкуствен интелект, в подкрепа на синята икономика;
2. Развитие на интегрирано крайбрежно и морско управление, включително взаимодействие между наземните и морските дейности и тяхното въздействие върху крайбрежните зони;
3. Използване на иновативни технологии за устойчив риболов и екологична аквакултура.

Целеви групи и по двата приоритета на програмата са:

- Национални, регионални или местни публични власти;
- Висши учебни и изследователски институции, училища/центрове за обучение;
- Национални, регионални или местни агенции за развитие;

Таблица 5 : Основни статистически данни за 2022 г. / Table 5: Key statistics for 2022

РАЙОН – NUTS 2 (области)	ТЕРИТОРИЯ (km ²)	НАСЕЛЕНИЕ (брой-%)	ГЪСТОТА (души/km ²)	БВП (млн. лв.)	БВП на човек от население
БЪЛГАРИЯ	110 994 km ²	6 447 710	58,21	167 809	26 026 лв.
ЧЕРНОМОРСКИ РАЙОН	29 286 km² 26,4 %	1 483 629/ 23,00%	50,66	27 928	18 824 лв.
1. Добрич	4 720 km ²	148 106/2,30%	31,38	2 317	15 642 лв.
2. Варна	3 819 km ²	431 025/6,69%	112,86	10 348	24 007 лв.
3. Шумен	3 390 km ²	150 022/2,33%	44,25	2 342	21 818 лв.
4. Търговище	2 710 km ²	96 610/1,50%	35,65	1 661	17 195 лв.
5. Бургас	7 748 km ²	378 810/5,88%	48,89	7 400	19 534 лв.
6. Сливен	3 544 km ²	171 039/2,65%	48,26	2 153	12 586 лв.
7. Ямбол	3 355 km ²	108 017/1,68%	32,20	1 707	15 805 лв.

Фигура 7: Черноморски район за планиране (сливане на СИРП и ЮИРП) / Figure 7: Black Sea Planning Region (merger of NEPR and SEPR).

Фигура 8: Схема на районите за планиране, Включени в Програмата „Черноморски басейн“ / Figure 8: Scheme of planning areas included in the Black Sea Basin Program

Фигура 9: Южен (Тракийско-Родопски-Пирински) район за планиране / Figure 9: Southern (Thrace-Rhodope-Pyrius) planning area.

- НПО и сдружения на граждани;
- Организация за подпомагане на бизнеса, включително търговски камари, мрежи и кластери.

ЮЖЕН РАЙОН ЗА ПЛАНИРАНЕ
УСТОЙЧИВО РАЗВИВАЩ СЕ РЕГИОН В „ЗЕЛЕНО-
ТО СЪРЦЕ НА ЕВРОПА“ – „ЗЕМЯТА НА ОРФЕЙ“,
БОГАТ НА БАЛНЕОЛОЖКИ РЕСУРСИ И ДРЕВНО
ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО.

Добавяне към сегашния Южен централен район (области: Пазарджик, Пловдив, Смолян, Кърджали и Хасково) на областите Благоевград и Стара Загора (Фигура 9 и Таблица 6)

Споделените териториални предимства, природни и културни богатства са устойчиви предпоставки за интегрираното развитие на туризма, селското и горското стопанство, науката и високите технологии:

- Рило-Родопска област - четири подобласти - Осоговско-Беласишка, голямата на Струма, Рило-Пиринска с голямата на Места; Западна и Източнородопска;

- Сливане на съществуващият ЮИРП с област Благоевград; устойчива демографска характеристика и икономически потенциал, АМ „Тракия“, АМ „Марица“, ЕТК № 9;

- „Зеленото сърце на Европа“; балнеоложки центрове, зимни курорти; условия за културен, религиозен винен, кулинарен туризъм...;

- Развитие на централните по урбанистичната ос Петрич, Гоце Делчев, Сатовча, Доспат, Девин, Смолян, Ардино, Кърджали, Момчилград, Ивайловград, Любимец, Тополовград, Елхово, Бургас. За Пиринския и Родопския край този път има значение, както АМ „Хемус“ за северна България;

Таблица 6. Основни статистически данни за 2022 г. / Table 6: Key statistics for 2022

РАЙОН – NUTS 2 (области)	ТЕРИТОРИЯ (km ²)	НАСЕЛЕНИЕ (брой-%)	ГЪСТОТА (души/km ²)	БВП (млн. лв.)	БВП на човек от население
БЪЛГАРИЯ	110 994 km²	6 447 710	58,21	167 809	26 026 лв.
ТРАКИЙСКО-РОДОПСКИ ПИРИНСКИ РАЙОН	33 966 km²/ 30,6 %	1 885 711/ 29,14%	55,52	39 136	20 754 лв.
1. Благоевград	6 449 km ²	289 189/4,48%	44,84	4 639	16 041 лв.
2. Пазарджик	4 457 km ²	226 917/3,52%	50,91	3 525	15 535 лв.
3. Пловдив	5 973 km ²	631 638/9,80%	105,75	13 668	21 818 лв.
4. Стара Загора	5 152 km ²	293 161/4,55%	56,90	10 887	37 138 лв.
5. Смолян	3 193 km ²	94 253/1,46%	29,52	1 548	19 534 лв.
6. Кърджали	3 209 km ²	141 651/2,20%	44,14	2 183	15 411 лв.
7. Хасково	5 533 km ²	208 902/3,24%	37,76	2 686	12 859 лв.

- Добро позициониране в обхвата на Черноморската икономическа зона;

- Център Пловдив, индустриални зони, културен потенциал;

- Програма транснационално сътрудничество „Балкани – Средиземно море“ 2021–2027;

- Програмите за ТГС „България – Гърция“ и „България – Северна Македония“ (Фигура 10).

Особено значим потенциал има развитието на централните по урбанистичната ос Петрич, пресичаща от Долината на Струма, голямата на Места, Западните и Източните Родопи до Странджа и Черноморския бряг. Практически това означава изграждане на инфраструктурата и пътя от Петрич, Гоце

Делчев, Сатовча, Доспат, Девин, Смолян, Ардино, Кърджали, Момчилград, Ивайловград, Любимец, Тополовград, Елхово до Бургас. За Пиринския и Родопския край този път има значение, както АМ „Хемус“ за северна България. Около него като огърлица са разположени общинските центрове, туристически обекти, балнеоложки курорти, ски писти, исторически паметници на културата и прекрасни природни забележителности.

СОФИЙСКИ РАЙОН ЗА ПЛАНИРАНЕ

ПРОСПЕРИРАЩ СТОЛИЧЕН РЕГИОН НА ВАЖЕН ЕВРОПЕЙСКИ КРЪСТОПЪТ, КЪДЕТО СЕ ПРЕСИЧАТ ТРИ ЕВРОПЕЙСКИ ТРАНСПОРТНИ КОРИДОРА № 4; № 8 И № 10, КОЙТО СЪЗДАВА НАЙ-ГОЛЕМИЯ ДЯЛ ОТ БРУТНИЯ ВЪТРЕШЕН ПРОДУКТ НА СТРАНАТА

Областите София град, Софийска, Пернишка, Кюстендилска формират Столичния регион като икономически, административен, образователен и културен център на България (Фигура 11 и Таблица 7).

Основни статистически данни за 2022 г.:

- Брутният вътрешен продукт на района е 180% от средния за страната и близо до 75% от средния за Европейския съюз;
- Тук са 65% от всички преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ) за България;
- Коефициентът на заетост е по-висок от средния за страната 69%; Безработицата по-ниска от средната за страната и ЕС;
- Има потенциал за развитие на иновациите, туристически потенциал, образова-

ние, култура;

- Населените места на областите Софийска, Перник, Кюстендил са в едновременно изохрон на София за ежедневни трудови пътувания, обмен и рекреация;
- Обхваща Западната част на Краищенско-Тунджанската зона (Шоплука);
- Концентрация на природни и културни забележителности, планински и балнеоложки ресурс;
- Възможност за пространствено развитие на столицата;
- Район с показатели на ниво средните за Европа, район в преход;
- ТГС България – Сърбия и ТГС България – Северна Македония.

Таблица 7. Основни статистически данни за 2022 г. / Table 7: Key statistics for 2022

РАЙОН – NUTS 2 (области)	ТЕРИТОРИЯ (km ²)	НАСЕЛЕНИЕ (брой-%)	ГЪСТОТА (гуши/km ²)	БВП (млн. лв.)	БВП на човек от население
БЪЛГАРИЯ	110 994 km ²	6 447 710	58,21	167 809	26 026 лв.
СТОЛИЧЕН РАЙОН	13 884 km²/ 12,5 %	1 728 339/26,80%	124,48	77 426	44 798 лв.
1. София – град	1 349 km ²	1 277 436/19,81%	946,95	68 657	53 745 лв.
2. София – област	7 059 km ²	228 885/3,54%	32,42	5 725	25 012 лв.
3. Перник	2 392 km ²	112 515/1,75%	47,04	1 558	13 847 лв.
4. Кюстендил	3 084 km ²	109 503/1,70%	35,51	1 486	13 570 лв.

Софийският район за планиране се отличава с по-малка територия, но значително по-голяма гъстота на населението на кв. км. Това е нормално за столичен регион, но разликите биха били драстични, ако изберем Софийски район в рамките само на Столична община. Тогава гъстотата на населението в тази регион при население 1,5 милиона би била 1100 г/кв.км, а при население 2 милиона ще скочи на 1500 г/кв.км. Това би било погрешно, небалансирано решение по отношение качеството на обитаване, инфраструктурата и натоварването на природната среда. То не е устойчиво нито от гледна точка на социално-икономическото развитие, нито от екологична гледна точка, нито по отношение на градската среда, инфраструктурите, качеството на обитаване, мобилност и т.н.

ОБОБЩЕНИЕ

ЧЕТИРИ РАЙОНА ЗА ПЛАНИРАНЕ ПО ОБЩАТА КЛАСИФИКАЦИЯ НА ТЕРИТОРИАЛНИТЕ ЕДИНИЦИ ЗА СТАТИСТИЧЕСКИ ЦЕЛИ НИВО NUTS 2 ЗА БЪЛГАРИЯ (Фигура 12)

„ДУНАВСКИ“ Включва области: Видин, Монтана, Враца, Плевен, Ловеч, Велико Търново, Габрово, Русе, Разград, Силистра;

Територия: 33 726 кв. км (30,45% от общата територия на страната);

Население: 1 708 250 души (2011) 23,6%; 1 575 064 души (2016); 1 367 424 души (2022) 21,1%;

Гъстота: 40,55 души/km².

(приблизително 30% от територията на страната; 1,3 милиона жители при гъстота на населението 40 г/km²)

1. „ЧЕРНОМОРСКИ“ Включва области: Варна, Добрич, Шумен, Търговище, Бургас, Сливен, Ямбол;

Територия: 29 286 кв. км (26,38% от общата територия на страната);

Население: 1 683 876 души (2011); 23,4%; 1 664 010 души (2016); 1 483 629 души (2022) 23,0%;

Гъстота: 50,66 души/km².

(приблизително 26% от територията на стра-

Фигура 10: Центрове и оси на развитие в подкрепа на включването на Благоевградска област в „Южния“ планов район. / Figure 10: Centres and axes of development in support of the inclusion of Blagoevgrad region in the "Southern" planning region.

Фигура 11: Софийски район за планиране. / Figure 11: Sofia Planning District.

Фигура 12: Вариант с 4 района за планиране. / Figure 12: Option with 4 planning regions

ната; 1,4 милиона жители при гъстота на населението 51 g/km²)

1. „ЮЖЕН“ Включва области: Пловдив, Хасково, Пазарджик, Смолян, Кърджали + Благоевград и Стара Загора

Територия: 33 966 кв. км (30,6% от общата територия на страната);

Население: 2 173 153 души (2011) 34,1%; 2 057 768 души (2016); 1 885 711 души (2022) 29,1%;

Гъстота: 55,52 души/км².

(приблизително 31% от територията на страната; 1,8 милиона жители при гъстота на населението 55 g/km²)

1. „СОФИЙСКИ“ Включва области: София град, Софийска, Пернишка, Кюстендилска

Територия: 13 884 кв. км (12,5% от общата територия на страната);

Население: 1 772 645 души (2011) 24,7%; 1 805 023 души (2016); 1 728 339 души (2022) 26,8%;

Гъстота: 124,48 души/км².

(приблизително 12% от територията на страната; 2 милиона жители при гъстота на населението 125 g/km²)

Предложеното райониране отговаря на всички изисквания на Регламент 1059/2003 г. по отношение на броя на населението. Има нещо по-важно, това райониране е съобразено с:

- природо-географските характеристики на територията на страната;
- исторически и културни особености;
- целите и приоритетите на европейски, макрорегионални, трансгранични; български национални, регионални, местни и секторни стратегически и планови документи;
- статистическите данни за състоянието и тенденциите в демографското развитие на страната;
- тенденциите в сътрудничеството и процеса на евроинтеграция на балканските страни;
- Благоевградска област е по-добре ситуирана в „Южен“ регион от гледна точка на подкрепата на структурните фондове на ЕС.

Промените са съобразени с естествените географски характеристики на територията, историческото и селищното развитие, както и с балансираното разпределение на населението: Дунавският регион се създава от сливането на СЗРП и СЦРП; Черноморският регион се създава от сливането на СИРП и ЮИРП. Област Благоевград се присъединява към Южния район (Тракийско – Родопски – Пирински), „Зеленото

сърце на Европа“; Софийски (Столичен) регион, обединява четирите области – Софийска, София град, Перник и Кюстендил. По този начин се постига устойчиво, логично, трайно решение, отговарящо както на изискванията на статистиката и установената практика в ЕС, така и на действителните нужди и интереси на местните общности за преодоляване на различията между център и периферия и балансирано регионално развитие.

Трите района: Дунавски, Черноморски и Южен (Тракийско – Родопски – Пирински) са приблизително близки по територия и население и съответно по гъстота на населението на кв. км. Софийският район се отличава с по-малка територия, но със значително по-голяма гъстота на населението на кв. км. Това е нормално за столичен регион, но разликите биха били грастични, ако изберем Софийски район в рамките само на Столична община. Тогава гъстотата на населението в този регион при население 1,5 милиона би била 1100 г/кв. км, а при население 2 мили

она ще скочи на 1500 г/кв. км. Това би било погрешно, небалансирано решение по отношение качеството на обитаване, инфраструктурата и натоварването на природната среда. Това предложение осигурява регионална свързаност с действащите европейски програми за Дунав и Черно море, както и връзка със Западните Балкани и създава оси на перспективно развитие на утвърдени природо-географски и перспективни икономически ефективи, както в северната, така и в южната част на Р България. Устойчивите райони гарантират по-точна база за сравнение между отделните райони в ЕС. Устойчивостта е необходима и за по-адекватните политики, които се вземат за тези райони. Част от тях могат да имат възможност да получат приоритетно много повече средства от Европейските структурни и инвестиционни фондове (ЕСИФ). Най-ярък пример за това е Кохезионният фонд, чрез който се насърчава сближаването между районите и се подкрепят изоставащите.

PROPOSAL FOR NEW PLANNING REGIONS (NUTS 2) IN BULGARIA

Arch. Belin Mollov

The role of the regions as a decisive factor in determining the degree of participation of each EU member country in the use of funds for the purposes of the Cohesion Policy implies the creation of a regional division of the country lasting over time, consistent with the specifics of the natural and geographical features of the territory, demographic trends, historical-cultural features and socio-economic characteristics of each of them. To the highest degree, this applies to the "NUTS 2" level, because the indicators for assessing the degree of development of the regions of this level are the key factor in determining which of the goals of the Cohesion Policy the aid will be directed towards. Bulgaria is currently divided into six „level 2“ regions.

According to European Regulation 1059 of 2003, the minimum population for a level 2 area is 800,000 and the maximum is 3,000,000. According to statistics (December 31, 2022), the North-West Planning Region is under 800,000 people (671,502), the North-Central Region is also (686,334) and the North-Eastern Region has a population slightly above the required minimum (823,884 inhabitants)

The present study substantiates the proposition:

- The Danube region is created by the merger of the North-West and North-Central planning regions;
- The Black Sea region is created from the merging of the North-East and South-East planning regions, without the Stara Zagora region;
- The districts of Blagoevgrad and Stara Zagora join the South Central Region (Thrace – Rhodope – Pirin), the "Green Heart of Europe";
- Sofia (Capital) region, unites the four districts - Sofia, Sofia city, Pernik and Kyustendil.

With this change, vital regions are formed, which are better geographically distributed and stable in terms of population. The reasoned changes create better conditions for participation in the Cohesion Policy of the EC and effective use of European funding in the current planning period 2021-2027 and beyond. There are suggestions for overcoming the differences and antagonisms between the centre and the periphery. Sofia city, Sofia district, Pernik and Kyustendil districts form a perfect, compact plan with a target of about 2 million inhabitants and rich opportunities for the development of the capital functions, maintenance, high-technological economy, specific agriculture, balneology, tourism and recreation.

ПАМЕТА НА ТЕРИТОРИИТЕ

Тогор Кръстев

Проф. арх. Тогор Кръстев, д. а. н., София. Професор по Опазване на културното наследство в Университета по архитектура, строителство и геодезия (София). Почетен член на Международния съвет за паметниците на културата и забележителните места - ИКОМОС и почетен председател на ИКОМОС/България. Член на Академия ИКОМОС. Експерт на ЮНЕСКО и ИКОМОС за Световното наследство с мисии за оценка и мониторинг във Франция (Папския дворец в Авиньон, Историческия център на Лион), Германия (Музеен остров в Берлин), Унгария (Авеню Андраши), Русия (Московски Кремъл, Санкт Петербург, Соловецки архипелаг, Ферапонтов манастир, Ярославл), Украйна (Киев, Львов), Албания (Берат), Черна гора (Котор), Босна и Херцеговина и др. Автор на многобройни архитектурни и урбанистични проекти и публикации в България и в чужбина. Лауреат на международни и национални архитектурни конкурси.

Нашият випуск 1962 завърши архитектура с една колективна неприязън към териториалното устройство. Двата часа лекции успяха да ни внушат, че то няма нищо общо с архитектурата. Ето защо, когато през 1973 разбрах, че от закрития вече Институт по градоустройство и архитектура ще бъде прехвърлен към Института по териториално устройство (НИПИТУ), възприех тази перспектива като лична трагедия. Не подозирах, че това ще бъде един от най-големите шансове на моя професионален живот.

Началото на 1970-те години са ключови за отношението на света към околната среда. Само през 1972 се случват: конференцията на ООН в Стокхолм за глобалния подход към околната среда; приемането на Конвенцията за опазване на световното културно и природно наследство, 11-ият конгрес на Международния съюз на архитектите във Варна – за ролята на архитектурата в този процес. Вероятно това е допринесло за истинския бум на регионалното планиране у нас по това време. Макар и изпълнен с предубеждения, още при постъпването си в НИПИТУ бях впечатлен от креативния дух на една полидис-

циплинарна общност, структурирана според Атинската харта (1933)¹. Целта бе изработването на митичния Единен териториално устройствен план (ЕТУП) на България, както и на териториално-устройствени планове (ТУП) на току-що регламентираните селищни системи. Но къде бе тук архитектурата? Къде бяха ценностите на средата, към които се бях пристрастил в РПО Бургас? Наистина архитектите се опитваха да намерят своето място в едно поле, вече заето от икономисти, агрономи, земемери, математици². Въпреки това в нито един ТУП на селищна система не открих намек за културните ценности на територията или за нейната естетическа характеристика.

1 Ръководех ателие Обитаване с екип от млади архитекти.

2 Спомням си новаторския ТУП на селищна система Пловдив-Пазарджик на екип от млади архитекти, между които Ив. Делчев и А. Петрович, с доайена Ив. Попов; проучванията на арх. Т. Булев върху естетическите проблеми и принципи на ЕТУП (Булев 1976); идеите на талантиливи архитекти като Ив. Глухаров, Р. Робев, В. Ненов, П. Еврев и др. Самият аз по това време размишлявах върху ролята на архитектурата в най-високите пространствени нива (Кръстев 1979).

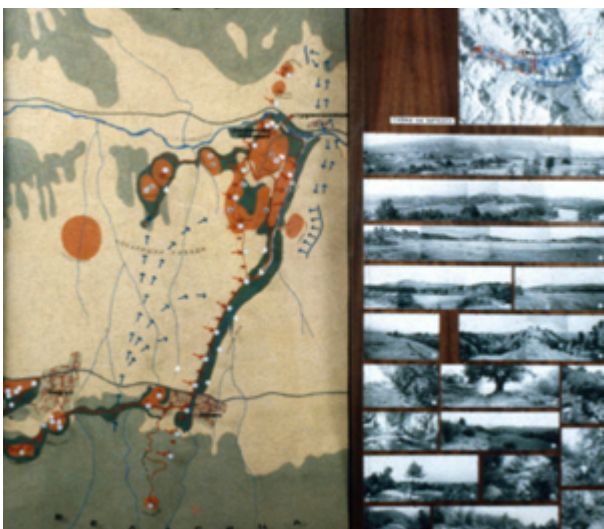
*Експеримент „Първенец-Храбрино“, 1977.
Териториална схема на „мемориалната система“
Experiment "Parvenets-Hrabrino", 1977.
Territorial scheme of the "memorial system"*

*Експеримент „Първенец-Храбрино“, 1977.
Идентифицираната мрежа от исторически пътища
Experiment "Parvenets-Hrabrino", 1977. The identified network of
historical roads*

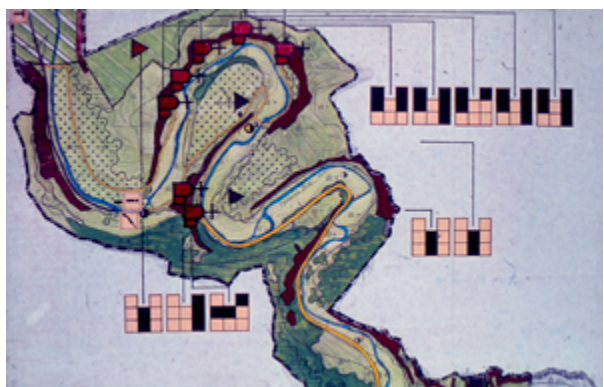

Експеримент „Благоевград“, 1983. Синтез на 4-те исторически теми в територията – очертават се моно- и политематични територии / Experiment "Blagoevgrad", 1983. Synthesis of the 4 historical themes in the territory - mono- and poly-thematic territories are outlined

Експеримент „Благоевград“, 1983. Анализ на културния потенциал в територията на Беласишката битка / Experiment "Blagoevgrad", 1983. Analysis of the cultural potential in the territory of the Battle of Belasitsa

Фрагмент от Териториалната програма „Иваново-Червен“, НИПК, 1984 / Fragment of the Territorial Program "Ivanovo-Cherven", NICM, 1984

Впрочем това съответстваше реципрочно на нулевия интерес към териториалното ниво от страна на дейността по опазване - светът на консервацията бе втрънен преди всичко в Паметника и неговата непосредствена среда. Споделих тези мисли с моя уважаван преподавател – проф. арх. Пею Бербенлиев, по това време зам.-председател на Комитета за култура с ресор културно наследство и пластични изкуства. Като визионер с бързо оперативнo мислене той предложи да експериментираме териториалния подход към наследството в една конкретна територия - тази на селищна система Пловдив-Пазарджик, около селата Първенец и Храбрино.

Експериментът „Първенец-Храбрино“³ (Кръстев 1977) (фиг. 1, 2) бе необичаен за времето си, защото негов обект бяха не толкова отделните паметници, колкото културните измерения на територията като цяло. Разглеждахме следите от миналото като единна и неделима „мемориална система“, интегрирана в средата. На териториално ниво се изявиха съвсем нови, непризнати досега ценности: мрежата от исторически пътища⁴, природните територии със закодирани в тях следи от човешка дейност⁵. Опитвахме се да дефинираме естетическите параметри на средата, които да отчитат дори нейните колоритни характеристики през различните сезони (нещо немислимо за ТУП на селищните системи). Търсехме връзките между различните пространствени нива: от общата територия – до селището (с. Храбрино) и локалната историческа зона (местността „Гюмюш Гердан“ със старата фабрика, замислена като център на изкуствата). Стигнахме дори до режими за естетическа организация на територията с презумпцията за въздействие върху ТУП на селищната система по непознат дотогава начин. Тази необичайност на експеримента бе посрещната хладно от консервативната музейна общност⁶. Бяхме разочаровани, но и твърдо решени да продължим. Имаше подкрепата на проф. Бербенлиев, който ни възложи нов експеримент – този път за територията на Благоевградски окръг.

³ Експеримент „Първенец-Храбрино“, 1977: Т. Кръстев - ръководител, Н. Карадимов, М. Марангозова, В. Иванов, Р. Минков, ИВ. Колев, ИВ. Попов, А. Топалова, художници Ф. Малеев, Д. Дянков и сътрудници.

⁴ Много по-късно (1998-2014) дефинирани като нов вид наследство – „културни маршрути“.

⁵ Бъдещите „културни пейзажи“ (1992-2014).

⁶ На Националното съвещание по музейното дело (Благоевград, 1979).

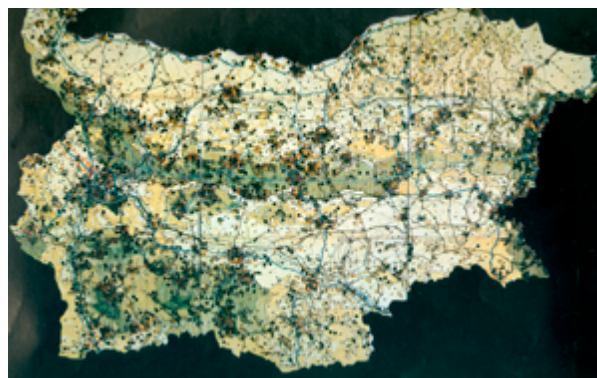

Експериментът „Благовезград“⁷ (Кръстев 1980, Krestev, 1987) (фиг. 3) навлезе още по-дълбоко в териториалните аспекти на културното наследство. Отново го разглеждахме като единна териториална система, но вече с диференцирани 7 подсистеми, интегрирани в жизнената среда. Изследвахме взаимоотношенията в средата на три нива: в съответната подсистема на наследството – например архитектурно наследство, исторически места и др.; в общата система „Културно наследство“ и в рамките на жизнената среда и нейните функционални системи. Приложихме една идея на проф. Бербенлиев (споделена на Благовезрадското съвещание, 1979): многообразните следи от миналото в средата да бъдат организирани около няколко интегриращи исторически теми, характерни за региона. В Благовезрадски окръг се очертах темите: *държава, народ, борби и култура*. Изследвахме проявите им в територията и техните „пулсации“ във времето. У нас постепенно се затвърждаваше убеждението за стойността на средата като интегрално цяло. Например ценността на територията на драматичната Беласишка битка (1014) около селата Ключ, Скрът и Струмешница, между планините Беласица и Огражден, далече не се изчерпваше със самотния паметник на културата „Самуилова крепост“ и с оскъдните археологически следи от фортификации по долината на р. Струмешница⁸ (фиг. 4). Оказа се, че местната колективна памет съхранява сложния сценарий на битката, а топонимията на природната среда точно го отразява⁹. Днес бихме казали, че територията изцяло отговаря на критериите за „културен пейзаж“, със закодирано в него „нематериално наследство“, но тогава (а мисля, че и сега) тя нямаше никакъв статут на защита. Бяхме убедени, че единствено териториалният подход е в състояние да изяви цялото това богатство и да го свърже в мрежа с други ценности на територията на България. Например какво свързваше вековните чинари по поречието на река Струмешница със самотния чинар пред Славей-

7 Експеримент „Благовезрад“, 1977-1983: Т. Кръстев - ръководител, Р. Минков, А. Александров, Л. Миланов, М. Марангозова и консултанти.

8 С благодарност ще спомена помощта на нашия консултант археолога Димка Серафимова.

9 Според местната памет, съхранена от най-старите жители на селата, Внезапното нападение на отряда на Никифор Ксифий е било на възвишението Чукалък, част от Самуиловите Войници, „хлипайки“, са се скрили в местността Хлипаница; с трупове и кости били покрити Смърдашец и Кокалица; на голяма заоблена скала в местността Очевад са били ослепени българските войни – там местните хора доскоро палели свеци, докато им забранили...

Национална териториално-устройствена схема на културното наследство в ЕТУП на НРБ, КНИПИТУГА, 1983
National territorial-structural scheme of cultural heritage in UTSP of PRB, KNIPITUGA, 1983

Териториално проучване за развитие на културен туризъм по културния маршрут „Родопска Света гора“, 2003. Екип на ИКОМОС България, с р-л Т. Кръстев
Territorial study for the development of cultural tourism along the "Rodop's Sveta gora" cultural route in the municipalities of Asenovgrad and Lucky, 2003. ICOMOS Bulgaria team headed by T. Krestev.

„Образи на наследството“ в община Асеновград, интерпретация на художника Красен Кръстев за проекта „Родопска Света гора“ / "Images of heritage" in the municipality of Asenovgrad, interpretation by the artist Krasen Krestev for the "Rodop's Sveta gora" project.

Културният пейзаж на Вахау, Австрия, Световно наследство от 2000
 The cultural landscape of Wachau, Austria, World Heritage since 2000

Схема от проекта „Културни маршрути на Югоизточна Европа“, 2000. Експертна мрежа от региона с координатор ИКОМОС България. / Scheme from the project "Cultural Routes of South-Eastern Europe", 2000. Expert network from the region with coordinator ICOMOS Bulgaria.

Схема на Източния трансбалкански коридор Гърция-България-Румъния, представен на Регионалния форум в Пловдив, 2007. Екип на ИКОМОС България / Scheme of the Eastern Trans-Balkan Corridor Greece-Bulgaria-Romania, presented at the Regional Forum in Plovdiv, 2007. ICOMOS Bulgaria team.

ковата къща в село Белащица (отбелязан в проекта „Първенец-Храбрино“), вдъхновил поета за неговото стихотворение „Неразделни“, а към 1977 означен като „Посаген от Самуилови войници“...? Тези духовни връзки, които пронизваха земята на България, бяха безкрайно интересни! Дабахме си сметка също, че ако този подход бъде интегриран в Системата за опазване, както и в ТУП на 16-те селищни системи на окръга, има шанс това богатство да бъде съхранено за бъдещето.

През 1983, на Първия световен конгрес на консервацията в Базел, двата експеримента получиха признание за новаторски подход към културното наследство на териториално ниво. По това време вече бях част от невероятната общност на Националния институт за паметници на културата (НИПК). Попаднах във врящия котел на реалната реставрация, в епицентъра на битки за спасяване на ценности. И тук открихме, че териториалният подход към наследството, който вече се внедряваше в Института, може да бъде отлично оръжие в тези битки. Към края на 1980-те бе взето политическо решение за изграждане на ... екарисаж в извънредно ценната територия с качества на културен пейзаж, около река Русенски Лом, в обсега на Скалните църкви край Иваново (Световно наследство от 1979) и на крепостта Червен. Успешен инструмент в поредната битка за опазване бе именно Териториалната програма „Иваново-Червен“ на НИПК (Пировска 1985) (фиг. 5). Изработени бяха, също: териториални програми за резерватите „Рилски манастир“ и „Сборяново“; Национална териториално-устройствена схема на културното наследство във връзка с ЕТУП (Минков 1985) (фиг. 6); Териториално-устройствена схема на националния парк-музей „Шипка – Бузлуджа“ (Столаров 1985)¹⁰. Това бяха прояви на стремежа да се опази ценността на обширни територии чрез качествено нови устройствени инструменти (фиг. 7, 8).

Важно бе, че този стремеж у нас съответстваше на един глобален процес в света на консервацията. Навечерието на новия век провокира „Големия дебат за наследството“, особено активен след падането на Берлинската стена. Променяше се представата за наследството, и то в посока, която смътно предугадахме

¹⁰ По-късно, териториалният подход към системата „Културно наследство“ бе доразвит в редица общи устройствени планове за: София и Столична община, Пловдив, община Шабла и др., както и в териториалните проучвания от 2007 за развитие на културен туризъм по културните маршрути: „Родопска Света гора“ в общините Асеновград и Лъки и Русе - Иваново - Червен (екипи с ръководител Т. Кръстев).

през 1970-те: *ценна е средата като цяло*. Първата стъпка бе приемането на Вашингтонската харта на ИКОМОС от 1987, която определи интегралните ценности на историческия грав¹¹. Териториалният обхват на наследството се разшири до немислими преди това мащаби. Изяви се макроструктурата на нови видове ценности, като „културни пейзажи“ (фиг. 9) и „културни маршрути“ (фиг. 10) с континентални и дори трансконтинентални измерения. Дефинираха се общи културни характеристики на средата като „Контекст“ (Xi'An Declaration 2005) и „Дух на мястото“ (Quibec Declaration 2008). Опазването на тези нови ценности вече не бе по силите на традиционните инструменти. Затова бе лансиран подход за „интегрирано опазване“ (Convention 1985), който предполагаше задължителното включване на устройствените инструменти. Нещо повече, ангажиране и на политически инструменти, с възможност за въздействие дори върху глобалната геополитика (колкото и утопично да звучи това днес). През 2000 група експерти от всички страни на региона въодушевено приеха проекта „Културни маршрути на Югоизточна Европа“¹² (фиг. 11). Политиците обаче го намериха за твърде неподходящ - беше времето на войната в Югославия. Но през 2005 (вече след войната) на политическия форум във Варна „Културни коридори на Югоизточна Европа“ (Cultural corridors 2005) държавните глави от региона приеха с Декларация (Varna Declaration 2005) същия проект като важна основа за бъдещо регионално сътрудничество (рядък случай, когато експертите провокират политиците, а не обратното)¹³ (фиг. 12).

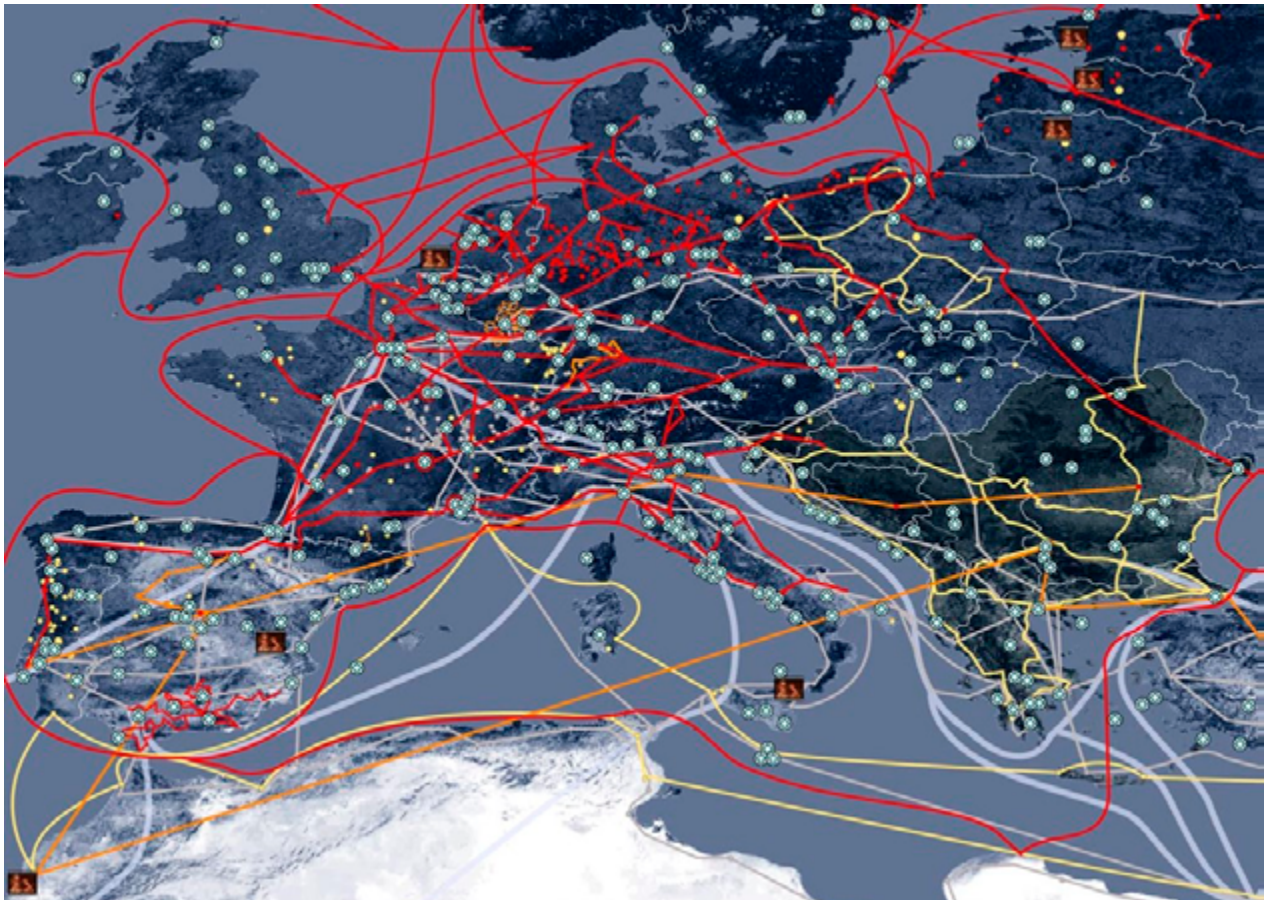
По логиката на „интегрираното опазване“ териториалният подход засегна и образованието на архитектите (Кръстев 2023б) (фиг. 13). Не биваше да се повтаря нашето невежество от

¹¹ Идеите на Вашингтонската харта бяха по-късно доразвити в тази посока с Принципите от Валета на ИКОМОС (2011) и Препоръките на ЮНЕСКО за градския исторически пейзаж (2011).

¹² Културни маршрути на Югоизточна Европа: международен проект на мрежа от експерти от всички страни на региона, инициран и координиран от ИКОМОС България и приет в София през 2000, Награда на Фондация „Крал Бодуен“, Белгия и на Европейската комисия в България. Проектът идентифицира мрежата от исторически пътища, които свързват региона в единна културна общност (www.seecorridors.eu). Като предварителен етап през 1999 екип към ИКОМОС България разработи проекта „Национална мрежа на културните маршрути“.

¹³ На тази основа бе проведен Регионалният форум „Източен трансбалкански културен коридор Гърция - България - Румъния (Пловдив, 2007), който обсъди възможностите за регионално сътрудничество в областта на опазването и туризма.

Мрежата на европейските културни маршрути, идентифицирани от Европейския институт за културни маршрути в Люксембург и утвърдени от Съвета на Европа. Екип на ИКОМОС България, 2005. / The network of European cultural routes identified by the European Institute of Cultural Routes in Luxembourg and endorsed by the Council of Europe. ICOMOS Bulgaria team, 2005.

1960-те по отношение на териториалното устройство. Нещо повече, направен бе опит да се формира чувствителност към наследството у децата - способност да възприемат ценностите на света в тяхната цялост (Децата 2006)¹⁴ (фиг. 14).

Каква е равнотежката от тази поучителна история? Според мен тя показва колко е важна способността на архитектурата да владее всички нива на пространствената организация на средата, да открива спецификата на архитектурното творчество във всяко едно от тях (Кръстев 1989). Колко е важна също чувствителността на архитекта към ценността на

глобалната памет на средата (Кръстев 1985); към контекста в пространството и времето (Кръстев 1987); към „културната среда“, притежаваща глобални културни измерения (Кръстев 2003). И накрая, колко е необходима една радикална реформа на Системата за опазване в България (Кръстев 2023), за да интегрира Опазването във всички нива на пространствена организация на средата, с особено внимание към стратегическото териториално ниво. Трябва да признаем, че посочената еволюция на представите за ценност на средата направи териториалното устройство абсолютно необходим инструмент за опазване на паметта на териториите.

¹⁴ Проектът „Децата и културното наследство на Югоизточна Европа“ – интернет-платформа „Открий съкровището“ (www.otkrivat.com), 2006, на Асоциация за културен туризъм, реализиран с подкрепата на Британския съвет България. Голямата награда на Медийния фестивал в „Албена“, 2006. Екип на проекта: Т. Кръстев – ръководител, Д. Георгиева, Б. Георгиев, Д. Костадинова, М. Велков, В. Панджарова, А. Вадинска, Ц. Ценков, А. Калинова, Т. Михайлов, М. Владимирев, А. Константинова, Н. Петрова; графичен и уебдизайн Красен Кръстев.

Библиография

Булев, Т. 1976. Комплексна програма за идейно-естетическо изграждане на материалната среда, КНИПИТУГА.
Децата и културното наследство на Югоизточна Европа, 2006. Уебсайт www.otkrivat.com

Студентско изследване на културните маршрути в Родопския културен ареал. Катедра „История и теория на архитектурата“ в УАСГ / Student study of cultural routes in the Rhodope cultural area

Кръстев, Т. 1977. Регионална програма за повишаване на естетико-възпитателните функции на материалната среда. Експериментален проект, сп. Архитектура, бр. 6, 21-26.

Кръстев, Т. 1979. Архитектурното творчество, София, Техника.

Кръстев, Т. 1980. Художественият синтез в жизнената среда, сп. Архитектура, бр. 4, 17-21.

Кръстев, Т. 1985. Паметта на жизнената среда, сп. Архитектура, бр. 3-4, 6-7.

Кръстев, Т. 1989. Паметта на жизнената среда и архитектурното творчество, Дисертационен труд, ръкопис, УАСГ.

Кръстев, Т. 2023а. Национална система за опазване на културното наследство – Възходи и падения, сп. Архитектура, бр. 5-6, 25-32.

Кръстев, Т. 2023б. Формирането на архитекта, Актуални проблеми на архитектурното образование в първите десетилетия на ХХI век, София, САБ, 48-53.

Минков, Р., Л. Миланов. 1985. Национална териториално-устройствена схема на културно-историческото наследство, сп. Архитектура, бр. 3-4, 8-9.

Пировска, Г., В. Попов. 1985. Териториалната програма „Иваново-Червен“, сп. Архитектура, бр. 3-4, 12-14.

Столаров, П. 1985. Териториално-устройствена схема на националния парк-музей „Шипка-Бузлуджа“, сп. Архитектура, бр. 3-4, 10-11.

Convention for the protection of the architectural heritage of Europe, 1985. Council of Europe, Grenade.

Cultural corridors in South East Europe, 2005. A regional forum, UNESCO, Council of Europe, Administration of the President, Bulgaria.

Krestev, T. 1987. In the Context of Time, Architecture and Society, 6, 174-183.

Krestev, T., 2003. Observations on the principles and definitions, CDPAT(2003)57, Council of Europe.

QuÛbec Declaration on the preservation of the spirit of place, 2008. ICOMOS; QuÛbec.

Varna Declaration 2005. Cultural corridors of South East Europe common past and shared heritage - a key to future partnership, Regional forum, https://www.seecorridors.eu/filebank/file_77.pdf

Xi'An Declaration on the conservation of the setting of heritage structures, sites and areas, 2005. ICOMOS, Xi'An

ОТКРИЙ СЪКРОВИЩЕТО

Интернет платформата „Открий съкровището“ / Internet platform "Discover the treasure"

THE MEMORY OF THE TERRITORIES

Prof. Arch. Todor Krastev, D.Sc

The author traces the evolution of the territorial approach to the protection of cultural heritage in Bulgaria, parallel to the global evolution in the notions of the value of the environment. The two experimental projects, realized in 1977 and 1983, suggest the idea of the integral value of vast territories. The great debate in the world of conservation of the late 20th and early 21st centuries is the macro-structure of new values (cultural landscapes, cultural routes, context, spirit of place) whose conservation is no longer within the power of traditional tools. Therefore, the idea of "integrated conservation" launches the mandatory inclusion of planning tools with particular attention to the strategic territorial level. This implies an increased sensitivity of the architect to the global memory of the territories, but also a reformed national system of protection, adequate to the contemporary notions of environmental value.

АРХИТЕКТУРНО НАСЛЕДСТВО

проф. арх. Тодор Кръстев, г.а.н.
арх. Рада Стефанова
доц. г-р арх. Валентина Върбанова

60 ГОДИНИ ВЕНЕЦИАНСКА ХАРТА

Тодор Кръстев

На 18 април т.г. в залата на Центъра за върхови постижения „Наследство БГ“ и Магистърската програма по опазване на архитектурното наследство в Университета по архитектура, строителство и геодезия (УАСГ) се състоя честване на Международния ген на паметниците на културата и забележителните места, както и 60-ата годишнина от приемането на Венецианската харта (1964) – професионален кодекс на дейците в областта на опазването на културното наследство. Събитието бе организирано от Българския национален комитет (БНК) на ИКОМОС, дружеството „Архитектурно наследство“ към САБ, Центъра и Магистърската програма. То бе забележително с това, че събра колеги от различни поколения: студенти по архитектура от различни катедри и университети, техни преподаватели, архитекти, археолози, художници и др., защитаващи каузата на опазването. В началото доц. д-р арх. Велина Панджарова, ръководител на магистърската програма и на катедра „История и теория на архитектурата“ към УАСГ, заедно със студенти от университета, представиха ярки примери за адаптации на индустриално наследство, изследвани по време на научно пътуване в Италия. Арх. Деляна Кирова, докторант от ВСУ „Любен Каравелов“, представи проект за адаптация на фабрика в с. Батановци. Последва дискусия с висок емоционален градус. Участниците бяха поздравени от арх. Габриела Семова, председател на БНК на ИКОМОС и арх. д-р Валентина Егрева, председател на Дружеството към САБ. В заключителната част проф. арх. Тодор Кръстев, д.а.н., почетен председател на БНК на ИКОМОС и основател на първата специализация по опазване на архитектурното наследство към УАСГ, сподели размисли по повод 60-ата годишнина от приемането на Венецианската харта, които поместваме по-долу.

Радвам се, че Центърът за върхови постижения „Наследство БГ“, създаден с решителния принос на проф. Й. Кандулкова – негов почетен председател, както и магистърската програма „Опазване на архитектурното наследство“, ръ-

ководена от доц. В. Панджарова, вече активно функционират и гостоприемно отварят врати.

Тук виждам събрани представители на различни поколения: от поколението Z, до поколение от „най-дълбока древност“ – в мое лице (предполагам, че съм поканен тук именно за да „разтегля времето“ в тази посока). Освен това наред със студенти от различни катедри и университети са и утвърдени професионалисти.

Кое обединява тази разнолика аудитория?

Очевидно обединява ни чувствителността към културното наследство, към следите от миналото в средата, към културните измерения на средата, към това, което наричам „културна среда“. Защото сме се събрали неслучайно на 18 април – Международен ген на паметниците на културата и забележителните места. Има и още един повод: в навечерието сме на 60-ата годишнина от създаването на Венецианската харта, приета по време на Втората среща на архитектите и специалистите в областта на историческите паметници (Венеция, 25-31 май 1964).

Венецианската харта дефинира базисната етика на научната реставрация, нейните морални принципи, а именно: културните паметници са „духовни послания от миналото“; те са само временно в нашите ръце; наш професионален и морален дълг е да ги предадем на бъдещите поколения „в цялото богатство на тяхната автентичност“ – на тяхната истинност, достоверност, вярност на оригиналното послание и неговия исторически живот. Затова реставрацията трябва да „завърши там, където започва хипотезата“ – с други думи – измислицата, бутафорията. И още: „Трябва априори да бъде изключена каквато и да е реконструкция, освен анастилозата“ (връщане на наличните елементи в първоначалната композиция).

Този исторически момент е забележителен, защото той утвърждава образа на ЕКСПЕРТА (от латински *expertus* – опитен) в областта на културното наследство, който приема тези прин-

ципи като своя професионална кауза и се ангажира да ги защитава; дефинира идентичността на Експерта като комбинация от *умения* и *интегритет*.

Една година по-късно, във Варшава, през 1965, около тази кауза е създадена и международната общност на ИКОМОС, която приема Венецианската харта като свой професионален и етичен кодекс. Там участват и българите арх. Пею Бербенлиев – по това време директор на НИПК, инж. Александър Савов – ръководител на Лабораторията към НИПК, и бъдещият изключителен реставратор на художествени ценности Лозинка Койнова – по това време студентка по консервация във Варшава.

Можем да се запитаме, актуални ли са тези принципи и днес?

Задахаме си този въпрос 30 години по-късно (1994), ние, поканените от японското правителство 45 експерти, в Нара, Япония, на Международната конференция за автентичността. В резултат от дебата бе доказана абсолютната актуалност на Венецианската харта и валидността на нейните професионални и етични принципи. Но заедно с това се съгласихме, че в съвременния мултикултурен свят аспектите на автентичността, запазвайки своята същност, трябва да бъдат допълнени и доразвити. Уважаваният японски професор Ито започна своя доклад с думите, че в японската култура

не съществува такова понятие „автентичност“. Там вековната традиция повелява да се пази не толкова оригиналната субстанция на паметника („оригиналният материал“ – свещен за Венецианската харта), колкото неговият дух, концепция, въздействие. Например на всеки 20 години паметникът трябва да се демонтира и заменя с точно негово копие¹. Затова *Документът от Нара за автентичността* въвежда нови аспекти на автентичността – на традицията, на концепцията, на контекста и пр. Но фундаменталните принципи на Венецианската харта продължават да са валидни.

Аналогични изводи се правят при всяка нова годишнина от създаването на Венецианската харта². Ръководството за приложение на Конвенцията за Световното наследство от 1972, което непрекъснато се актуализира, в своя параграф 86 заключава: „Относно автентичността, реконструкцията на археологически руини или паметници, или исторически квартали, е оправдана само при изключителни обстоятел-

¹ *Такъв е например случаят със знаменития храм Изе. Попитах японски колеги какъв е неговият статут на защита като паметник на културата. Отговорът бе за мен смайващ: „Той няма статут на защита. Той е твърде ценен, за да бъде паметник на културата“... С други думи, не е необходимо да има статут, за да бъде защитаван. Това бе съвсем различна философия!*

² *Много ценен в това отношение бе дебатът, организиран от ИККРОМ през 2004 – на 40-ата годишнина.*

**Фиг. 1: Културният пейзаж на Которския залив, Световно наследство, Черна гора (снимка Т. Кръстев)
The cultural landscape of the Bay of Kotor, World Heritage, Montenegro (photo T. Krastev)**

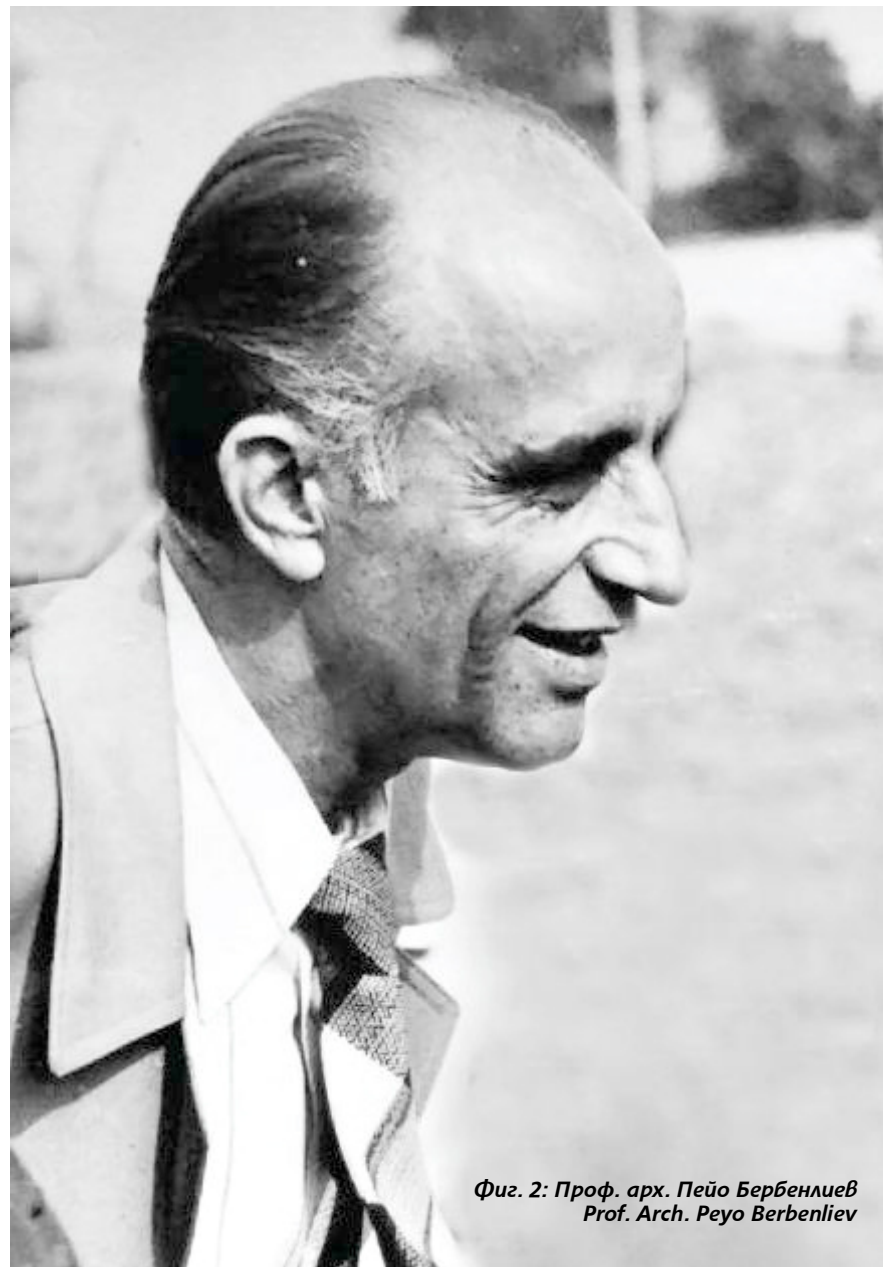

Фиг. 3: Хипотетична реконструкция на Патриаршията в Царевец, Велико Търново, 1981 - проектант арх. Б. Кузупов, художник Т. Сокеров (снимка Ж. Ташков)
Hypothetical reconstruction of the Patriarch's temple in Tsarevets, Veliko Tarnovo, 1981 -designer arch. B. Kuzupov, artist T. Sokerov (photo Zh. Tashkov)

Фиг. 2: Проф. арх. Пейо Бербенлиев
Prof. Arch. Peyo Berbenliev

Фиг. 4: Нарушена автентичност в Старинен град
Несебър, Световно наследство / Violated authenticity
in the Ancient City of Nessebar, World Heritage

ства. Реконструкцията е приемлива само ако е подкрепена от пълна и детайлна документация и не е в никакъв случай конюнктурна / несигурна“. С други думи – отново според принципите на Венецианската харта.

Според мен това е много интересен феномен! Съгласете се:

- **Светът радикално се променя – с климатичните промени, с нарастващите военни конфликти³; с дигиталната революция, с Covid-19 и виртуалните срещи, с настъпващия изкуствен интелект и пр. Какво да кажа аз, който през 1957, студент първи курс в София, гледах, омагьосан, първия телевизор в България...**

- **Заедно с това самото наследство се променя – това бе тема на последната, 21-ва Генерална асамблея на ИКОМОС в Австралия. Претърпява невероятна еволюция концепцията, представата на човечеството за ценностите в средата: от образа на Чезаре Бранди за самотния паметник-произведение на изкуството; по-късно – паметника и неговата среда във Венецианската харта – за да стигнем до културните пейзажи (като тези в Котор и Вахау), културните маршрути (поклонническите пътища на планината Киу, Япония), дисонантните паметници (концентрационния лагер Аушвиц), индустриалното наследство (асансьорите на канала Ла Лувьер в Белгия) – днес всички те Световно наследство (фиг. 1). Променя се и идеята за опазване: от безвъзмездната защита на наследството, без да искаме от него нищо в замяна – до неговото използване като ресурс за устойчиво развитие и качество на живот.**

- **Освен това поколенията, дори само тези събрани тук в тази зала, са толкова различни – по поведение, мислене, интереси! Вземете поколението Z, сравнете го с поколението Милениум, да не говорим за поколението Алфа, на моите 5 внуци...**

И въпреки всичко това според етичния кодекс на нашата професия има принципи, които ни обединяват и продължават да са жизнени! Това е уникално!

Този феномен има обаче една друга страна: могат ли тези принципи да бъдат лесно защитавани в реалния живот?

За съжаление, не лесно!

Пионерът проф. Пейо Бербенлиев първи го разбра (фиг. 2). Точно в годината на приемането на Венецианската харта в България е прието По-

становлението на Министерския съвет за: „Развитие на Велико Търново като исторически, културен и туристически град“. Поставена е партийната задача за цялостно възстановяване на Царевец – дори „не какъвто е бил, а какъвто би трябвало да бъде“ (според идеолозите). Мотивите са чисто политически: „Нашият народ има нужда от величествени сворци, които да му вдъхнат вяра във възхода на българската социалистическа държава“. Точно по думите на Оруел: „Този, който контролира миналото, контролира бъдещето; този който контролира настоящото, контролира миналото“. Разбира се, проф. Бербенлиев е бил наясно, че намеренията за Царевец са в грастично нарушение на току-що приетите принципи на Венецианската харта. Напразни са неговите статии от това време в защита на автентичността: „Реставрацията трябва да почива на строго научни данни за изчезналия вид на паметника ... тя не допуска в никакъв случай реставриране въз основа на проекти, съставени от субективното виждане на съвременния творец“... „С това се загубва автентичността на старината, създава се макет на изчезналите паметници. Този метод е отречен от науката...“. Обясняват му обаче, че социалистическата държава не е длъжна да се съобразява с Венецианската харта, която впрочем е обявена в един партиен вестник за идеологическа диверсия... Битката е била загубена (фиг. 3). Проф. Бербенлиев ми е споделял как се е чувствал тогава, разбирайки невъзможността да защити принципите си.

40 години по-късно го разбра и проф. Й. Кандукова, директор на НИИКН през 2011, която заради защитата на Принципиите бе уволнена от министъра на културата. Тогава на дневен ред е автентичността на Старинен град Несебър (фиг. 4).

Разбра го и проф. Б. Кадинов през 2022, когато, като зам.-министър на културата се опитваше да проведе дълбока законодателна реформа в областта на културното наследство и да промени подхода към същия Старинен град Несебър – за което бе принуден да напусне Министерството на културата...

Разбрах го и аз през 2014.

След влизането на България в Европейския съюз (ЕС) определени икономически и политически среди у нас решиха, че културното наследство може да бъде добър инструмент за усвояване на европейски фондове. Но не чрез бавна и трудоемка научна реставрация, а чрез бързо строителство на крепости от бетон „до зъбер“ и църкви „до керемиди“. През 2008 директорът на Националния исторически музей Божидар Димитров публикува програмната статия: „Всеки град със своята крепост“. По думите на археолог от това време: „няма нищо по-скупно от българската археология“ и затова тя трябва

³ Темата на тазгодишното честване на Венецианската харта на 31 май е: „Културното наследство – устойчиво на бедствия и конфликти – готовност, реакция, възстановяване“.

Фиг. 5: Мечта за „обемизация“ (рисунок Т. Кръстев)
Dream of „enlargement“ (drawing by T. Krastev)

да се „обемизира“ чрез реконструкции, които ще привличат многобройни туристи (фиг. 5). Започва активен процес на „обемизация“ - на крепостите в Созопол, Цари Мали град, Кракра Пернишки, Трапезица, Яйлата, проекта за крепостта на Небет тепе в Пловдив и др. – всички реализирани с политически решения в пълно противоречие с принципите на Венецианската харта.

По това време работех по Общия устройствен план на Пловдив, а след това и по проекта за опазване, реабилитация и градско обновяване на Античния стадион на Филипопол. С един прекрасен екип от съмишленици, обединени от Принципите, се опитахме да предложим една друга алтернатива: архитектурата да интерпретира и презентира руините в техния контекст, при пълно съхраняване на автентичността им, без каквато и да е „обемизация“ (фиг. 6, 7).

Реализацията на проекта получи наградата на публиката в „Сграда на годината“ 2014, въпреки „скупната археология“. Това не се хареса на някои. През същата година – на 50-годишнината от Венецианската харта, публикувах в „Култура“ статията „Изгубената автентичност“, в която остро се противопоставих на практиката на хипотетичните реконструкции („бутафории“). Станах мишена на атаки в медиите, където Божидар Димитров ме представяше като „пълн невежа“ и дори „международен мошеник“. Признавам, че не се чувствах особено комфортно...

Но по-интересно е как се развиха нещата след това.

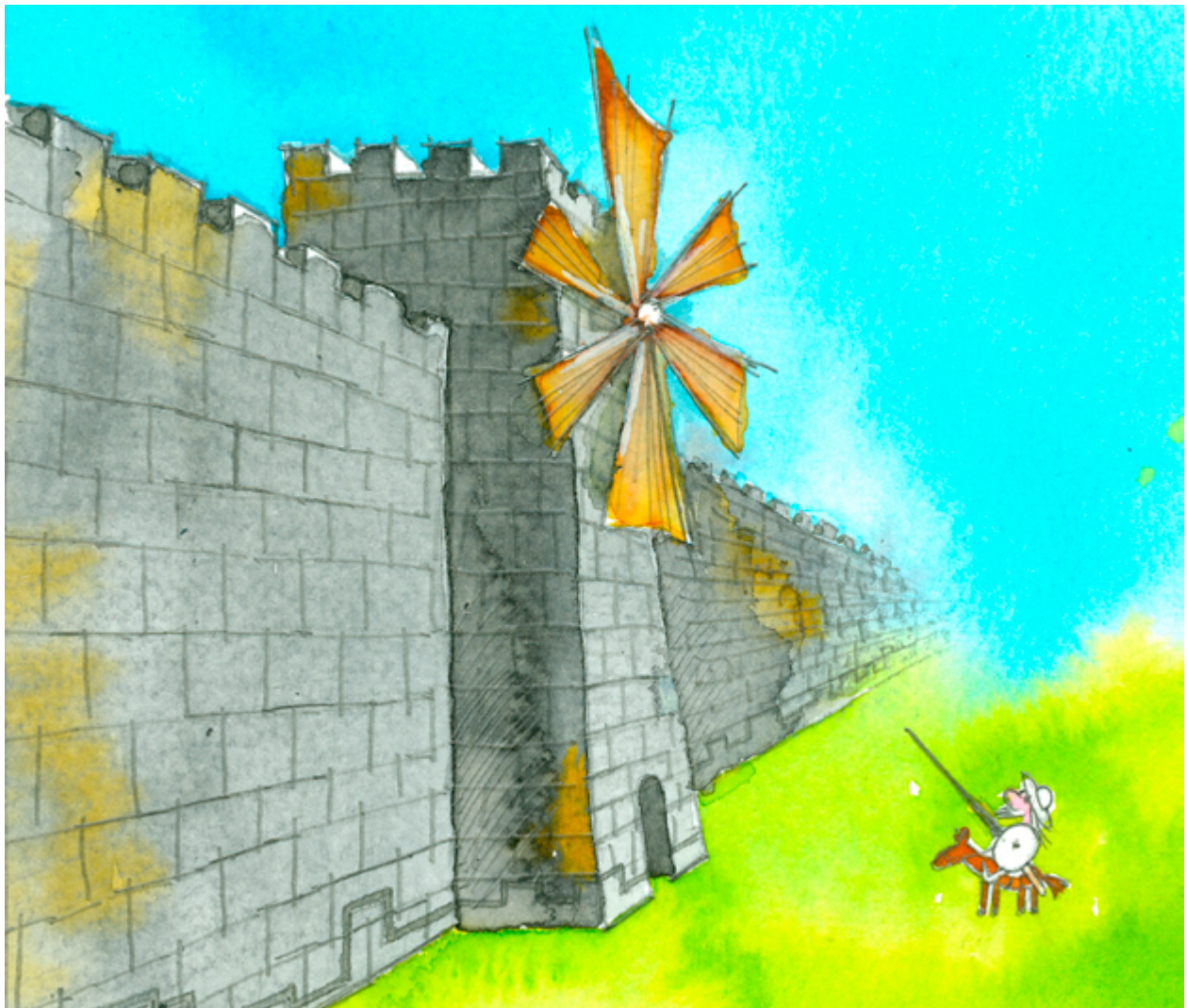
- През юни 2014 БНК на ИКОМОС публикува Декларация, изпратена също до ИКОМОС, ЮНЕСКО, ЕС и Съвета на Европа, в която апе-

Фиг. 6 и 7: Реализираният проект за Античния стадион на Филипопол в Пловдив на колектив: Т. Кръстев – ръководител, Р. Проикова, Д. Георгиева, М. Велков, В. Коларова, Ж. Ташков, Д. Мущанова, Н. Стоянов, Б. Георгиев, Ж. Джугаланова, М. Мартинова, 2012 (снимки Т. Кръстев)
 The implemented project for the Ancient Stadium of Filipopol in Plovdiv by a team: T. Krastev - manager, R. Proikova, D. Georgieva, M. Velkov, V. Kolarova, Zh. Tashkov, D. Muschanova, N. Stoyanov, B. Georgiev, Zh. Jugalanova, M. Martinova, 2012 (photos T. Krestev)

Фиг. 8: Самотният експерт (рисунок Т. Кръстев)
The lonely expert (drawing by T. Kretev)

лира България „да преустанови практиката на хипотетичните реконструкции на българските културни ценности, която е несъвместима с реставрационната наука“.

- През април 2015 ИКОМОС реагира, като в писмо до българските власти настоя за „незабавно спиране на изгражданите в момента хипотетични реконструкции“.

- На 29 май 2015 представители на 52 НПО, академични общности, професионални и творчески организации в областта на културното наследство, обединени във „Форум културно наследство“, приехме и разпространихме, включително в чужбина, декларация, с която категорично отхвърлихме „днешната практика на ново строителство на крепости, дворци и църкви, която подменя миналото“ и настояхме за „запазване и утвърждаване на експертното начало“ за „научна реставрация и консервация при пълно съобразяване с международните принципи“. Експертите бяха подкрепени от интелектуалци.

- Резолюция на конференцията „Световно наследство на ЮНЕСКО и ролята на гражданското общества“ в Бон от юли 2015 подкрепи усилията на българските експерти и призова българските власти да преустановят тази практика.

- В своя реч от 16 октомври 2015 Негово превъзходителство г-н Ксавие Лапер дьо Кабан, посланик на Република Франция в България, посочи, че „Вандализмът не е изключително свойство на гържавите в състояние на война: може да се разрушава и като се реконструира, като се измисля миналото“.

- Накрая, като резултат от всичко това, през 2018-2020 ЕС и ИКОМОС приеха документа „Европейски принципи за интервенции в културното наследство, финансирани от ЕС“⁴. Документът отхвърли хипотетичните реконструкции. Реално с това тази практика замря, поне засега.

⁴ В работата по документа взе участие и доц. д-р арх. Елена Димитрова.

Каква е поуката от цялата тази история, която можем да имаме предвид на днешния ген?

Първо, очевидно самотният експерт на полето на консервацията има слаби шансове за победа срещу мощния възел от интереси около всяка ценност, около културното наследство като цяло (фиг. 8). Необходима е силата на една консолидирана професионална общност на всички нива: академична катедра, университет, НПО и групи от НПО, национална, а също и международна общност (каквото бе в случая с „Форум културно наследство“ през 2015). Кои е факторът, който консолидира тези общности? Според мен това са именно професионалните и етичните принципи. Следователно става дума за общности от *съмишленици*. Такива каквито сме, мисля, ние в тази зала.

Второ, силата на тези експертни общности се крепи върху интегритета на отделния експерт. Има ли той силата – професионална и морална, има ли волята, за да защити Принципите? Или смята, че всичко е „въпрос на бизнес“.

Тази дилема става особено остра в сложното и противоречиво отношение между Експерта и Политика.

В класическата конфигурация на отношението Експерт – Политик:

- **ЕКСПЕРТЪТ с морален интегритет вижда проблемите в реалността и тъй като почтено следва своята експертна етика, обявява безжалостно своето експертно мнение. Например ЕКСПЕРТЪТ казва: „Бутафорията е смърт за културното наследство, защото по-**

разява неговата автентичност“. Или: „Централната минерална баня трябва да запази своите автентични термални функции!“

- **ПОЛИТИКЪТ обаче иска една по-розова картина, съобразена с неговите актуални политически, а може би и икономически интереси. Например министърът на културата оптимистично казва: „Малко бутафория ще допринесе много за туризма“... Или кметът на София: „Най-добре е от Банята да направим музей и кметство!“... Политикът очаква Експертът да му каже това, което иска да чуе. Ако това не се случи, Експертът може да бъде отстранен. Ако това се случи, Експертът може да бъде възнаграден – изкушение, на което някои не устояват.**

Експертът следователно е винаги пред сложен избор между допустими и недопустими компромиси.

Както казва Пиеро Гадзола, авторът на Венецианската харта и първи президент на ИКОМОС: „Експертите не бива да пренебрегват задълженията на този кодекс и трябва да съхраняват неговия дух, ако не искат да бъдат смятани за културни разбойници“.

Експерти или културни разбойници? Днес, 60 години по-късно, тази дилема продължава да е актуална.

Затова си мисля, като слушах нашите студенти, колко е важно да им представяме и моралната страна на нашата професия. Впрочем днес те показаха, че осъзнават тази страна и разбират, че не всичко е бизнес.

60 YEARS OF THE VENETIAN CHARTER

Prof. Arch. Todor Krastev, D.Sc

In the framework of the celebration of 18 April - International Day of Cultural Monuments and Landmarks 2024, the author shares his thoughts on the 60th anniversary of the adoption of the Venice Charter (1964) - professional code of the Expert in Cultural Heritage Conservation. The Charter defines the basic ethics of scientific restoration, its moral principles in defense of the authenticity of the heritage. The past years prove that these principles are still relevant today. However, their defense puts the expert's professional and moral strength to the test. The author traces examples of this - from the lost battle of the pioneer Prof. Peyo Berbenliev in defense of the authenticity of Tsarevets in Veliko Tarnovo in the 1960s to the present day. This dramatic story carries a valuable lesson: the successful defense of the principles of the Venice Charter requires the strength of a professional community of like-minded people, and this strength rests on the integrity of the individual Expert. He is always faced with the choice between acceptable and unacceptable compromises, especially difficult in his complex relationship with Politics. Piero Gadzola, the author of the Venice Charter and first president of ICOMOS, once pointed out a dilemma: "Experts or cultural robbers". It continues to be valid today..

АТЕЛИЕ „ВИДИН“ - КУРС ЗА ПРОФЕСИОНАЛНО ОБУЧЕНИЕ НА АРХИТЕКТИ КЪМ НИНКН И ЕКОЛ ДЪО ШАЙО ПАРИЖ

Рага Стефанова

Арх. Рага Стефанова се дипломира в Архитектурния факултет на УАСГ София. Завършила е двугодишния курс по опазване на наследството към Националния институт за паметници на културата, София и „Ecole de Chaillot“ Париж, а от 2022 г. е ръководител на този курс. Има специализация към „Maison des Cultures du Monde“ към Министерство на културата на Франция.

Притежава сериозен проектантски и административен опит. Работила е в областта на градоустройството, инвестиционното проектиране както и проекти по опазване на паметници на културата. Два пъти е носител на наградата „Пловдив“ за архитектура – единият път за реализацията на обект: „Консервация, реставрация и анастилоза на централен сектор от античния стадион на Филипополис“.

Курсът за професионално обучение на архитекти по опазване на недвижимото културно наследство към НИНКН и центъра за висши науки „Шайо“ е българо-френски проект, водещ началото си от 2000 г., чийто създател е арх. Галина Пировска. Целта на курса е възпитаване на респект към недвижимото културно наследство и обучаване на архитекти в изготвянето, реализирането и ръководенето на проекти по консервация и реставрация на НКЦ. Преподавателите са изтъкнати специалисти от Франция и България в областта на история на архитектурата, обработка на строителни материали - консервация, реставрация; международно законодателство в областта на опазване на културното наследство и т.н. съгласно изготвена и приета от двете страни тематична програма.

Тази френско-българска инициатива е обучила множество архитекти от България, Сърбия и Македония в областта на опазване на недвижимото културно наследство. Понастоящем интерес към курса проявяват Румъния, Молдова и Украйна.

Курсът се провежда в четири семестъра по схема: два пъти месечно, през седмица – чет-

въртък, петък и събота. Вторият семестър завършва с лятно ателие, което се провежда на места, представляващи интерес от архитектурна гледна точка и предоставящи богат и разнороден материал за практическо обучение в областта на заснемане на недвижими паметници на културата и изготвяне на проекти по консервация и реставрация. Работи се на групи. Корекциите и консултациите на проектите от ателието се провеждат през третия семестър от френските преподаватели. Курсистите работят по проектите на групи. Семестърът завършва с журиране и оценяване на представените работи.

През месец септември 2022 г. в Пловдив стартира деветото издание на курса за професионално обучение на архитекти по опазване на архитектурното културно наследство към Националния институт за недвижимо културно наследство НИНКН и Ecole de Chaillot, Париж. Градът европейска столица на културата за 2019 година за втори път става домакин на курса.

През юни 2023 г., в края на втория семестър, в град Видин се проведе семестриалното ателие. За ателието се избират места, представля-

ващи интерес от архитектурна гледна точка и предоставящи богат и разнообразен материал за практическо обучение и прилагане на получените теоретични познания. Френските преподаватели, които ръководеха ателието и впоследствие корекциите и консултациите по проектите са Ришар Дюпла, главен архитект за архитектурно-исторически паметници, Флоранс Бабикс, архитект на наследството и урбанист, Лор Лалюби, архитект на наследството.

Този древен крайдунавски град от Северозападна България, като повечето регионални центрове съществува върху римска крепост - Бонония, създадена от император Траян, важен елемент от Дунавския лимес на Римската империя. В края на VII в. град Бгин влиза в състава на Първото българско царство. Вигинската крепост е най-важното укрепление в Северозападна България по време на Второто българско царство (1185–1396). След 1396 г. при цар Иван Шишман с превземането на Вигинската крепост от османските турци се слага край на средновековната българска държава. През XVII и XVIII в., когато Османската империя се оттегля от Виена, Вигин става най-северозападната ѝ точка. Изгражда се звездовидната крепост, явяваща се стратегически аванпост на империята, с модерна за епохата фортификационна система.

През XIX в. при Третото българско царство, както повечето градове по Дунава, Вигин се превръща в динамичен европейски космополитен град, важен промишлен и търговски център.

След 1944 г. градът постепенно губи икономическото си значение, става беден провинциален град с намаляващо население.

В последните двадесет години, с построяването на моста Вигин – Калафат през река Дунав и възстановяващите се комуникации с Европейския съюз, са налице знаци на възстановяване.

С богатата си история Вигин предложи възможности за подбор на знакови обекти от различни епохи, маркиращи характерни етапи от развитието му и даващи цялостна информация за социалния, културния, икономическия и исторически живот на града в частност и в общ план на селищата, разположени на брега на река Дунав – важен транспортно-комуникационен елемент и проводник на западното културно и икономическо влияние.

Не без значение за избора бе и ентузиазмът, настойчивостта и помощта от страна на ръководството на града в лицето на кмета д-р Цветан Цветанов.

Четири обекта бяха предмет на работа:

1. Фортификационните системи на град Вигин:

- **Бонония (I-IV в.),** възникнала като римски военен лагер, по-късно се развила като укрепен римски град.
- **Цитаделата „Баба Вига“ (XV-XVI в.),** изградена през Средните векове, продължава да се използва и от османците.
- **Звездовидната крепост (XVIII в.),** фортификационна система, построена съгласно модерните за епохата изисквания за погобен вид съоръжения, явяваща се стратегически аванпост на Османската империя. Първоначално градът се разполага предимно в обхвата на крепостта. По карти от периода се разчита наличието на външен крепостен пръстен, без да има данни за материалното му изражение.
- **Външен отбранителен пояс с непрекъснат земен вал и ров с десет редути,** няколко табии и фортове.

Крепостта от XVIII в. е най-запазена и с най-осезателно присъствие в облика на съвременния град и беше основен предмет на проекта за групата, работеща по фортификациите. Двете капи (порти) Еничар капия и Пазар капия, както и части от крепостната стена са относително запазени, четими и обогатяват съвременния градски център.

Анализът на наличния архитектурен материал, прецизната оценка на качествата и ценността му и изучаването на сродни структури от епохата формулират целите на проекта:

- **Присъствие и разпознаваемост на отбранителната система в съвременния град**
- **Погобряване на връзката между отделните елементи на структурата и на интегритета ѝ и на разбирането за начина на функционирането ѝ**
- **Достъпност**
- **Режими на защита**
- **Консервация и експониране на автентичните структури**
- **Деликатна интерпретация и сигниране на изчезнали елементи**
- **Придаване на функции и активности в обхвата на обекта**
- **Благоустрояване на околна среда, контактни зони и смислово обвързани обекти**

Участници и преподаватели в Ателие „Видин“; Работна разходка по р. Дунав; Представяне на заснетите обекти от гена
Participants and teachers in Atelier "Vidin"; Working walk along the Danube river; Presentation of the captured objects of the day

Проектни цели Ателие „Видин“ / Project goals Atelier "Vidin"

1. Проектна ориентация на Девия Пазар и Девиярският Спътнически Източен Видин (Park Plaza et City Center)

2. Девия корпоративна Бизнес апартели de Vidin

3. Архитектурна концепция "Григор Пирван" и крайбрежен парк "Габриел Габриелов" и паркето lengthy Danube

4. Девия интерактивна Селувиеностра de de

Проектни цели по р. Дунав
Projet alignement de Danube

Бившият Военен клуб (сега художествена галерия „Никола Петров“)
 The former Military Club (now art gallery "Nikola Petrov")

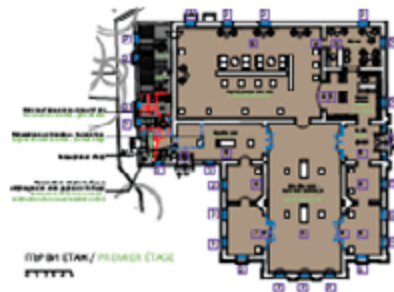
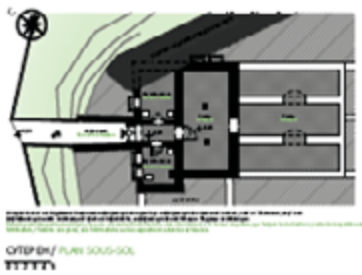

ФАСАДА СЕВЕРНО-ИСТОК / FAÇADE NORD-EST

ФАСАДА ЮГО-ИСТОК - ПАТОЛОГИИ / FAÇADE SUD-EST - PATHOLOGIES

ФАСАДА СЕВ. ПОКЪТОК - ПАТОЛОГИИ / FAÇADE NORD-EST - PATHOLOGIES

Крайдунявският парк / Krajdunyavski park

XIX в. - геометрични и пейзажни градини / 19th century - geometric and landscape gardens

Началото на XX в. - градски градини /разширение/ / beginning of the 20th century - urban gardens /extension/

Средата на XX в. - монументализъм / mid 20th century - monumentalism

2. Бившият Военен клуб (сега галерия „Никола Петров“) и крайдунявският парк

Сградата на офицерския клуб е построена през 1892 г. по проект на арх. Тома Върхота върху най-южния бастион на османската фортификационна система на брега на река Дунав, до театъра и първата градска градина. Младото българско офицерство гордо заявява присъствие и значимост с една достолепна сграда по западен образец. С времето сградата търпи редица пристроявания и надстроявания и от едноетажна става двуетажна.

Променя се и функцията ѝ – военен клуб, пионерски дом, художествена галерия. С времето и при смяната на функцията сградата губи част от великолепието и блясъка си. Големите витражи са затворени с гипскартон, пространствата са редуцирани, високите тавани с орнаменти са скрити зад окачени тавани.

След Освобождението, при „Карантин бахча“, в близост до Военния клуб се оформя обществена градина по препоръка на княз Дондуков-Корсаков през 1884 г. През 1891 се построява театърът - районът около реката става все по-привлекателен. Градината се разширява и трансформира. През 1914 е издаден указ за гра-

доустройствени промени с цел преминаване от ориенталски в западен стил.

Постепенно се засипва и изравнява теренът до външната крепостна стена. През 1931-1940 г. се изгражда градската железница. Засаждат се първите липи, градината се разраства до Телеграф капия.

През 1950-1959 г. се запълва водният ров и върху него се оформят градини – Парк „Рова“.

Построяват се сгради и паметници в градината.

Проектът предвижда: консервация и реставрация на сградата, връщане на оригиналните пространства и фасадната им изява. Възстановяване на оригиналното ниво на площадката около клуба и възстановяване на каменните стъпала, оригиналните парапети и декорации, ландшафтно оформление на хълма.

Въздействието на сградата на бившия Военен клуб е непосредствено свързано с крайдунявската градина, за която се предвижда: подобряване на четимостта на отделните елементи от Дунава, изява и присъствие на останките от крепостната стена, развитие на парка и навлизането му към площада, обновяване и прецизиране на растителността.

Ситуация 1934-44г. / Situation 1934-44

План 1 ет. / Plan 1 fl.

План 2 ет. / Plan 2 fl.

Изглед сега / View now

3. Бившата Земеделска банка

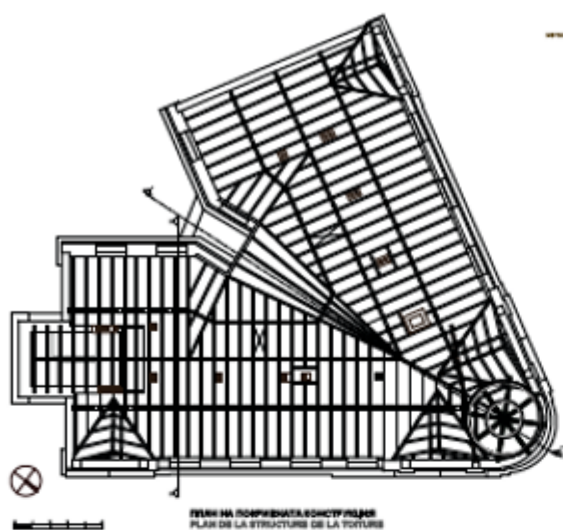
Сградата на бившата Земеделска банка е една от най-забележителните в града. Малко след построяването ѝ тя става един от символите на града, за което свидетелстват множество пощенски картички от началото на XX век. Построена е през 1898 г. по проект на арх. Никола Нешев като доходно здание. През 1920 г. става клон на Българска земеделска банка и запазва тази функция до 1945 г. Партерният етаж е с търговски функции. През 30-те години на двадесети век там се помещава прочутата сладкарница „Савой“. В момента партерът също е с търговски функции, но е разгаден на различни търговци и помещенията са с различни функции. Дограмата е подменена и новата бяла алуминиева дограма е чужда на общата визия.

Двата етажа и мансардата са офиси на новите политически партии и различни фирми. Няма общи правила и единна визия за поддръжка и експлоатация, всичко е на парче и сградата е в упадък и разруха.

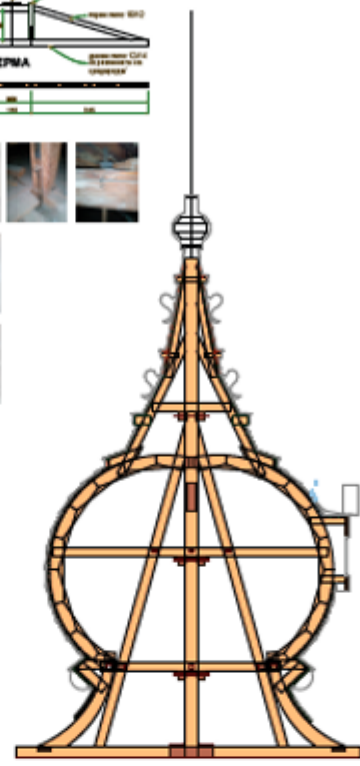
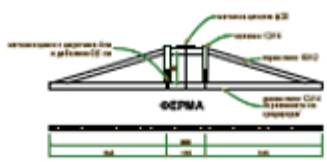
Ситуирана на централния площад на Видин, тя се вижда и въздейства отдалеч и все още достолепният ѝ вид плахо напомня за отминало величие.

Разположена на площада, в близост до речната гара, сградата е в маршрута на ежедневните туристи, пристигащи с круизните кораби по Дунав, които търсят информация за града, приятни заведения, интригуващи паметници, сувенири. Това обуславя проектното решение „мултифункционален център“ – функция, отговаряща на нуждите на града, в полза на гражданите на Видин и на туристите

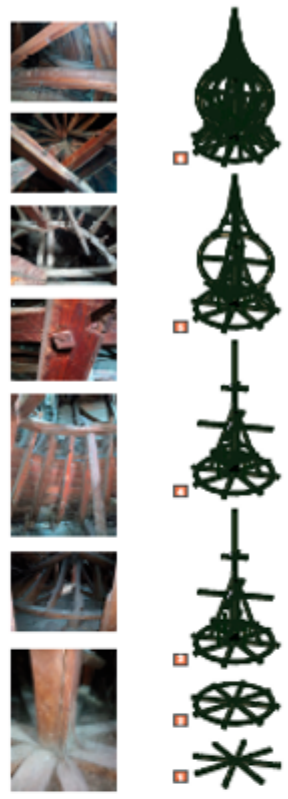

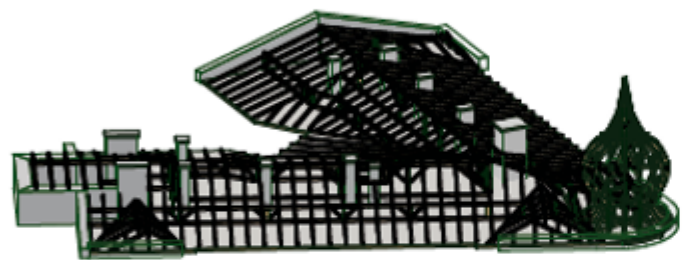
ПЛАН НА ПОКРИВНАТА КОНСТРУКЦИЯ
PLAN DE LA STRUCTURE DE LA TOITURE

КОНСТРУКЦИЯ НА ГИБКОМО ОБРАЗОВАНОТО КЪЛУБ - ВЕРТИКАЛЕН РАЗРЕЗ
CONSTRUCTION DU DÔME D'YAMPOULE - SECTION VERTICALE

СЪБИНА НА МОНТАЖА
SCHEMA DE MONTAJE

АКСОНОМЕТРИ НА ПОКРИВНАТА КОНСТРУКЦИЯ
AXONOMETRIE DE LA STRUCTURE DE LA TOITURE

ПРЕЧИНИ ЗА ВЪЗНИКВАНЕ НА ПАТОЛОГИИ

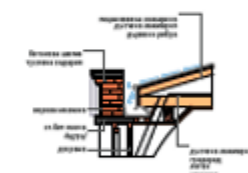
Найчесто срещаните причини за повреждане на изолационния етаж. Причината за тях са дъждовете, протичащи на дълго време между съседни покриви и гледана страна на фасадата над прозорците. Притока на вода създава зона за вода, която е средата и причината за разрушаване на дървената гредка. Природният валеж и материалите валеж-дъжд или са само компромисни. Ако това да бъде погледан, резултатът е чужд резултат на гледането в първия етап и областта от разрушаване на горната страна.

RAISON DE L'APPARITION DES PATHOLOGIES

Les problèmes de fuites dans le toit au niveau des toitures sont les plus graves. Leur cause est à rechercher dans la mauvaise conception d'un détail de raccordement et d'étanchéité entre le toit en pente et la face arrière des gouttes au-dessus des fenêtres. Ces infiltrations permettent à l'eau de s'installer à l'intérieur du bâtiment, dans le charpente, les planchers et les murets. Les fuites ont déjà provoqué le pourrissement partiel et une dégradation des joints en terre des étages de planche intermédiaires.

Причини за повреждане и изветряване (от 1978)

Детайл 1

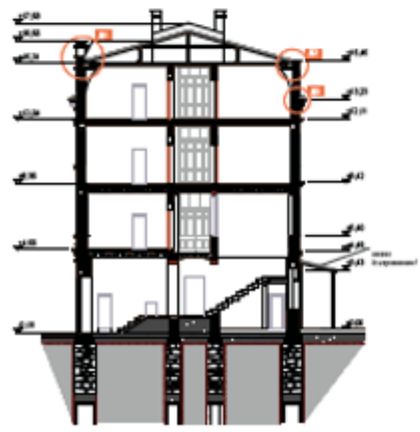
Детайл 2

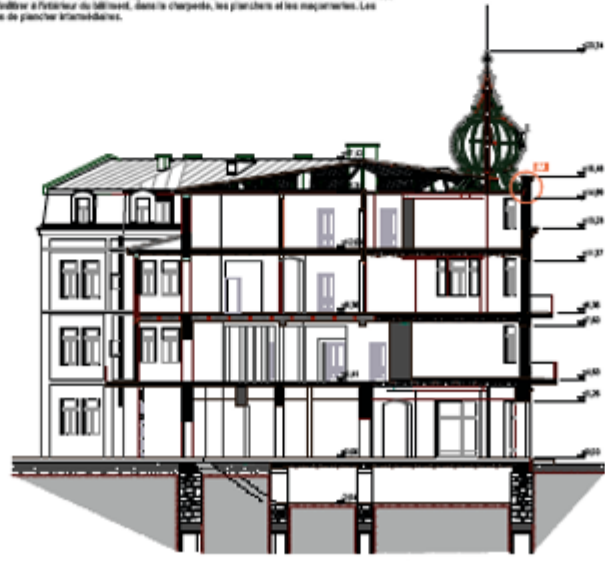
Детайл 3

Детайл 4

ВЕРТИКАЛЕН РАЗРЕЗ 3/3
COUPE VERTICALE 3/3

ВЕРТИКАЛЕН РАЗРЕЗ 1/1
COUPE VERTICALE 1/1

Проект за нов мултифункционален център Project for a new multifunctional center

ПЪРВИ ЕТАЖ
PREMIER ÉTAGE
+4.81

Проектиране на покривен и централен асансьор на редица, вентилаторна шахта. За осигуряване на достъпна среда за инвалидни количетки 2 елеватора - един на всяка фасада и един в средата.

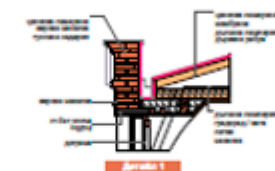
Aménagement des locaux pour un Centre de formation pour enfants, avec des locaux d'art et d'artisanat. Pour assurer un environnement accessible aux handicapés, 2 ascenseurs sont prévus - un sur la façade sud et un à l'intérieur du bâtiment.

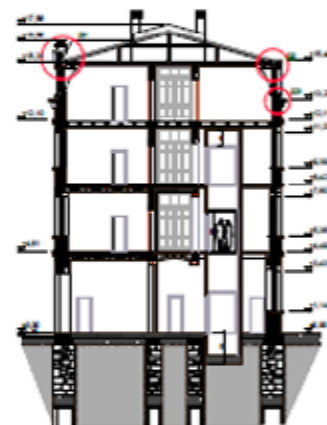
ВЪГЛЕД ОТ Фойето НА ПЪРВИ ЕТАЖ
VUE DU FOYER DU PREMIER ÉTAGE

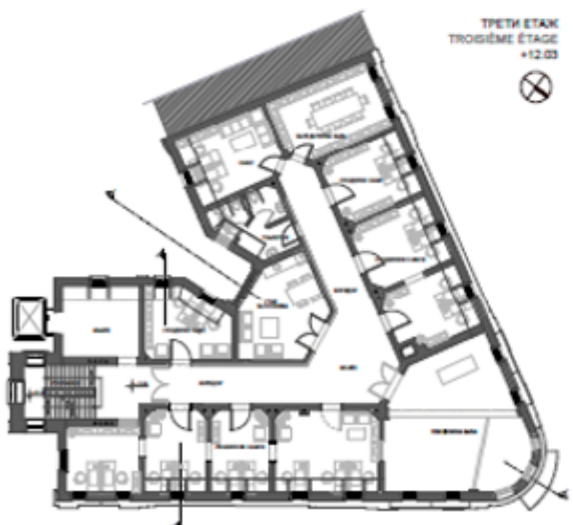
ВТОРИ ЕТАЖ
DEUXIÈME ÉTAGE
+8.36

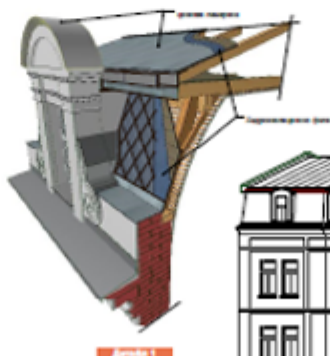
Детайл на издържане на прозоречен проем.
Détail de l'assise/banc de l'abais de fenêtre.

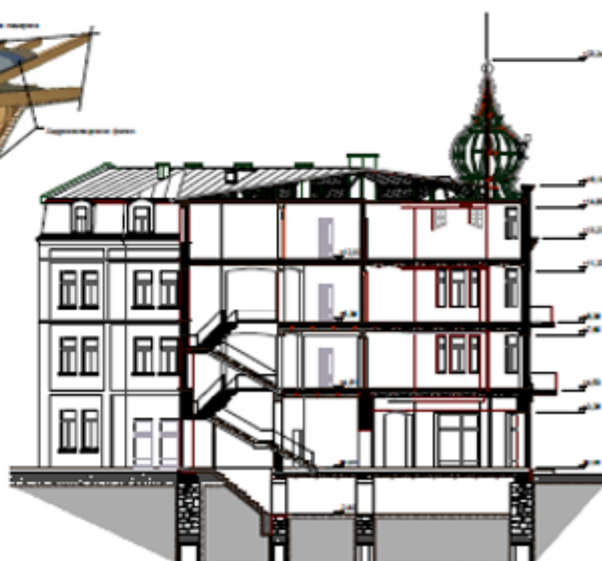
РАЗРЕЗ 2-2
COUPE 2-2

ТРЕТИ ЕТАЖ
TROISIÈME ÉTAGE
+12.03

Детайл 1

РАЗРЕЗ 1-1
COUPE 1-1

Използване на вентилаторна шахта за осигуряване на достъпна среда за инвалидни количетки на всички етажи.
Le système d'aération des locaux à louer et sera accessible depuis toutes et toutes de la façade sud.

Дизелова електроцентрала / Diesel power plant

1925

ОШИМКА НА ПРОДОТНИ ОБИДНОБИ ОУКРЕПЕНИ С КИРЕТА НА ВУДИН И ВЪРНИ ПЛОКОВИ ПРЕД СТЪИЦАТА НА СЪБИТИЕТО В КИРЕТО НА ЗИМКАТА НА 1925
PHOTO DE FONCTIONNAIRES MUNICIPAUX JOYEUX AVEC LE SAOIR ET DES PERSONNALITES DEVANT LA CENTRALE ELECTRIQUE LA CENTRALE ELECTRIQUE AU DEBUT DE L'AN 1925

1931

ОШИМКАТА ОШИМКА НА ВУДИН 1931
PHOTO AERIELE DE 1931

1938

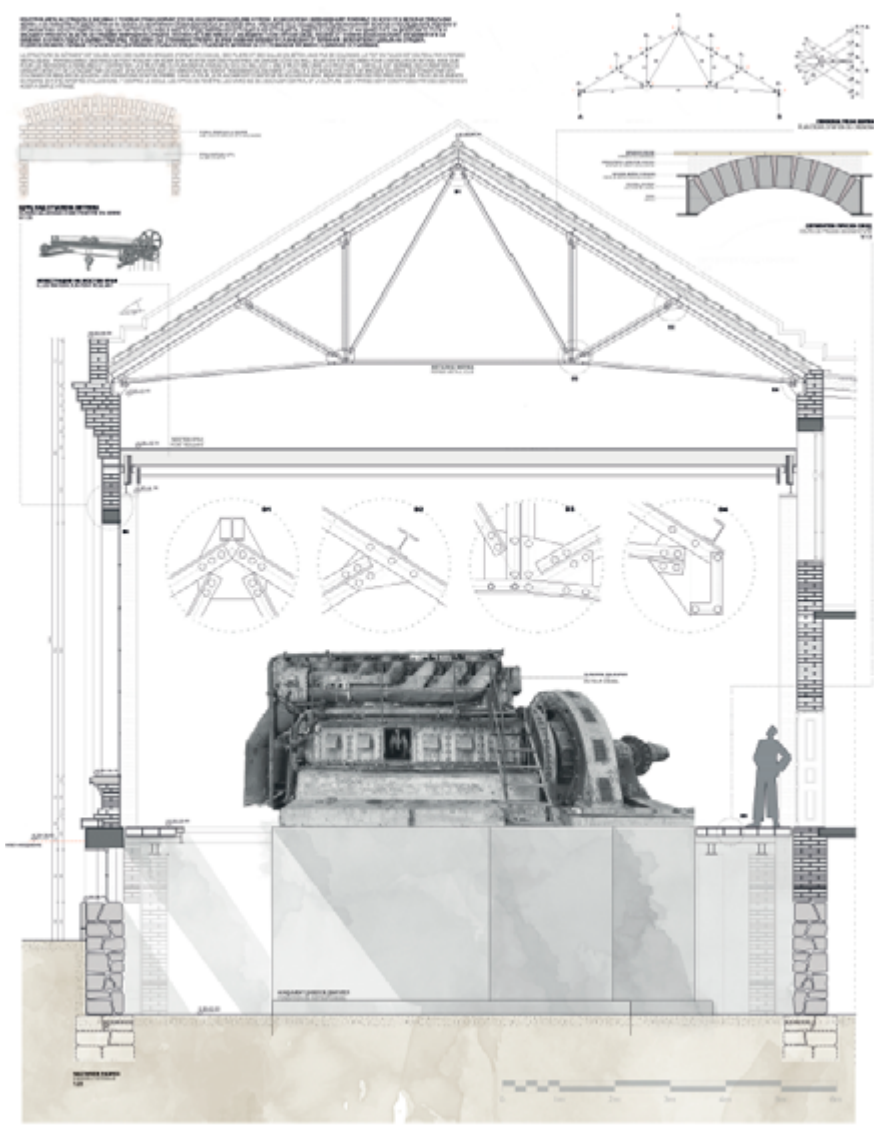

ОШИМКА ОТ ПОСТАВЯНЕТО НА ВОДОПРОВОДНИКА И ПИПЕТА НА ВУДИН 1938
PHOTO DE L'INSTALLATION DU RESEAU D'EAU ET DU VIDE 1938

2023

ОШИМКА ОТ АПРЕЛ 2023
PHOTO APRIL 2023

4. Дизелова електроцентрала

Централата е построена през 1926 г. по проект на арх. Траянов. Тя е пример за индустриалната архитектура от началото на двадесети век и една от първите индустриални сгради във Видин. Конструкцията е от каменни фундаменти, носещи тухлени стени, бетонни греди и плочи, таванска конструкция - пруски свод, 6 метални триъгълни ферми, гървен гредоред. Разположението ѝ е добре прецизирано - от технологични причини да е до реката, близо до гарата, близо до града, където са консуматорите, но на достатъчно разстояние, за да не се чува шумът от работата на двигателите. За построяването ѝ е направен първият български референдум.

Работила е до края на двадесети век, а до 2012 г. е пускана в движение всяка седмица.

Запазена до днес в автентичен вид, без много намеси в обемната си композиция, с характерно фасадно решение, сградата е част от архитектурното наследство на Видин.

Свидетел на модернизацията на Видин, тя е от особена обществена значимост.

Останките от оборудването дават информация за начина на функциониране на първите дизелови електроцентрали и за развитието на енергетиката в България.

Просторна, с големи витражи и индустриален интериор, дизеловата централа може да получи нов живот като съвременен център, съчетаващ музейна част за индустриализацията на

Видин с автентични машини и пространство, и модерно заведение, обслужващо музея, и рекреационна част, разположена на брега на реката.

Четири обекта от Амелието са част от архитектурно-историческото наследство на Видин и са примери за архитектурното развитие на градовете по поречието на река Дунав от различни епохи: османската фортификационна система от XVIII в., сградите от края на XIX в. (следосвобожденския период), когато в културния и икономическия живот навлиза западното влияние; дизеловата електроцентрала е представител на индустриалната архитектура от началото на XX в.

Проучването на всички исторически сведения за обектите, анализът на разположението им – на брега на реката, в близост до нея, на площада; анализът на ландшафтното и социалното интегриране в контекста на епохата на създаването им води до оценка за значението им като обекти на архитектурното наследство. Със съдействието на френските и българските преподаватели курсистите изготвиха проекти за реставрация и адаптация на обектите. Разглеждането им в урбанистичния контекст на града наложи извода за необходимост от общо решение, стъпващо на взаимната им обвързаност и взаимодействие и осигуряващо единен силует от реката, присъствие в градската структура, повдигане самочувствието на жителите на града, провокиране на туристическия интерес.

ATELIER "VIDIN" - COURSE FOR PROFESSIONAL TRAINING OF ARCHITECTS AT NINKN AND ECOLE DE CHAILLOT PARIS

Arch. Rada Stefanova

The course for professional training of architects in the preservation of immovable cultural heritage at the National Institute of Cultural Heritage and the Center for Higher Sciences "Chayo" is a Bulgarian-French project starting in 2000. The teachers are distinguished specialists from France and Bulgaria in the field of the history of architecture, processing of building materials - conservation, restoration; international legislation in the field of cultural heritage protection, etc.

In June 2023 in the city of Vidin, a semester workshop was held under the leadership of Richard Duplass - Chief Architect for Architectural - Historical Monuments, Florence Babix - Architect of architectural heritage and Urbanist, Laure Laloubey - Architect of architectural heritage.

Four sites were the subject of work: the Fortification Systems of the city of Vidin, the Former Military Club / now the Nikola Petrov Gallery / and the Danube Park, the Former Agricultural Bank, the Diesel Power Plant of the City of Vidin.

The study of all historical information about the objects, the analysis of their location - on the bank of the river, near it, on the square; the analysis of the landscape and social integration in the context of the era of their creation led to an assessment of their importance as objects of architectural heritage. With the assistance of the French and Bulgarian teachers, the students prepared projects for the restoration and adaptation of the objects. Examining them in the urban context of the city led to the conclusion of the need for a common solution, based on their mutual connection and interaction and providing a single silhouette from the river, presence in the urban structure, raising the self-esteem of the city's residents, provoking tourist interest.

РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ- МУЗЕЙ СОФИЯ
REGIONAL HISTORY MUSEUM - SOFIA
ПЛ. "БАНСКИ" 1 / 1 BANSKI SQ

30.01.2024 - 07.05.2024

*Плакат на изложбата
Exhibition poster*

ИЗЛОЖБА
АРХ. ВАСИЛ КИТОВ РЕСТАВРАТОРЪТ
EXHIBITION
ARCHITECT VASIL KITOV THE RESTAURATOR

СПОМЕН ЗА АРХИТЕКТ ВАСИЛ КИТОВ

Валентина Върбанова

Доц. д-р арх. Валентина Върбанова е Главен експерт в отгел „Опазване на недвижимо културно наследство“ в Регионален исторически музей – София. Работила е 20 години в НИИ НКН като проектант и проучвател. Автор е на множество проекти за сгради НКЦ. Автор е на книги в областта на опазването. Член на САБ, КАБ, ICOM. Преподавател от 2007 до 2021 г. по дисциплините Опазване на КИИ, Теория на архитектурата, Въведение в архитектурата, Проектиране в исторически контекст във ВСУ „Любен Каравелов“ - София. Ръководител на магистърска програма по опазване до 2021 г. Завършила е Университета за архитектура и строителство в Санкт Петербург (ЛИСИ).

Доктор в областта на опазване на КИИ, катедра „Теория и история на архитектурата“, Bauhaus-Universität Weimar, Германия, 1983 г.

Тази година се навършиха осемдесет години от рождението на арх. Васил Китов и десет години от смъртта му. Като че ли беше вчера, когато често го срещаме сутрин рано, забързан за авторски надзор към подземията на базиликата „Света София“. Още приживе и в добро здраве, той дари част от огромния си проектантски архив на РИМ - София. В това нямаше нищо чудно, защото с музея го свързваше голямо професионално сътрудничество. Беше не само наш колега, но и голям приятел. Това щедро дарение се случи през 2006 г. Известен със своята скромност и безграничен работохолизъм, той беше автор на реставрацията на много от значимите софийски паметници на културата. Неговите проекти и голямата му научна документация се съхраняват в архива на Музея за история на София. На 30 януари беше открита голяма ретроспективна изложба „Архитект Васил Китов – реставраторът“ с негови проекти и реализации в областта на реставрацията. Благодарим на съпругата му инж. Румяна Сарафова-Китова и дъщеря му арх. Боряна Китова за неограничената помощ, която ни оказаха.

Архитект Васил Китов е един от най-изявените специалисти в областта на реставрацията в България от втората половина на ХХ в.

и първото десетилетие на ХХI в. Сред неговите най-известни проекти са реставрациите на Боянска църква, църква „Успение Богородично“ в Драгалевския манастир, базилика „Св. София“, църква „Св. св. Кирил и Методий“ в София, Централна синагога, сграда на Народното събрание, обекти от археологическото наследство на София и много други. Васил Китов е роден на 14 януари 1944 г. в Самоков в семейството на Борислав Китов и Стиляна Танушева. Баща му е ставрофорен иконом и в същото време талантлив художник, скулптор и дърворезбар. Васил завършва основното си образование в училище „Самоковска комуна“, а средното в гимназия „Константин Фотинов“ в Самоков. След военната си служба постъпва студент във ВИСИ (сега УАСГ) през 1964 г. Следването се проточва по-дълго и през 1971 г. той започва работа като проектант в НИПК (сега НИИ НКН). Там съдбата го среща с опитни реставратори като арх. Златка Кирова и арх. Никола Мушанов, които оказват влияние в неговото израстване като архитект в опазването. Сключва граждански и църковен брак с Румяна Сарафова през 1972 г. Раждат се двете му дъщери - Милена (1975) и Боряна (1978). Дипломира се през 1975 г. и става член на САБ. Като проектант в НИПК е изпратен да специализира в Центъра за консервация и

*София, АККК, археологически останки под Ларго, 2023 г.
Sofia, AKKK, archeological remains under the Largo, 2023.*

торите в България (АРБ) и във Форум „Столици на Обединена Европа“.

Неговото творчество най-общо може да се раздели на два периода – като проектант в НИПК и като самостоятелен творец до края на живота си. Проектантската му дейност в НИПК (1971–1992) е свързана с реставрацията на емблематични паметници на културата по българските земи. Много възрожденски къщи, манастири, църкви и следосвобожденска архитектура са върнали своята красота благодарение на неговите проекти и ръководство в реставрацията. Най-многобройни са обектите му в София, като ръководител на ателие „Сердика“: църква

„Св. Петка Самарджийска“ (1972-1975), с арх. Н. Мушанов; „Анализ на градоустройственото развитие на централна градска част на София“ – част „Археология“, 1977; обекти от археологическото наследство на София, 1978–1992; Централна минерална баня, 1976, 1983; Драгалевски манастир, църква „Успение Богородично“, 1976; Боянска църква, 1978, 1985 и 1997; Концепция за доразкриване и експониране на археологията на антична Сердика, 1981; Централна Софийска синагога, р-л колектив, 1989–1991. Работи още за Самоков - Девически метох, 1976, Митрополитска църква, 1975, и църква „Свети Никола“; за Банско - Велянова къща, 1974, гробищна църква, 1974, Пумпалов ансамбъл, 1976; за Мелник - квар-

тални и силуетни планове, 1975, Маркова къща, 1977; за Роженски манастир, 1975-1976, с арх. Зл. Кирова и арх. Н. Мушанов; за Троянски манастир, методическо ръководство, 1988-1989; за археологическото наследство на Стария град Несебър.

В началото на 80-те години на ХХ в. в Националния институт за паметници на културата се въвежда градоустройственият подход в проектирането и планирането. Той поставя началото на Директивните план-концепции в опазването на резервати и исторически градски части. Изработват се териториално-устройствените схеми на КИИ по региони. Днес от тази добра практика не е останало нищо. В ателие „Сердика“ на НИПК през 1985 г. се разработва мащабен проект „Исторически център на София. Градоустройствен анализ“. По него работят много архитекти с ръководител арх. Китов. Важна част от проекта е „Анализ на градоустройственото развитие на ЦГЧ на София – част „Археология“. Отразени са настоящи и бъдещи места за археологически разкопки. Анализът е свързан и с насоките за изграждане на метро-трасетата, които преминават паралелно под градската археология. В следващите години тези проучвания са заложили при разработването на система КИИ към ОУП на София“, който се работи от 1998 до 2006 г. Арх. Китов участва във всичките му етапи под ръководството на проф. д.а.н. арх. Тодор Кръстев. Системата включва 15 схеми (от М 1:60000 до М 1:5000), които определят нейното развитие до 2026 г.

Частната проектантска практика на арх. Китов започва след закриването на дирекция „Проектиране“ в НИПК през 1992 г. Няма я вече добрата стара система опазване, макар че е действащ още ЗПКМ. Регистрирана е фирмата „Архконтекст“ (1992-1994) заедно с колегите инж. К. Георгиев и инж. Т. Тодоров. Следващата регистрацията е на ЕТ „Толос проект - Васил Китов“, където той работи самостоятелно до 2006 г. Този проектантски период е силно наситен с емблематични проекти. Съвпада и с периода по програмата на ПРООН и СО - „Красива София“. Най-забележителните обществени сгради в рамките на 5-6 години след фасадни реставрации връщат своя блясък: църква „Св. св. Кирил и Методий“ (1994-1997); Министерство на земеделието и горите (1999-2000); сграда на Народното събрание (2000); Централна минерална баня (2002-2003); Военен клуб (1997); Първа мъжка гимназия, фасадна реставрация (1999) и др.

В изложбата на РИИМ – София бяха представени проекти за Централна минерална баня, за която арх. Китов работи многократно през годините: проект за адаптация (1976) и фасадна

реставрация (1980-1983) и 2003 г. Централна Софийска синагога се радваше на много голям интерес от посетителите на изложбата, защото във витрините бяха изложени оригинални чертежи, работени на ръка. Проектът за реставрация на синагогата започва през 1989 г. (НИПК) и завършва през 1992 г. Екипът, ръководен от арх. В. Китов е много голям. Участват още инж. К. Георгиев, худ. Зл. Кожухарова, арх. К. Пеев, техн. М. Даскалова и др. Реставрацията окончателно приключва през 2009 г. под контрола на Министерството на културата. За сградата на Богословския факултет проектът на арх. Васил Китов започва през 2009 г. с конструктивно укрепване и определяне степените на намеса при реставрацията на фасадите, покрива и интериора. Техническият проект е съгласуван на всички нива и голямата му мечта беше възстановяването на купола и мащабното мозаечно пано на фасадата. За съжаление, реставрацията на сградата приключи през 2023 г., но не по проекта на арх. Китов и без възстановяване на купола, което я лиши от цялостното ѝ въздействие в градската среда.

Археологическото наследство на София дължи много на арх. Китов. По-важните му обекти са: реставрация на Ранно-християнска гробница със стенописи под ул. „Гурко“ (нереализиран проект), 1996; базилика „Св. София“ (интериори 1996 г. и подземен музей в археологическото ѝ ниво (2001-2004 и 2010-2012); средновековна църква „Св. Спас“ и археологически останки в обема на Булбанк (2005); археологически останки над метростанция „Сердика“; експониране на археология под Ларгото и бул. „Кн. Мария Луиза“ – АККК „Сердика“, ръководител на колектив (2013).

Базиликата „Света София“ в София е датирана към V в. и е една от най-старите постройки в столицата. Проучвана е от проф. Б. Филов, М. Станчева, проф. Ст. Бояджиев, арх. Ал. Рашенов, К. Шалганов и мн. др. Последната фасадна реставрация е от 1981 г. (арх. Хр. Ганчев и арх. Д. Дамянов, НИПК). От 90-те години на ХХ в. започва дългогодишният процес на подробно проучване, консервация и реставрация. Базиликата е действаща от 2000 г. Автор на интериорната реставрация е арх. Китов. В археологическото ѝ ниво са експонирани *in situ* десетки гробни съоръжения от периода II-IV в. Също така три по-ранни църкви (III-IV в.). Реставрацията, консервацията и експонирането на подземното ниво започват през 1991 г. и завършват през 2013 г. Арх. Китов е авторът на интериорните решения, а доц. д-р инж. Петър Митанов е водещият технолог. Музеят е филиал на РИИМ – София.

София, Църква „Света Петка Самарджийска“, 2023 г.
Sofia, Church „St. Petka Samardgiyska“, 2023.

АККК, археологически останки на открито и под бул. „Мария Луиза“, 2023 г.
Sofia, AKKK, archeological remains on the open air and under the Bulv. „Maria Luiza“, 2023.

Базилика „Света София,, дрон, 2023 г.
Sofia, „Saint Sophia” Basilika, dron, 2023.

Централна минерална баня, сега РИМ – София, дрон, 2022 г.
Central mineral bath (now RHM - Sofia), dron 2022.

Гробницата на Хонорий се намира западно от базиликата и е проучена от археолозите през 1989 и 2002 г. Отворена е за посещения през 2014 г. Автор на реставрацията и стъкленото защитно покритие е арх. Китов.

Археологическо ниво на Сердика или АККК (Античен културно-комуникационен комплекс) „Сердика“. Арх. Васил Китов работи по експонирането на структурите под Ларгото от 2010 до 2013 г. Това е неговият последен проект. След смъртта му ръководството на изпълнението е поето от арх. Юлий Фърков. В инфраструктурната част на проекта участват още архитектите Сл. Гълбов, Кр. Андреев и Хр. Генчев. Археологическите останки се намират в сърцето на ИАР „Сердика - Средец“ и заемат площ от 16 000 кв.м. Включват две зони „изток – запад“ и „север – юг“. Подлезът с църквата „Св. Петка Самарджийска“ ги обединява. Посетителят е заобиколен от останките на антични жилищни и обществени сгради, водопроводни и канализационни съоръжения. Част от тези съоръжения са археологически музей на открито.

„Метростанция 7“ е името на археологически, нереализиран проект на арх. Китов от 1985 г. Той цели експонирането на античната търговска улица *Decumanus Naissus*, разположена над днешната метростанция „Сердика I“. За да се прокара метро-трасето, археологическите останки са документирани, демонтирани и транспортирани на депо в кв. „Обеля“. След възвръщането на метрото в експлоатация археологическото ниво е възстановено. За съжаление, структурите не са върнати на тяхното оригинално място. Там отдавна е паркинг.

Археологически останки и средновековна църква „Св. Спас“ под Булбанк, бул. „Тодор Александров“. През 1991 г. археологическите останки са частично експонирани в специално създадена зала под Булбанк. Те включват част от крепостната стена с кръгла кула и средновековна църква от XV в. Ценните стенописи са от XVI до XIX в. Най-късните от тях са свалени, а останалите са аварийно укрепени на място. През 2005 г. арх. Китов разработва проект за окончателното експониране на комплекса, който още не е реализиран.

Боянска църква „Св. св. Никола и Пантелеймон“

Църквата е най-стойностният паметник на територията на СО. Тя е включена в листата на Световното културно наследство през 1979 г. Като изключително отговорна задача през 1978 г. НИПК определя екип проектанти: ръководител арх. В. Китов, художник Л. Коїнова, проф. инж. В. Венков, инж. Т. Тодоров, инж. ИВ. Кочев, инж. ИВ. Билбилов, инж. Цв. Кадийски. Реставрационните работи се изпълняват от

НИПК, Район София. Архитектурно-строителната реставрация продължава до 1990 г. Дейностите са: пълно архитектурно заснемане и проучване; изграждане на временна защитна сграда; покривни работи; противоземетръсна хоризонтална стоманена шайба; конструктивно укрепване; подбиване и консолидиране на основи; климатична инсталация; реставрация по фасади; запазване на трите църкви при минимална намеса в експонирането; стабилизиране на съществуващия купол на Калояновата църква; външна стълба по южната фасада; хидроизолация откъм терена; реконструкция на парка около църквата, художествено осветление и мн. др. Художествената реставрация е завършена през 2006 г. от проф. Гр. Григоров. Днес Боянската църква е филиал на НИМ и гордост за българската реставрационна школа, високо оценена от международната общност.

Манастирите са друга голяма група проекти в творчеството на арх. Китов. Безспорно върхово постижение е проектът за реставрация на източното (банско) крило на манастира **„Свети Вмч. Георги Зограф“ на Света гора (Атон), Гърция**. То е построено през 1758 г. със средства на големия благодетел от Банско хаджи Вълчо Баанов, ктитор на т.нар. „Банска махала“ и църквата „Успение Богородично“ в манастира. Проектът за реставрация на арх. Васил Китов е от 2007 г. по възлагане на община Банско. Той включва: архитектурно проучване и заснемане, периодизация на изграждането, определяне на допустими степени на намеса, идеен проект за адаптация и реставрация. В проекта участва и проф. Михаил Енев. До днес реализацията на проекта още не е започнала.

Големият професионален опит на арх. Китов е и причината той да е проектант на реставрацията на църкви и жилищни крила в други знакови манастири. Проектът за църква **„Успение Богородично“ в Драгалевския манастир** е от 1976 г., но архитектурната реставрация продължава до 2005 г. Той включва конструктивно укрепване, ремонт на покрива, отводняване и реставрация на стенописите от XV и XVII в. под ръководството на Любомир Делчев. В **Роженския манастир „Рождество Богородично“** реставрацията започва през 1976 г. по проект на архитектите Зл. Кирова, Н. Мушанов и В. Китов. По това време време започват и реставрационните работи по стенописите в църквата и трапезарията. Те са завършени в началото на 90-те години на XX в. от реставраторите Л. Коїнова и Ал. Пенев. Архитектурната реставрация приключва през 1981 г. Арх. Китов упражнява методическо ръководство през 1988-1989 г. при възстановяването на пететажната манастирска кула със звънарница в **Троянския манастир „Успение Богородично“**. Тя е дело на майстор Иван Камбуров и е съборена през 1898

Одрин, Турция. Църква „Св. Св. Константин и Елена“, 2010 г.
Ederne, Turkey. Church "Constantin and Helen", 2008.

Одрин, Турция. Църква „Свети Георги“, 2004 г.
Ederne, Turkey. Church „St. George“, 2004.

Софийска централна синагога, фрагмент от колона, 2018 г.
Central Sofia Synagogue. Fragment of the column, 2018.

Изложба за арх. Васил Китов, РИМ – София, януари 2024 г. / Exposition for Architect Vasil Kitov, RHM – Sofia, January 2024.

2. Имала е жилищно-отбранителна функция и е построена в началото на XIX в.

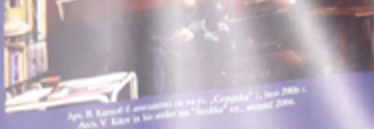
Българските паметници в чужбина е също значима тема в творчеството на арх. Китов. Той е автор на проектите за реставрация на:

- Църква „Свети Стефан“, Истанбул, Турция, 1994 и 2009 г. В проекта за реставрация през 2015 г. арх. В. Китов участва във фазата „Проучване и определяне степени на намеса по фасади и в интериора“. След това проектът и реализацията са поети от турския арх. Фикрие Булунмаз.
- Българска екзархия и метох „Св. Иван Рилски“, Истанбул, Турция, 2005 и 2009 (адаптация на интериорите). По проекта е възстановен и историческият интериор и кабинета на екзарх Йосиф.
- Църква „Св. Георги“, Одрин, Турция, 2001–2004 г.
- Църква „Св. св. Константин и Елена“, Ог-

рин, Турция, 2004–2008 г. Църквата е реставрирана със средства на българската държава, общини, фондации от България и множество дарения.

Не беше възможно в рамките на изложбата да бъдат показани всички проекти на арх. Васил Китов, които се съхраняват в архива на РИМ – София. Същото се отнася и за настоящата статия. Вероятно когато тя се публикува, изложбата вече ще бъде закрыта. Затова са помислили авторите на изложбата. В нея участваха още София Лостова и Кристина Скрижовска (архитекти), Танче Петрова (фотораф), Ивайло Иванов (снимки с грон), Константин Чакъров (видео), Ана Евстатиева (реставрация на хартия), Ангел Драгиев и др. Много скоро на електронната страница на музея (www.sofiahistorymuseum.bg) ще бъде качен електронен каталог на изложбата, където вие бихте могли да се запознаете подробно с многообхватното творчество на архитекта реставратор, оставил трайна следа в историята на опазването в България.

The patients in Hagia Sophia, Constantinople (St. Sophia, Sofia), 1976. From 2006 to 2010, Vasil Kitov is in charge of the restoration of the church.

Arch. Vasil Kitov has rich and diverse work. He works in different historical periods and architectural typologies. Through urban planning he moves into investment design. All his projects are successfully realized. The architectural heritage of Sofia owes a lot to him. Many Renaissance houses, monasteries, churches and post-Renaissance architecture regain their beauty thanks to his design and leadership in restoration.

PROJECT DESIGNER AT THE NATIONAL INSTITUTE FOR MONUMENTS OF CULTURE (1971 - 1992)

- Sofia**
  - Church "St. Petka Samanijevska" (1972-1975), together with arch. Nikola Mambanov.
  - "Analysis of the urban development of the central part of Sofia" - chapter "Archaeology", 1977
  - Sights of the archaeological heritage of Sofia, 1978-1992
  - Central mineral bath, 1976
  - Dragalevtsi Monastery, Church "Descention of the Mother of God", 1976
  - Boyana Church, 1978 (painter - Lozinka Koyunova)
  - Work on the church is still in progress in 1985 and 1997 together with prof. Gr. Grigorov
  - Central mineral bath (facade restoration), 1980-1983
  - A concept for further exploration and exposition of the archaeology of ancient Serdika, 1981
  - Central Sofia synagogue, team leader, NIMC, 1989-1991
- Sandanski**
  - Sandanski Convent, 1976
  - Bishop's Church, 1975
  - Church "Saint Nikola"
- Barack**
  - Velyanova house, 1974
  - Cemetery house, 1974
  - "Pumpakov" ensemble
- Metoh**
  - Neighborhood and silhouette plans, 1975
  - Markova house, 1977
  - Rozhen monastery, 1975-1976 (together with arch. Zl. Kirova and arch. N. Mambanov)
- Troyan monastery, methodological leadership, 1988-1989

PRIVATE PRACTICE AT "ARCHCONTEX" (1992-1994), "TOLOSPROEKT"(1994-2006) AND AS A MANGER AT "TOLOS-KITOV" LTD. (2006-2013).

- Sofia**
  - 1994-1997, Church "Saints Cyril and Methodius"
  - 1996, Restoration of the early Christian tomb with frescos under "Gurko" Str.
  - 1996, "Saint Sophia" Basilica, Sofia (interior and underground museum at its archaeological level) 2001-2004, 2010-2012
  - 1997, Military club, Sofia (Reconstruction project of ground floor).
  - 1999, Main city square, Sofia, sq. 404 (the garden by the Russian Church). Volumetric and urban planning solution, in collective
  - 1998-2006, General development plan of Sofia, system "CH11", in collective
  - 1999, First male high school, Sofia, facade restoration
  - 1999-2000, Ministry of agriculture, Sofia, facade restoration
  - 2000, Parliament building (facade restoration)
  - 2000-2003, Central mineral bath (facade restoration)
- Archaeological heritage of Sofia**
  - 2005, Medieval church "St. Spas" and archaeological remains in the vicinity of Bulbank
  - Archaeological remains above "Serdika" metro station
  - 2001-2004, 2010-2012, "Saint Sophia" Basilica, Sofia (underground museum)
  - 2009, restoration project of the Faculty of Theology.
  - 2012, Tomb of Hieronymus
  - 2013, Epitaphs of the archaeological remains under the Largo - AKKK "Serdika", team leader
  - Building at 28 "Shapka" St.
  - Temple-monastery "St. Alexander Nevsky", documentation.
  - Stimulens Rilja mountain. The palace.
- Old Town Nisibiz**
  - 1994, exploration of the condition of the medieval church "St. Stephan"
  - 1993-1994, conservation and restoration of archaeological sights
  - 1996-2000, conservation and restoration of archaeological sights
  - Archaeological remains at the entrance to the city
- Vardar**
  - Pala M...

Източници

- Фонд „Васил Китов“. НД Архив за недвижимо културно наследство, РИМ -София.
- Семеен архив Китови https://bg.wikipedia.org/wiki/Васил_Китов (страницата е създадена от РИМ - София, 2023 г.)
- Разходка из тайните на църквата „Св. София“. Памет българска, БНТ, 2011.

- Църквата „Св. София“ ще отвори своите подземия за посетители. Двери на православието, 4 септември 2012.
- Димова, Л. За хоросана и Вярата. www.hkultura.com. сп. „Християнство и Култура“, година VIII, бр. 1 (36), 2009, с. 106-116.
- Гълъбов, Сл. Арх. Васил Китов (1944-2013). 236 излини думи за Васко. Култура, бр. 36 (3007), 2013.

MEMORY OF ARCHITECT VASIL KITOV

Assoc. Prof. Arch. Valentina Varbanova, Ph.D.

Architect Vasil Kitov is one of the most prominent specialists in the field of restoration in Bulgaria from the second half of the 20th and the first decade of the 21st century. Some of his most famous projects are the restoration of the Boyana Church, „Sveta Bogoroditsa“ Church at the Dragalevtsi Monastery, „Saint Sophia“ Basilica, „Saints Cyril and Methodius“ Church in Sofia, Central Synagogue, the Parliament building, the archaeological heritage of Sofia and many, many others. He selflessly took part in all stages of preserving his sites – from planning to restoration. Architect Vasil Kitov had been working with the Sofia History Museum for decades. He was not only our colleague, but also a great friend. Known for being humble and a workaholic, he was the author of many significant cultural monuments in Sofia. His projects and extensive scientific documentation are kept in the archive of the Sofia History Museum. He made this generous donation in 2006.

КОНКУРСИ

Ема Димитрова
арх. Евгения Кукушева

ДЕСЕТО ЮБИЛЕЙНО ИЗДАНИЕ НА ARCHINOVA ARCHITECTURE AWARDS

Ема Димитрова

Ема Димитрова е завършила журналистика в Нов български университет. След като работи като репортер и водещ в програма „Христо Ботев“ на Българското национално радио, тя се насочва към телевизията и от 1997 до 2008 година е репортер и редактор на новини в Телевизия „7 дни“ и в Сутрешния блок на Българската национална телевизия. В TV7 е координатор гости в talk show за култура, архитектура, мода и кулинария, а в EBF Business TV – продуцент и редактор на предавания като „Дипломатическите мисии“, „Личности“, „Бизнес етикет“ и „Българските региони“. От 2009 година е редактор в сайта за архитектура, строителство и дизайн Citybuild.bg.

Церемонията по награждаването в Десетото издание на ARCHINOVA ARCHITECTURE AWARDS се провежда на 4 април в Интер Експо Център в София в рамките на Архитектурно-строителната седмица в присъствието на близо 900 гости.

Журието на направление „Архитектура“ отличи два проекта с Цялостна награда за много високи качества.

Наградите ARCHINOVA ARCHITECTURE AWARDS са създадени преди десет години, като с всяко следващо издание те се развиха с нови категории, партньори и все повече участници, показвайки най-доброто от бранша. До момента в конкурса са се включили 332 участници с общо 772 проекта, а връчените награди са 105. По повод юбилея на победителите беше връчен приз с нова визия.

И в юбилейното издание на конкурса погледомото „10 години в подкрепа на креативността“ основните направления са „Архитектура“ и „Урбанизъм, ландшафтен дизайн и градска среда“. Участваха 99 проекта в 18 категории, разделени в три основни групи: реализации, проекти и кон-

цепции. Журието отново беше в два различни състава за двете направления. То определи 20 отличия: 15 основни приза в отделните категории, 3 специални награди и 2 награди за отличителна архитектура, които се връчват за първи път.

„Моето впечатление е, че силното присъствие на проекти в ARCHINOVA от предишните години се потвърждава и тази. Участвайте в конкурси, защото това създава дисциплина и увереност, а чрез тях не само показвате себе си, но го правите и за всички групи“, каза председателят на журието в направление „Архитектура“ арх. Тихомир Казаков.

„Градската среда, урбанизмът и ландшафтната архитектура оказват влияние върху най-много хора. Това е тази сфера от нашата професия, която създава средата на труд, обитаване и отпочиване – всъщност цялата среда, в която съвременният човек живее. Не трябва да забравяме, че ние сме тези, които създаваме устойчива среда“, каза председателят на журието в направление „Урбанизъм, ландшафтен дизайн и градска среда“ арх. Венета Кавалджиева.

НАПРАВЛЕНИЕ „АРХИТЕКТУРА“

РЕАЛИЗАЦИИ – МНОГОФАМИЛНИ ЖИЛИЩНИ СГРАДИ И ЖИЛИЩНИ КОМПЛЕКСИ

В категорията участват 6 реализации и са номинирани 2. Победител е:

EOS STARH, арх. Светослав Станиславо

„За сградите вече не е достатъчно да бъдат добре разположени спрямо географските посоки и да имат добра топлоизолация, но съществено е как може да се произведе необходимата енергия за тези сгради, как се оползотворяват и съхраняват водите и как могат да влязат в употреба за обитателите. Важно е и как може да се реализира екологично и устойчиво ландшафтно пространство. Всички тези задачи поставят нови предизвикателства, за които „Винербергер“ може да ви помогне“, коментира при връчването на наградата инж. Петър Петров – мениджър „Продажби“ на „Винербергер“ ЕООД - генерален партньор на конкурса. „Благодаря на колегите за това, което правим заедно. Приемаме тази награда като ангажимент да продължим да създаваме иновативна и вълнуваща архитектура“, каза арх. Светослав Станиславо.

РЕАЛИЗАЦИИ – ЕДНОФАМИЛНИ ЖИЛИЩНИ СГРАДИ

В категорията участват 8 реализации и са номинирани 2, които получават две равностойни награди. Победители са:

КЪЩА В МАЛИНОВА ДОЛИНА

Арх. Арсени Ботушаров и арх. Ирина Гинчева

„Всеки, който търси немското качество, може да го намери при „Века България“ – прозорци, врати, архитектурни решения и не само“, каза при връчването на наградата Иван Димитров – прокурор на „Века България“ ЕООД – златен спонсор на конкурса. „Благодаря на журито за наградата и отделно на арх. Владимир Милков за инициативата за засилване водещата роля на архитектите“, коментира арх. Арсени Ботушаров.

VILLA BIANCA

Simple Architecture, арх. Александър Йончев

„Благодаря на журито, на колегите и на клиентите, които ни дадоха картбланш за проекта. Надявам се повече инвеститори да показват доверие към архитектите, за да имаме възможност да изведем България на световната сцена на архитектурата. Благодаря и на колегите, които участват в конкурса, защото вашето участие ни мотивира да правим по-добри проекти“, каза носителят на отличието арх. Александър Йончев.

РЕАЛИЗАЦИИ – БИЗНЕС, АДМИНИСТРАТИВНИ, ТЪРГОВСКИ И ИНДУСТРИАЛНИ СГРАДИ

В категорията участват 7 проекта и са номинирани 3. Победител е:

ВИСОКОТЕХНОЛОГИЧНА СГРАДА НА MELEXIS

Mortelmans Van Tricht Architects, арх. Себастиан Мортелманс (arch. Sebastian Mortelmans)
IPS Bulgaria, арх. Максим Мокгаг

„Пожелавам на всички участници да продължават да ни радват и впечатляват с проектите, които създават, използвайки качествени материали, системи и решения“, каза при връчването на наградата Неделин Василев – мениджър продажби в „Технопанел“ ЕАД – сребърен спонсор на конкурса. „Благодаря на „Мелексис“ за възможността да проектираме тази сграда, на екипа на IPS Bulgaria за търпението и най-вече на журито за наградата“, каза арх. Максим Мокгаг.

РЕАЛИЗАЦИИ – ОБЩЕСТВЕНИ СГРАДИ

В категорията участват 4 проекта и са номинирани 2. Победител е:

ШОУРУМ НА 4 ЕТАЖА И ПОДЗЕМЕН ЕТАЖ

INTEGRA CONSULT ПРОЕКТ, арх. Анета Славова
АРОГАНТ АРХИТЕКТС ООД, арх. Даниела Славова

„Всяка година постепенно се насочваме към по-висши цели като комфорта на обитаване, което изисква иновативен подход към сградната обвивка. В днешно време тя не е просто остъклявания или плътни панели, а се възраждат инсталации, слънцезащита, вентилационни системи, автоматизация и интелигентни монтажни детайли. Това е новото ниво, към което се стремим, а потенциалът на „Алукъоништал“ в това отношение е голям“, каза инж. Тодор Димитров – технически консултант в „Алукъоништал“ ЕООД – златен спонсор на конкурса. „Пожелаваме на ARCHINOVA и следващата декада да успяват да създават настроение, което е необходимо за толкова отрудени колеги. Ние сме голяма сила и трябва да празнуваме заслужено“, каза арх. Анета Славова. „Освен добър архитект, за една сграда е необходим и добър клиент. Затова благодарим на нашия“, допълни и арх. Даниела Славова.

РЕАЛИЗАЦИИ – ХОТЕЛИ, ВАКАНЦИОННИ СЕЛИЩА, АТРАКЦИОННИ И СПА ЦЕНТРОВЕ

В категорията участват 4 реализации и са номинирани 2. Победител е:

UMANI HOTEL

STARH, арх. Светослав Станиславо

„В България има много талантиви архитекти, а ние сме горди, че сме част от това събитие, още повече че голяма част от проектите са оборудвани с наши продукти“, отбеляза Димо Димов – управител на „Грое България“ ЕООД – златен спонсор на конкурса. „Наградата за нас е голямо признание за добре свършена работа“, заяви арх. Светослав Станиславо от STARH.

ПРОЕКТИ И РЕАЛИЗАЦИИ – РЕСТАВРАЦИЯ, КОНСЕРВАЦИЯ И РЕКОНСТРУКЦИЯ НА СГРАДИ

В категорията участват 4 проекта и реализа-

ции и са номинирани 3. Победител е:

РЕСТАВРАЦИЯ И РЕНОВИРАНЕ НА ГРАДСКА ХУДОЖЕСТВЕНА ГАЛЕРИЯ ПЛОВДИВ

„Арко Студио“ ООД, арх. Петко Костадинов, арх. Росица Митева, арх. Иван Костадинов, арх. Ангел Чуруков

„За нас е удоволствие, че подкрепихме партньорите от ARCHINOVA и че юбилейните награди се провеждат в такъв мащаб в този формат“, коментира Ива Герасимова – заместник-управител на Интер Експо Център – партньор на конкурса. „Проектантският екип приема наградата като реверанс към съзателя на сградата – арх. Йосиф Шнигер. Ние възстановихме оригинала и вътрешни пространства, където сега се помещава галерията. Това ни отне осем години“, сподели арх. Петко Костадинов.

ПРОЕКТИ – МНОГОФАМИЛНИ ЖИЛИЩНИ СГРАДИ И ЖИЛИЩНИ КОМПЛЕКСИ

В категорията участват 8 проекта и са номинирани 3. Победител е:

R 01

Studio Sooda, арх. Константин Димитров, арх. Константин Евтимов

„Когато имаш удоволствието да работиш с такива произведения на изкуството, времето минава неусетно. Чакаме новите предизвикателства, които ще ни представите“, каза при връчването на наградата Тодор Фиданов, изпълнителен директор на ЕТЕМ България и Румъния – сребърен спонсор на конкурса. „За нас е гордост първата ни награда да бъде именно от вас“, каза арх. Константин Димитров.

ПРОЕКТИ – ЕДНОФАМИЛНИ ЖИЛИЩНИ СГРАДИ

В категорията участват 12 проекта и са номинирани 3. Победител е:

OFF - GRID HOUSE GB

„Ей Си Джи“ ЕООД, арх. Красимир Георгиев

„Много се радвам да видя такива стойностни и красиви сгради, които се проектират и реализират в България, и е чест да участваме в този процес. Благодаря на всички, че участвате, и ви призовавам да продължавате, за да подобряваме бранша“, пожела Борис Главчовски, управител на „Хьорман България“ ЕООД – сребърен спонсор на конкурса, който връчи отличието. „Благодаря на журито за оценката, на екипа и на семейството ми“, каза арх. Красимир Георгиев.

ПРОЕКТИ – БИЗНЕС, АДМИНИСТРАТИВНИ, ТЪРГОВСКИ И ИНДУСТРИАЛНИ СГРАДИ

В категорията участваха 2 проекта и е номиниран 1. Журито не присъди награда в категорията.

ПРОЕКТИ – ХОТЕЛИ, ВАКАЦИОННИ СЕЛИЩА, АТРАКЦИОНИ, СПА ЦЕНТРОВЕ

В категорията участват 2 проекта. Победител е:

NAMA

STARH, арх. Светослав Станиславов

„От десет години подкрепям конкурса и съм възхитена как се разви. Поздравявам всички участници, номинирани и спечелили проекти“, каза Деница Киркова – управител на „Кристал СПА енд Уелнес“ ЕООД – сребърен спонсор на конкурса. „За нас това е едно признание да продължаваме да преодоляваме стереотипите и да постигаме уникални и иновативни решения с качествен подход“, каза арх. Мирела Теофанова от студио STARH, за което това е трета награда в различна категория.

ПРОЕКТИ – ОБЩЕСТВЕНИ СГРАДИ

В категорията участват 9 проекта и са номинирани 4. Победител е:

БЛАГОЕВГРАД ТЕХ ПАРК

UNITED MASTER ARCHITECTS, арх. Димитър Паскалев

„Това е нашата първа подкрепа за конкурса и се убеждавам колко е важна архитектурата за всички хора в залата. Ние от българската семейна компания Linkin чрез нашите продукти можем да осъществим вашите решения“, каза Иво Тодоров – мениджър „Продуктово развитие“ на ProfiLink by Linkin – сребърен спонсор на конкурса. „Този проект имаше много важно значение за нашето обединение UNITED MASTER ARCHITECTS, защото беше първият, който направихме заедно, и защото реализирането му ще промени един от красивите български градове. Освен това БЛАГОЕВГРАД ТЕХ ПАРК е нашата визия за проектите на бъдещето – зелени и устойчиви, като се надявам техните реализации да участват в бъдещите издания на конкурса“, каза арх. Димитър Паскалев.

КОНЦЕПТУАЛНИ ПРОЕКТИ – АРХИТЕКТУРА

В категорията участват 14 проекта и са номинирани 3. Победител е:

URBAN FALLOWS: ARCHITECTURE AS A CATALYST FOR REGENERATION OF MARGINALISED URBAN LAND

Арх. Венцислав Кърцелин

„Ние също подкрепяме конкурса за първи път и се опитахме да направим събитието още по-приятно и красиво. Мислех си, че печатница и архитектура са като Лом и Лондон, но все по-често се оказва, че нашата дейност завършва вашите проекти“, каза Любомир Николов, управител на „Ребранг“ ООД – сребърен спонсор на конкурса. „Моето послание към всички в залата е да започнем да преодоляваме разделението между архитекти, урбанисти и ландшафтни архитекти, защото устойчивостта няма как да се случи, докато седим в собствените си кутийки. Пожелавам и по-отворени инвеститори, които да вярват, че архитектурата трябва да е по-социално отговорна и отговорна към цялата планета“, каза Венцислав Кърцелин.

Победители ARCHINOVA ARCHITECTURE AWARDS 2023/ Winners ARCHINOVA ARCHITECTURE AWARDS 2023

EOS, STARH / EOS, STARH

*VILLA BIANCA, Simple Architecture
VILLA BIANCA, Simple Architecture*

Шоурум на 4 етажа и подземен етаж, INTEGRA CONSULT PROJECT, АРОГАНТ АРХИТЕКТС ООД/ Showroom on 4 floors and underground floor, INTEGRA CONSULT PROJECT, AROGANT ARCHITECTS

UMANI hotel, STARH

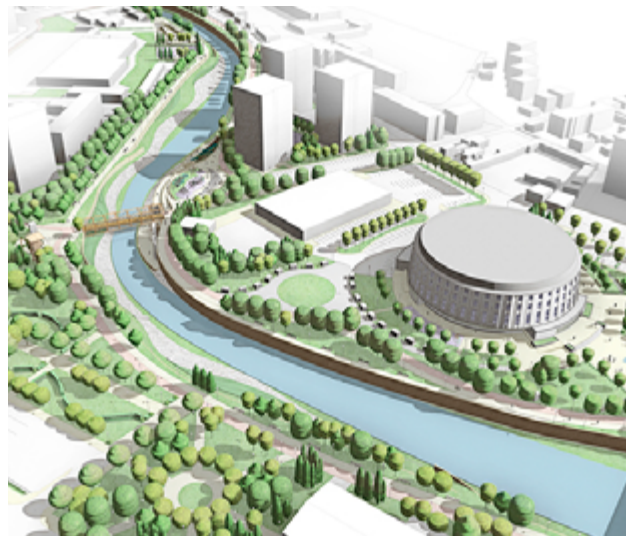
NAMA, STARH / NAMA, STARH

R 01, Studio Sooda / R 01 Studio Soda

Рестаурация и реновиране на „ГРАДСКА ХУДОЖЕСТВЕНА ГАЛЕРИЯ“ Пловдив, „Арко Студио“ ООД / Restoration and renovation of "CITY ART GALLERY" Plovdiv

*Крайречна зона Габрово „АДА“ АД
River zone Gabrovo "ADA"*

*Павилион „ЧАЙКА“, ГРИД-АИ / SEAGULL Pavilion, GRID-AI
Снимки: Plamen Andreev Photography*

Журито на направление „Архитектура“ отличи два проекта с Цялостна награда за много високи качества. Отличията за UMANI HOTEL на STARH и URBAN FALLOWS на арх. Венцислав Кърцелин връчи членът на журито в направлението арх. Георги Кътов. „Изключително съм благодарен на журито, че забеляза качествата на проектите ни. UMANI HOTEL е може би любимият проект на студиото. Този успех е резултат от работата на целия екип по успешната реализация“, каза арх. Станислав Станиславов.

НАПРАВЛЕНИЕ „УРБАНИЗЪМ, ГРАДСКА СРЕДА И ЛАНДШАФТНА АРХИТЕКТУРА“

ПРОЕКТИ И РЕАЛИЗАЦИИ – ГРАДСКИ ПАРКОВЕ И ГРАДИНИ, ЛЕСОПАРКОВЕ

В категорията участват 6 проекта и реализации и са номинирани 2. Победител е:

HEALING ISLAND

THINK FORWARD, арх. Моника Маринова, гиз. Негко Николов, арх. Галина Милкова, арх. Кристина Янева

„Рагвам се, че връчвам награда в тази категория, тъй като смятам, че ако като крайни клиенти можем да избираме къде да живеем, какво да работим или в кои хотели да отседнем, когато говорим за заобикалящата ни среда, някой избира вместо нас и чувствителността на обществото към градската архитектура показва неговата зрялост“, каза инж. Цанко Миланов – управител на „Винербергер“ ЕООД, „Земелрок Щайн Унг Дизайн“ ЕООД и „Пайплайф България“ ЕООД – генерален партньор на конкурса. „Рагваме се, че с общите усилия на изпълнителя и на Община Бургас като възложител с проектантския екип успяхме да преобразим едно пространство със семпли изразни средства и естествени и рециклирани материали“, каза арх. Моника Маринова. „Щастливи сме, че именно в нашия роден град успяхме да изградим едно лечебно пространство за всички“, допълни и арх. Галина Милкова.

РЕАЛИЗАЦИИ – ЧАСТНИ ОБЕКТИ

В тази категория участват 3 обекта и е номиниран 1. Журито не присъди награда.

ПРОЕКТИ – ОБЕКТИ ЗА ОБЩЕСТВЕНО ПОЛЗВАНЕ

В категорията участват 5 проекта и са номинирани 2. Победител е:

КРАЙРЕЧНА ЗОНА ГАБРОВО

„АДА“ АД, арх. Иво Пантелеев, арх. Радомира Методиева

„Поздравявам всички участници в конкурса за това, че въпреки предизвикателствата създават качествен архитектурен продукт, с който се гордеем, и най-вече създават една по-добра

споделена среда, която обитаваме“, каза при връчването на наградата проф. д-р арх. Орлин Давчев – декан на Архитектурния факултет в УАСГ – партньор на конкурса. „От доста години полагаме усилия за подобряване на градската среда у нас и затова сме особено доволни, че в един некомерсиален конкурс беше отличен проект, който донесе доста голямо разочарование, защото беше второпремиран в един комерсиален конкурс. Пожелаваме в следващите издания на ARCHINOVA да има още по-голямо разнообразие от качествени проекти“, каза арх. Иво Пантелеев.

Специална награда

ГРАДСКИ ЦЕНТЪР ДОБРИЧ

„Плейсмейк“ ООД, урб. Нурхан Регжеб (водещ проектант) и урб. Силвия Чакърлова

„Дизайн Груп Студио“ ООД, ланд. арх. Григор Перчиклийски (водещ проектант) и ланд. арх. Десислав Евлогиев

„Поздравявам ARCHINOVA за юбилея, както и всички участници, защото човек, за да бъде номиниран и да спечели, първото условие е да участва“, каза при връчването на специалната награда доц. д-р арх. Юлия Илиева – декан на Архитектурния факултет във Висшето строително училище „Любен Каравелов“ – също партньор на конкурса.

„Благодарим на целия екип, с който работихме по проекта, както и на организаторите на конкурса, че има такава категория за градска среда, за да може освен да живеем в хубави сгради, но и в хубава градска среда“, коментира урб. Силвия Чакърлова.

„Благодаря на организаторите, на журито, на екипа и на моя съдружник Десислав, който положи много усилия за проекта“, добави и ланд. арх. Григор Перчиклийски.

ЕЛЕМЕНТИ ЗА ГРАДСКА СРЕДА

В категорията участват 4 проекта и са номинирани 2. Победител е:

ПАВИЛИОН „ЧАЙКА“

ГРИД-АИ

арх. Георги Рафаилов, арх. Гергана Тилева

Наградата в категорията връчи проф. д-р арх. Георги Георгиев – ръководител на Департамент „Архитектура“ в НБУ – партньор на конкурса. „За този павилион работиха много хора – и проектанти, и подизпълнители. Особено благодаря на нашите инженери-конструктори Иван Тодоров и Владо Бодуров. Специална благодарност изказвам към арх. Емил Бурулянов от Община Бургас, благодарение на който този проект стана възможен“, каза арх. Гергана Тилева.

Специална награда

ПАРКОВО ОБОРУДВАНЕ SIMPLE PLEASURES

PROTOFORM, д-р. Недко Николов, Петър Попов,
арх. Моника Маринова

„Обръщам се към всички млади колеги и студентите – участвайте в конкурси. В тях човек оценява труда си и сверява часовника си, като вижда какво са направили колегите му“, каза чл.-кор. проф. д-р арх. Атанас Ковачев – ръководител катедра „Архитектура и урбанистика“ в Архитектурния факултет на Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“ – партньор на конкурса. „За мен е изключително голямо удоволствие да работя в среда, изградена от архитекти, дизайнери, продуктови дизайнери и инженери, които стоят зад всички тези интерактивни съоръжения“, каза дизайнерът Недко Николов.

КОНЦЕПТУАЛНИ ПРОЕКТИ

В категорията участват 2 проекта, които са и номинирани. Журито не излъчи победител, но присъди „Специална награда за обвързване на концептуалната идея със задълбочено проучване и провокиране на вниманието на гражданите“.

Специална награда

ОТ БЕТОН ДО ЦЪФТЯЩО БЪДЕЩЕ

Ланд. арх. Александър Презгов

Наградата връчи председателят на журито в направление „Урбанизъм, градска среда и ландшафтна архитектура“ арх. Венета Кавалджиева. „Този проект го чувствам близо до себе си, защото това не е просто проектантски процес, а е свързан с образованието, с нашите деца и респективно – с бъдещето на България“, каза Александър Презгов.

Десетото издание на конкурса коментираха партньорите от браншовите организации. „ARCHINOVA и Българските архитектурни награди на Камарата на архитектите в България са най-престижните отличия, присъждани от професионалисти за професионалисти. Те са единствената защитена некоммерсиална територия, в която архитектурата и високото професионално майсторство се срещат с общественото признание“, коментира арх. Владимир Милков, председател на Камарата на архитектите в България – партньор на конкурса. „Инвестиционният процес е като симфоничен оркестър, а диригент е архитектът. Той има предимството да дирижира собственото си произведение. Пожелавам на всички колеги да гледат на творбите си под призмата на качествената архитектура и на голямото обществено и призвание, и задължение, което има професията архитект“, каза още арх. Милков.

„Всяко журиране на архитектурен конкурс е озро-

мна отговорност и професионално задължение. Всяка награда е професионален престиж и гордост. Всяко връчване на награда и поздравления са удоволствие. Поздравявам организаторите, които за десети път дават възможност на архитектурната колегия да покаже какво прави“, каза арх. Петър Диков, председател на Съюза на архитектите в България – партньор на конкурса.

„От името на Съюза на ландшафтните архитекти благодарим за поканата и включването отново на Съюза като институционален партньор и за възможността да участваме в конкурса с проекти, чиято професионална програма покрива широк кръг от теми с предизвикателства в проектирането, устойчивото строителство, иновациите в областта на архитектурата, планирането и устройството на ландшафта. Убедени сме, че и в бъдеще с конкурса ще се утвърждават високите професионални умения, както и добрите практики от световен мащаб“, каза доц. д-р ланд. арх. Веляна Найденова, председател на Съюза на ландшафтните архитекти – партньор на конкурса.

„Очертава се картина на все по-голям принос от страна на колегията към благоприятно развитие на нашите градове. Това, което бихме пожелали за следващите издания, е да има повече участие в конкурси, тъй като има известен дисбаланс между частни и обществени проекти и да има повече участие в тази сравнително нова категория в конкурса“, каза д-р урбанист Ангел Буров, член на Съюза на урбанистите в България – партньор на конкурса.

„Бъдете смели, дръзновени и участвайте, защото проектите, които виждаме тук, са на световно ниво. Не трябва да забравяме, че всичко тръгва от природата, че ние сме свързани с нея и че устойчивостта е в зеленото строителство, което е в основата на кръговата икономика. Размяната на идеи и емоции е едно от ценните неща, което ни прави успешни заедно“, каза ланд. арх. Татяна Бояджиева, председател на Асоциацията на производителите на декоративни растения в България – партньор на конкурса.

Гостите и участниците в церемонията разгледаха и дигиталната изложба с всички наградени и номинирани реализации и проекти в залата. С коктейл и изпълнения на „Чикаго бенд“ беше отпразнувано Десетото юбилейно издание на конкурса.

Организатори на ARCHINOVA ARCHITECTURE AWARDS са специализираните медии в областта на архитектурата, строителството и интериорния дизайн CITYBUILD, списание ОЩЕ ЗА КЪЩАТА и THE BUILDING, като целта им е популяризирането на стойностната архитектура, креативността, иновативното мислене и прилагането на нови технологии.

*Церемония по награждаване ARCHINOVA ARCHITECTURE AWARDS 2023
ARCHINOVA ARCHITECTURE AWARDS ceremony 2023*

20 AWARDS WERE GIVEN OUT AT THE TENTH ANNIVERSARY EDITION OF THE ARCHINOVA ARCHITECTURE AWARDS

Emma Dimitrova

The jury in the "Architecture" category awarded two projects with an overall prize for exceptionally high quality, and the winners received a newly designed trophy.

The award ceremony for the Tenth Edition of the ARCHINOVA ARCHITECTURE AWARDS took place on April 4, 2024, at the Inter Expo Center in Sofia, as part of the Architectural and Construction Week, with nearly 900 guests in attendance. The awards were established ten years ago and have evolved with each edition, introducing new categories, partners, and an increasing number of participants, showcasing the best in the industry.

To date, 332 participants have submitted a total of 772 projects, and 105 awards have been presented. For the anniversary, winners received a newly designed trophy. In the anniversary edition of the competition, under the motto "10 years supporting creativity," the main categories were "Architecture" and "Urbanism, Landscape Design, and Urban Environment."

There were 99 projects in 18 categories, divided into three main groups: completed works, projects, and concepts. The jury was again divided into two separate panels for the two main categories. It selected 20 award winners: 15 primary awards in various categories, 3 special awards, and 2 awards for outstanding architecture, given for the first time.

КОНКУРС ЗА ИДЕИ ЗА ПРОСТРАНСТВЕНО ОФОРМЛЕНИЕ НА ЗАЛА 1 НА ЦДА НА САБ

В ЦДА на САБ има две зали, 11/16 м, побиращи около 150 седящи места всяка, които масово се ползват както за мероприятия на Съюза, така и за изложби, концерти, събития, конференции и др. И двете зали, особено зала 1, и прилежащите им пространства имат нужда от съвременно оформление и модерно техническо оборудване.

УС на САБ взе решение да обяви конкурс за ИДЕЯ–концепция за художествено-пространствено оформление на зала 1 в сградата на ЦДА на САБ, както и фоайето пред нея и околните съпътстващи пространства. Тези идеи впоследствие ще се доразвият в оформлението на зала 2 и съпътстващите и комуникационни пространства на 2-рия етаж на сградата.

УСЛОВИЯ И ИЗИСКВАНИЯ:

1. Участници:

В конкурса можеха да участват всички желаещи архитекти и студенти по архитектура, индивидуално или в екип. В екипите се допускаха и професионални художници и дизайнери. Проблемите с техническите изисквания за сградата ще бъдат предмет на последващ технически проект и на отделни търгове за изпълнение на идеите, включени в концептуалния проект. Необходимо беше в тези идеи да се предвидят условия за тяхната реализация.

2. Съдържание на проекта:

Целта на проекта бе доразвиване и обогатяване функциите на зала 1 в ЦДА и заедно с това осъвременяване на визията и техническото оборудване на залата и прилежащите пространства, включвайки екологични решения и устойчивост.

3. Изисквания:

3.1. Да се предложи опция за промяна на подходите, особено към обслужващата администрация в новата част на сградата, за да се избегне постоянно преминаване през залата.

3.2. Да се преразгледа действителната функция на помощните помещения на етажа с предложение за по-ефективното им използване.

3.3. Да се предложи съвременно художествено-пространствено оформление на входното фоайе и пространството на голямото фоайе към зала 1, ползвано в момента като „Портиерна“ и „Информационна“, като се запази и подчертае тържественото влизане в сградата, респективно в залата, с обозначения и лога на САБ и БИАД. Да се обособи кът за самообслужване (кафе-машина и машина за вода), с възможност за събиране на използвани чаши. Да се намери подходящо разположение на ниската мебел и саксиите с цветя по отношение прозорци и проход към ресторанта.

3.4. Да се предложи техническо решение за повишаване на енергийната ефективност на съществуващата дограма на залата, като се осигури възможност за запазване на витражите към двора.

3.5. Да се предвиди отопление и вентилация на залата и решение за естетизиране на разположението на въздуховоди и други необходими технически апаратури.

3.6. Да се предложат технически решения за модерно оборудване за експозиции, изложби и презентации: удобно и ергономично подвижно оборудване (сглобяеми столове и конферентни маси); неподвижно оборудване (скрити гнезда за аудио и прожекционна техника); мултифункционални складови пространства за реквизит; окачени тавани; скрити релси за окачване на табла по стени и таван; телекомуникационни съоръжения; мултимедия и др., съобразени с характеристиките на сградата.

3.7. Да се предложи модерно осветление на залата – общо обливащо; общо балансирано (частично); локално; насочено (към табла и картини по стените); насочено към експонати (прожектори) и служебно (санитарно).

3.8. Да се предложат решения за проблемите с озвучаване и акустика.

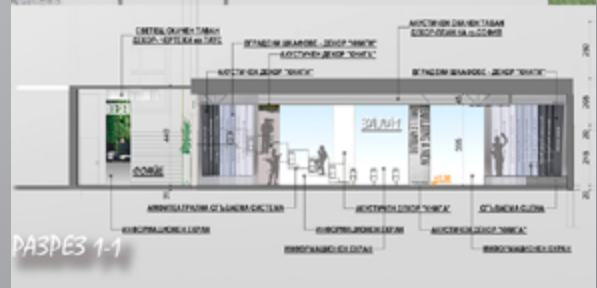
3.9. Да се даде възможност за функция с интерактивна и „жива“ библиотечна част (зад стъкла, със заключване и дистанционно командване).

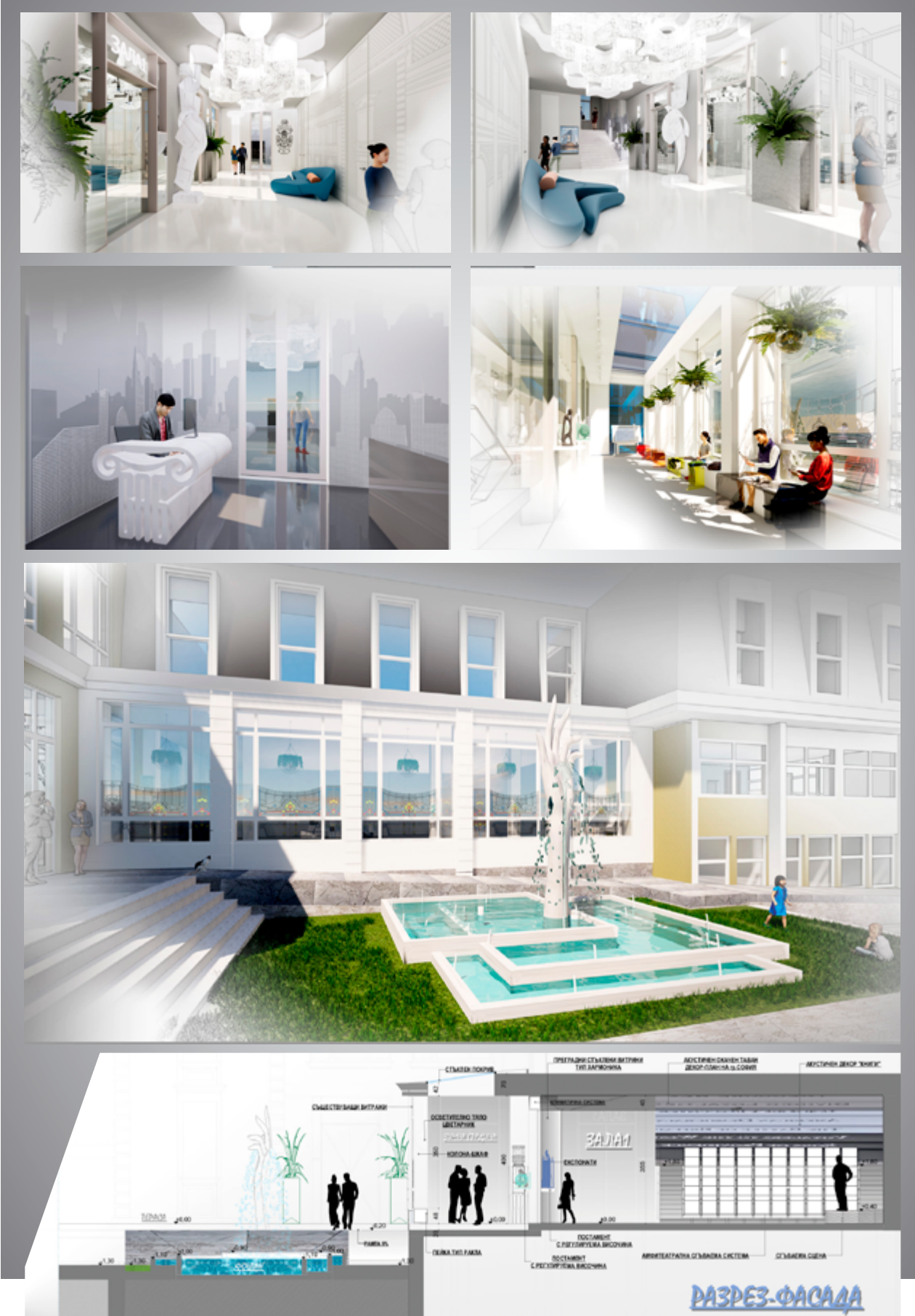

Трета награда - арх. Чавдара Николова, арх. Константин Димов,
 арх. Габриела Иванова и арх. Невена Вълчева

МАТЕРИАЛИ

амал
гама

Архитектурата - актуална за епоката си, но устойчива във времето
Архитектът - между динамиката на съвременното и стабилността в историческия план
Дом на архитекта - приемственост, интерактивност, новаторство, автентичност
Материали и цветове - класически и съвременни
Мебели - лекост и мобилност в схемата, препратка към различните епохи, преди по време и след социализма

ФОАЙЕ РАЗГЪВКА В-В М1:100

ФОАЙЕ РАЗГЪВКА А-А М1:100

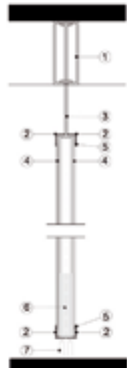

ФОАЙЕ РАЗГЪВКА Б-Б М1:100

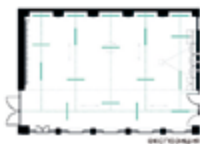

ТРАНСФОРМАЦИИ

МОБИЛНО ПЛАН ДЕТАИЛ М1:10
 1. ПУЛЪТ на 2-ри етаж на изградения
 2. СЪБИРАЩИ ПОВЪХА на 1-ри етаж на ПУЛЪТ
 3. ПУЛЪТ на 1-ри етаж на ПУЛЪТ
 4. ПУЛЪТ на 1-ри етаж на ПУЛЪТ
 5. ПУЛЪТ на 1-ри етаж на ПУЛЪТ
 6. ПУЛЪТ на 1-ри етаж на ПУЛЪТ
 7. ПУЛЪТ на 1-ри етаж на ПУЛЪТ

ЗАЛА 1 - ВАРИАНТИ НА ПОДРЕЖКАНЕ М1:200

ВЪВЕЖДАЩИ ЗИД

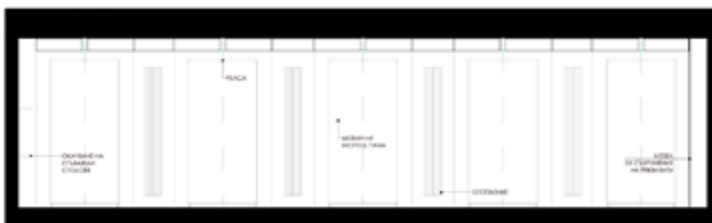
ЗИД

КОРПУС

КОНСТРУКТИВЕН ЗИД

3.10. Да се предвиди място за роял.

3.11. Да се предвиди подвижно оборудване – оформление на мултифункционални слобяеми подиуми по индивидуален дизайн. Поради липса на складови пространства за столове и разглобяеми маси, да се предложат нестандартни решения и за мебели.

3.12. Авторите на участващите конкурсни проекти не са длъжни във визията на залата да следват изцяло супермодерна линия. По тяхна преценка биха могли да се доразвият съществуващите класически дадености, като се съчетава съвременният дизайн с традиционните архитектурни елементи, но с включване на всички модерни технологии и изисквания за такъв тип пространства.

3.13. Формат за предаване – две табла формат А1 в pdf файлове.

4. Етапно развитие на ремонта:

След крайната дата за представяне проектите бяха изложени в ЦДА, ул. „Кракра“ 11. След решение на журито на първопремирания концептуален проект ще се възложи разработване на технически проекти с всички инженерни части и с необходимите съоръжения, които ще бъдат обявени за изпълнение чрез търг.

На 26 април 2024 г. се проведе заседание на жури в състав:

арх. Майя Бужашка – интериорен дизайнер

Цеца Копчева – интериорен дизайнер

арх. Стефан Минчев – доктор по изкуствата

арх. Екатерина Тепавичарова – интериорен дизайнер

арх. Румяна Тихолова – преподавател в катедра „Интериор“ УАСГ

Харалан Хараланов – художник, сценограф

арх. Александър Черногрински – интериорен дизайнер

Журито реши да не присъжда I награда, тъй като нито един проект не отговаря напълно на изискванията на заданието.

Присъждат се две втори награди на:

1. „Геострукт“ – арх. Стефан Димитров, арх. Руслан Селенов, канд. арх. Ива Денкова, канд. арх. Виктория Георгиева

2. Даниела Генова, Симона Гергова

И една трета награда на арх. Чавдара Николова, арх. Константин Димов, арх. Габриела Иванова и арх. Невена Вълчева.

Журито даде препоръки на наградените. Те ще представят обяснителни записки с по-голяма яснота. Очакванията са колективите да разработят по-подробно идеите за необходимите инсталации, остъкляване, оборудване, настилки, табани и др., с конкретизиране на предлаганите материали.

Реализацията на двата проекта ще бъде грубо остойностена, по усреднени видове материали, без да се включват цени за ОВ инсталацията, само възможности за ситуиране, за да бъдат получени ориентировъчни цени.

арх. Евгения Кукушева

Залата сега / Hall 1 now

ГОДИШНИНИ

арх. Дамян Томалевски
арх. Мария Каразлатева
Стойко Дошеков
проф. г-р арх. Тогор Булев

АРХИТЕКТУРАТА НЕ Е РАБОТА ЗА САМОТНИЦИ

Дамян Томалевски

Арх. Лозан Лозанов (1929 г.) завършва Архитектурния факултет при ИСИ през 1954 г. и започва работа в „Софпроект“, където впоследствие ръководи ателие. Сред най-значимите му реализирани проекти в София са хотел „Плиска“, сградата на КНСБ, днешната централа на БСП, Министерство на външните работи, правителствена вила „Калина“, хотел „Анел“, Радио-телевизионният център (частично реализиран), ИПК „Родина“, жилищните сгради на Фонд „1300 години България“, на ул. „Велико Търново“, на ул. „Борова гора“. Проектира Централната поща в Русе, ресторант „Шатра“ и резиденцията в Плевен, хотел „Тунела“ и басейна в Евксиноград, резиденция в Марково-Пловдив, църквата „Св. Петка Българска“ в Рупите, комплекс „Катарина“ и хотел „Перун“ в Банско, комплекс еднофамилни къщи в „Пирин голф“ – Разлог и много други. Съавтор е на редица паметници - на Климент Охридски в София и на Съединението в Пловдив.

Участвал е в много архитектурни конкурси и е носител на много награди: орден „Св. Кирил и Методий“ – първа степен, Сграда на годината, Наградата на София, Награда за цялостно творчество на КАБ.

арх. Лозан Лозанов

Това са думи на арх. Лозан Лозанов, който тази година навършва 95 години.

Това са не само думи. Това е дълбоко убеждение и разбиране, а също така и осъзнато и приложено веру в завидния му творчески път.

Умението да чуеш другото мнение, да отхвърлиш (за кратко или завинаги) собствените си убеждения, да обсъждаш, да се колебаеш, да се съмняваш, непрекъснато да търсиш и да откриваш различни пътища към голямата и непостижима цел – идеалния проект, – тук според мен са корените на безспорните и значими постижения на арх. Лозан Лозанов.

Оттук нататък задължителните качества за всеки голям автор са налице – предшественици, образование, трудолюбие, упоритост, любознателност, креативност и всичко друго, за което се сещате.

Доказателство за това са съвместните проекти с много колеги архитекти – арх. Атанас Перфанов, арх. Христо Цветков, арх. Никола Антонов, арх. Бисера Рибарова, арх. Олга Станева, арх. Снежана Даскалова, арх. Ани Ефимова, арх. Атанас Панов, арх. Георги Стоичков, арх. Калин Диков, арх. Васил Беровски, архитектурно бюро „Конку-

рент-90“ – арх. Бисер Хантов, арх. Светла Тумангелова, арх. Тодор Обрешков, арх. Регина Томалевска, арх. Дамян Томалевски, арх. Цветомир Ценков, арх. Йордан Йорданов, арх. Виктория Рабчева, арх. Кремена Илиева, арх. Рада Томалевска.

Също така активно сътрудничество с художници и скулптори като проф. Светлин Русев, проф. Дечко Узунев, проф. Крум Дамянов, проф. Валентин Старчев, проф. Величко Минев, Димитър Бойков, проф. Любомир Далчев, Павел Койчев. В резултат на съвместните им усилия са реализирани редица паметници: паметникът на св. Климент Охридски в София (с проф. Любомир Далчев), паметникът на Съединението в Пловдив (с проф. Величко Минев), фигура на бог Перун в хотел „Перун“ в Банско (с Павел Койчев).

Всички тези архитекти, художници и скулптори са имали и имат незабравими спомени от съвместната работа с арх. Лозанов. Тези спомени се основават на забележителното отношение на арх. Лозанов към партньорите си – изключителна коректност, толерантност и уважение към чуждото мнение, както и заразителна страст към професията.

И когато успяваш да заразиш със своята страст

много груги, то ти оставяш ученици и последователи. Арх. Атанас Панов – един от най-изявените съвременни български архитекти, е имал възможността да се учи и впоследствие да работи заедно с арх. Лозанов.

Краят на този дълъг списък е оставен най-нагорно и се заема от арх. Богдан Томалевски. Съвместната им дългогодишна работа и голямо приятелство остава в историята на българската архитектура произведения като – сграда на БПС (Дом на профсъюзите), София, сграда на Министерството на външните работи, София, административна сграда на ул. „Позитано“, София, пощата в Русе, църквата „Св. Петка“ в Рупите, хотел „Перун“ в Банско и много груги.

Последните им съвместни проекти – хотел „Перун“, СПА комплекс „Катарино“, както и двуфамилна къща в Разлог, наложиха нови стандарти и пример за пограждане в целия регион. Използването на фини и светло третирани дървени конструкции, умело комбинирани с метал, богато остъкленни фасади и покривни плоскости създадоха ново начало и различна от досегашната интерпретация на традиционната местна архитектура.

Едноетажните еднофамилни къщи в Пирин Голф Клуб – до гр. Разлог (проектирани съвместно с архитектурно бюро „Конкурент-90“) също така и до днес са обект на множество интерпретации и даже копия.

Да живееш в среда на уважение и възхищение от постигнатото от теб.

Всеки който има късмета да познава отблизо арх. Лозанов знае много добре, че неговите постижения са не само в професионален, но и в личен план.

Неговото отношение към живота и професията се възприемат и са обект на дълбоко уважение и респект в цялото му голямо и задружно семейство, в което той (на тези години) има достойната роля на патриарх.

Интересно за такива безспорни творци като арх. Лозанов е фактът, че техният творчески път е преминал (или разделен почти наполовина) през две различни епохи. Първата част от техните проекти и реализации са осъществени през тоталитарен еднотичен комунистически режим, а следващите години – в условията на прохощащ демократичен период.

За встрастения, следващ принципите си автор, какъвто е безспорно арх. Лозанов, този преход според мен премина безпроблемно. Когато имаш ясни и твърди разбирания за естетиката и същността на професията, възложителят (независимо дали той е висш партиен функционер или борбен начинаещ предприемач), не може да наложи своята воля и да те отклони в грешна посока. Напротив, свидетел съм на обратното. Авторитетът, който имаше арх. Лозанов, през годините позволяваше да бъде поставен на пиедестал пред възложителите (инвеститорите). След дълги събеседвания и обсъждания на проектите в крайна сметка се чува от страна на възложителя – „както каже бай Лозан“. Особено мило, разбира се с респект и уважение, беше това обръщение към него и към арх. Богдан Томалевски като наставници и патрони от страна на всички в Разлог и Банско. Те оценяваха възможността и удоволствието да работят и да се докоснат до такива личности.

И аз благодаря за тази привилегия.

*Концептуален архитектурно-градостроителен проект за пл. „Св. Неделя“, В София
Conceptual architectural and urban planning project for "St. Sunday" in Sofia*

Административна сграда на профсъюзите в София / Administrative building of trade unions in Sofia

х-л „Плиска“, гр.София / Pliska Hotel, Sofia

М-во на Външните работи / Ministry of Foreign Affairs

Черква „Св. Петка“, м. Рупите / Church "St. Petka", in Rupite

х-л „Перун“, гр. Банско / Perun Hotel, Bansko

х-л „Игъл лодж“, гр. Банско / Eagle Lodge Hotel, Bansko

Къща на К и К, гр. Разлог / House of K and K, Razlog

х-л „Анел”, гр.София / Anel Hotel, Sofia

Жилищна сграда / Dwelling house

Жилищна сграда / Dwelling house

*Комплекс „Катарино СПА”, гр. Разлог
"Katarino SPA" complex, Razlog*

*Универсален магазин, гр. Благоевград
Department store, Blagoevgrad*

Фонтан – „Пирин голф клуб”, гр. Разлог / Fountain-"Pirin Golf Club", Razlog

КОГАТО СРЕЩНЕШ АРХИТЕКТ ХРИСТО ГЕНЧЕВ

Мария Каразлатева

Арх. Христо Генчев завършва „Архитектура“ в ИСИ, София през 1958. Доктор е на техническите науки в Техническия университет – Грац, Австрия (1965г), ст. научен сътрудник втора ст. (1975), ст. научен сътрудник първа ст. (1986).

Практикува като архитект, градостроител, преподавател, изследовател и учен в Софийска община, Главпроект, КНИПИТУГА. Има собствено архитектурно бюро „ГРАДЪ“. Работи в Австрия, Швейцария, Франция, Куба (експерт на ЮНЕСКО) и др.

Публицист. Член на: САБ, Съюза на учените, Съюза на писателите, Клуба на приятелите на софийската архитектура, Академичния форум за национална политика. Лектор и участник в геополитически и културно-политически форуми и семинари в България, Германия, Австрия и други; Организация за средновековната църква "Свети Йоан Предтеча" в Кърджали.

Председател на САБ (1990-92), Фондация за християнска архитектура и изкуство "Никола Фичев - Захари Зограф" (1991-2001), Национален съвет за опазване на паметниците на културата (1994-95), Академичен форум за национална политика (1992-2000).

Носител на ордените „Св.св. Кирил и Методий II степен“ и Златен знак на САБ.

Автор на няколко книги и статии.

арх. Христо Генчев

Много сме хората, които в различни етапи от професионалното и личностното си формиране сме имали случая, някои казаха – късмета, грузи – щастие, да срещнеш безспорния ерудит на Знанието с дълбинно провиждане на едни и същи въпроси едновременно в дълбините на миналото и на бъдещето, за да се осъзнае и обяснява сегашното като преходен и последователен резултат от свързаното единно проявление на урбанизма, градоустройството и архитектурата като аспекти на разгръщащия се в пространството непрекъснат цивилизационен процес.

Този систематичен метод на изследване поставя и поддържа в състояние на историческа актуалност всеки един изследван въпрос и е присъщ за оригиналните идеи на арх. Христо Генчев за решаването му едновременно на различните равнища – философско, етическо, ценностно, също научно, професионално, но и с идея за необходимост от промяна на парадигмата на управлението посредством териториално-градо-ландшафтно-устройственото планиране на социалната организация в историческите ур-

банистични пространствени системи. Научно, етическо е обяснението ми за обоснования интелект в мащабността на визионерския обхват и дълбочина представяни, включително и с авторски графични скици и проекти в многообразните аспекти на научните разработки на арх. Христо Генчев.

Сред всички тях бих акцентирала върху две, които оценявам за експониращи неговите изследователски методи с визионерски поглед:

„София в пространството и отвъд времето“, чието значение в професионалното и личностното формиране на младите и на вечно младата колегия архитекти, както и на широката кръг любознателни читатели с отношение към значението на архитектурата в историята на знанието за света и хората в края на XX и началото на XXI век, бих определила в сравнение с просветителското въздействие на „Буквар с разни поучения“, известен повече като „Рибния буквар“ на Петър Берон, написан на говоримия български език.

Изпитах радост от изчезването от рафтовете на книжарниците в УАСГ на тази специализирана енциклопедична книга на арх. Христо Генчев, при това с композиране на графичните и текстови материали, съответно на лява и дясна страница така, т.е. по правилото на оформянето на чертежите по част „Архитектура“, т.е. въвеждане в познанието за структуриране на проектната информация за прочита ѝ по начина, по който ще представят идеите си бъдещите архитекти, и както специалистите по останалите части на проектната документация, също и заинтересованите страни в процеса на реализирането на проекта. Този оригинален основен похват в представянето на архитектурната мисъл в техническия ѝ аспект не съм срещала в други специализирани издания, за да могат всички да „четат“ по чертежа и да разбират, че той отразява мечтата за живот в културна среда. Следването на този метод в специализираната литература оценявам като принос към основите за формиране на професионалната култура.

„Пространство и политика. Атиловите империи - триумф и сриг“

В книгата е разгледана и анализирана геополитическата типология на имперската форма на организация в геопространството и централното място на ситуирането на държавата ни „в окомото“ на турбулентно протичащите евразийски процеси. То е лишавало България от установяване на условията, нужни за „устойчивото ѝ развитие“, което исторически винаги е завършвало с бягството на управляващия елит от поемане на отговорност както за „триумфа, така и за паденията“, което трансформира процеса на развитието в брутален процес на оцеляване. За мен ценността на това историческо обзорно изследване на арх. Христо Генчев отваря нов тематичен прозорец в систематизирането на статута и опазването на българското историческо геопространствено културно наследство в неговия геополитически аспект.

В тази връзка ми се иска да поставя рядката практическа проява у нас на патриотична основа в контекста на геопространственото регионално измерение в отношението ни към българското историческо културно наследство, които отличавам в действията на арх. Христо Генчев като председател на САБ и член на УС на фондацията за християнска архитектура и изкуство „Никола Фичев – Захарий Зограф“, учредена по инициатива на арх. Стефан Стамов,

- организира финансирането, строителните реконструкции и реставрацията на средновековната черква „Св. Йоан Прегтеча“ в кв. „Веселчани“ в гр. Кърджали;

- САБ учредява две стипендии за студенти по архитектура в УАСГ.

Личните ми впечатления от арх. Христо Генчев са от времето, след като бях ръководила работата по изготвянето на ТУП (Териториално-устройствен план) на община Котел.

За следващата фаза – ОГП (Общ градоустройствен план, сега ОУП) на града, следваше да се изготви основата за разработването на тази фаза, както и на по-следващата – ЗРП (Застроителен и регулационен план - сега ПУП – ПРЗ), като за тях се налагаше да се изготви цялостен Раздел за методиката за предпроектното проучване на основата на Културното наследство на града с внимание към урбанистичните и градоустройствените аспекти на пространствените му проявления. Налагаше се да направя опит да „реставрирам“ по оскъдните и схематични архивни кадастрални данни, стари фотоснимки и сведения от местните хора, потомци на преживелите опустошителния пожар през лятото на 1885 г. Идеята беше да се получи градоустройствена ансамблова структура на основата на съвместяването на древната и старинна до края на XIX век улична и имотна система с тази на регулационното планиране на уличната мрежа и новата социална организация в градското пространство. По това време бях проектант в ТПО (Териториална проектантска организация) в гр. Сливен.

С така разработения проучвателен раздел бях приета на основата на конкурс като научен сътрудник II степен в Дирекция „Градоустройство“, ръководена от арх. Здравка Ненова и ателието, ръководено тогава от ст. н. с. арх. Тодор Булев. В ателието се правеха разработки с внимание към интеграцията на КИН (Културно-историческото наследство) в съвременната градоустройствена среда, включително и ландшафта.

Сега мога да определя значението и ролята на един уникален **Комплексен научноизследователски и проектантски институт по териториално устройство, градоустройство и архитектура**, известен повече с абревиатурата си като анекдотична скоропозговорка от професионален фолклор - **КНИПИТУГА** - и с анекдотичния послеслов, че като нея няма друга!

За мен това бе изключителният шанс да бъда в творческата среда на едни ярки личности като хора и професионалисти. Сред тях арх. Христо Генчев заслужи моето признание на архитект с главно „А“, което още в началото на работата ми като научен сътрудник и проектант в Дирекция „Градоустройство“ ми бях поставила заради мащабността на оригиналното му мислене, оценки и предложения за решение на цялостни и конкретни устройствени ситуации. Безкористната му съпричастност към работата в Дирекцията подпомагаха и вдъхновяваха творческите импулси в разработките на колегите от различните тематични ателиета. Впечат-

ляващите му дълбоки познания от различни области, които той имаше, оставаха често пъти неразбираеми за рационализираното съзнание на по-прагматично ориентираните ни колеги и ръководни експерти. Това бе честно споделяното мнение на повечето от младото поколение научни сътрудници и творчески насочените проектантите в Дирекцията. Те споделяха – някои по-гласовито, други по-притаено, че имат изключителния шанс да се срещнат и да работят с един високоерудирани специалист, който създаваше представата за заветния дълг на архитекта, независимо на кое устройствено равнище работи – териториално, градско, архитектурно, - за дълбоката му отговорност и ангажираност към работата във всеки един етап с анализите, изводите и систематизирането им в идеи с конкретни проектни предложения. Неговите професионални съвети, независимо дали се приемаха, споделяха или бяха открита арена на спорове. Всичко това създаваше атмосфера на свободно изразено мислене с аргументи и ви-

сок градус на творческа будност.

Признавам, че бях доста смутена като нов научен сътрудник и проектант в Дирекцията от начина, по който арх. Христо Генчев влизаше в ателието ни, разговаряше с останалите колеги по разработките им, а проявяваше мъчалив интерес, с който наблюдаваше усърдието ми да съчетая двете градоустройствени системи в интегриран градоустройствен и архитектурно-ансамблов резултат в ПУП - ПРЗ на гр. Котел. Когато на Експертния съвет на Дирекцията той поиска да изрази становище, помислих, че ме очаква да чуя силно критично становище, въпреки че бях сигурна и можех да мотивирам всичко, което съм предложила в плана на града и свързаността със забележителния му ландшафт. Разбира се, похвалите му ме зарадваха и окриляха, но същевременно ми дадоха основание да оценя „педагогическото“ значение на рядко срещаната деликатност на старшия специалист и ръководител да не прекъсва възмож-

ностите на творческия потенциал в работата на младите проектанти, като им налага свои мисловни модели и решения. Благодарна съм му за този поучителен подход, щадящ собствения потенциал в процеса на изграждането на компетентността.

Впрочем от него чух, както и други колеги, за първи път употреба на понятието „КИН“ (Културно-историческо наследство), което остана автентично в терминологията на различните нормативни документи по устройство на територията.

Арх. Христо Генчев, макар да ръководеше ателието в състав само от инженери комуникатори със специализация в устройството на комуникационно-транспортните мрежи – тема на неговия докторат в Техническия университет в Грац, Австрия, в началото на 70-те години на XX век, започна да се осъзнава от архитектите в института като основна градоформираща и композиционно значима за ансамбловото въздействие на градското пространство като инфраструктура на културната градоустройствена среда, наравно със сложността на инженерно-технически проект, в която е ключът на силно въздействащи ансамблови градоустройствени и архитектурно акцентирани композиции.

С нескрита изненада и буквално днес научих, че след кратък период от време след защитата (1965) на докторантурата си в Техническия университет в австрийския град Грац на тема „Взаимозависимости между разпределението на жилищата и работните места в градското пространство и пътническият превоз в кръгово-радиалната улична система“ (1960-1961); в оригинал: „Zusammenhaenge zwischen der Art der Verteilung der Arbeits- und Wohnstaetten im Stadtraum und dem Personenverkehr im Kreisradialstrassensystem“, арх. Христо Генчев е работил като назначен експерт по устройство на територията - *fisical planning* (engl.) - Planificasjon Tecnica (Regional) (sp.) на ЮНЕСКО през 1967-1968 г.

С присъщата за истински ерудиция експерт скромност, тези факти останаха по-скоро неизвестни за няколко поколения урбанисти, инженери и архитекти.

Арх. Христо Генчев е член на значителен брой български и международни организации: Съюз на учените в България, на Клуба на приятелите на софийската архитектура, лектор и участник в геополитически и културно-политически форуми и семинари в България, Германия, Австрия и др. страни. Автор е на много статии, публикации в масмедииите.

Носител е на ордена „Св. св. Кирил и Методий“ втора степен и други почетни отличия.

СПОМЕНИ НА СПЕЦИАЛИСТИ С ОТНОШЕНИЕ КЪМ НАУЧНОТО И ПРАКТИЧЕСКОТО ГРАДОУСТРОЙСТВЕНО ТВОРЧЕСТВО НА АРХ. ХРИСТО ГЕНЧЕВ И СЪТРУДНИЧЕСТВО ПО ОБЩИ ЗАДАЧИ

арх. Светлана Александрова

През 80-те години на XX век, като научен сътрудник в ателие „Обществени центрове“ на тогавашната дирекция „Градоустройство“ на КНИПИТУГА имах шанса да се запозная с колежата архитект Христо Генчев, тогава старши научен сътрудник в дирекцията. Макар и при моите сравнително епизодични периоди на работа под негово ръководство (единствено във връзка с разработването на ОГП на гр. Перник), с удовлетворение си спомням за неговите професионални съвети и дълбока отговорност и ангажираност към работата. За мнозина от нас (тогава млади проектанти и научни сътрудници) неговият методически подход и дълбоко разбиране за проблематиката на градоустройствените и проучвателни задачи бяха от съществено значение за нашето професионално развитие.

Становищата и рецензиите на архитект Генчев с неговата голяма ерудиция и познания в областта на урбанизма бяха от съществено значение и при обсъждането и приемането на научноизследователските задачи, разработвани от колегите в дирекцията.

Винаги отзивчив и готов за професионален съвет и спор, той беше всепризнатият от нас по-младите водещ експерт в областта на изследователската и проектантската работа в сферата на урбанизма.

По-късно с интерес четяхме и неговите публикации и научни трудове.

Пожелавам на арх. Христо Генчев още много години активна творческа дейност.

Ландшафтен архитект Димо Петров

Преди демократичните промени институтът КНИПИТУГА (1976-1990) беше водещ национален селищно и териториално устройство. Две-три поколения самоизградени и авторитетни архитекти градостроители (все още нямаше урбанисти) създаваха, развиваха и прогнозираха българското градоустройство. Между тях ярко се открояваше фигурата на арх. Христо Генчев със своята ерудиция, критичност и оригинални визии. През 80-те и 90-те години имах големия шанс да участвам в редица съвместни изследователски и проектантски разработки.

Къща на Дж. и К. Ганеви, Емона, 1988-2000г. / House of J. and K. Ganevi, Emona, 1988-2000

*С колеги в „КНИПИТУГА“, 1987г.
With colleagues at "KNIPITUGA", 1987*

*ОГП Перник - с колеги, 1983г.
GTPP Pernik - with colleagues, 1983*

Такава разработка беше един изключителен труд, малко известен и почти забравен от младите архитекти: „Градоустройствени норми и правила“ (Христо Генчев, Мария Миркова и Димо Петров). Първата по рода си дигитализирана система от градоустройствени показатели за оценка, анализи и прогнози на селищните структури. Предложената йерархична оценъчна матрица териториално обхваща селищната и крайселищна територия като едно цяло. За жалост, поради редица причини на този оригинален и ценен труд не беше дадена зелена улица за приложение, а можеше сполучливо да се базира и адаптира към съвременните технологии и урбанистични условия!

При всичките ни съвместни проекти, конкурси и концепции, арх Христо Генчев като ръководител и проектант се отнасяше с особено внимание и уважение към заобикалящия ландшафт като неотменна част към градоустройственото решение. Образец за този подход беше ОГП за гр. Перник, където паралелно беше решена крайселищната му територия за рекултивация, функционално и ландшафтно устройство на бивши рудници и махали. Към този метод проявиха голям интерес градоустройствените институти от Минск (1988) и Варшава (1990)!

В националния конкурс Стратегия за развитие на София (1986) един от основните мотиви беше предвиждането на мощна зелена ос: Град София - планина Витоша, съставена от зелени растителни масиви (клинове) и големи паркове с цел ветрова циркулация, промяна на микроклимата в столицата и пряк пешеходен туристически достъп до планината. За жалост, тази идея бе драстично компрометирана с околоръстното стихийно застрояване на прехода!

Спомням си за една интересна и широкомащабна разработка: „Развитие на теснолинейния транспорт съобразно видовете планински ландшафти“, етапното реализиране на която щеше да допринесе много за развитие на алтернативния и културен туризъм в България!

Гореописаното е една малка част от разностранната и многопластова дейност на твореца, аналитика, политика и мислителя проф. арх. Христо Генчев, за която дейност младото поколение архитекти малко знаят или нищо (не искат) да знаят! Жалко!

арх. Сергей Киорогло гр. Каварна

За мен е чест да познавам арх. Христо Генчев. Съдбата ми предостави възможност да работя под неговото ръководство. Благодарен съм му за оказаното доверие в ранния етап на професионалното ми развитие. Това беше ценен фундамент за израстването ми. Да се доближиш до знанията и богатия опит, дълбок поглед и висок професионализъм на ерудита - арх. Христо Генчев, означава да се обогатиш не само карьерно, но и духовно.

С голяма признателност и уважение към арх. Христо Генчев.

проф. Диана Гергова, археолог

За пръв път фигурата на арх. Х. Генчев се появи пред мен, когато като кандидат за вице-президент на Димитър Попов демонстрира своите гео- и културно-политически виждания. Но после, когато се запознах с някои от неговите книги, които излъчваха огромни знания и насочваха към високи и качествени решения, и пътищата ни се пресякоха в лични срещи и коментари по болни проблеми на опазването на наследството. Когато при строежа на метрото се появяваха едно след друго серия проекти, предлагащи неадекватни решения за експонирането на Ларгото и като цяло на внушителните останки на антична Сердика, си спомням, че заради неговия висок професионализъм, неприемащ „целесъобръзността“ като аргумент, от Министерството на културата се стараеха да го отстраняват от участие в комисиите. Въпреки това надеждата му, че нещо по-смислено може да се направи, е свързана с един мой спомен. Комисия, уницирана от членове на ИКОМОС, посочили ме за председател, се опита да организира срещи с археолозите и архитектите, ангажирани в проекта, да се запознае с проблемите и предложи евентуално възможни алтернативни решения. Арх. Генчев не можеше да дойде, но съпругата му ми предаде точното заснемане на единия от гекуманусите, минаващ покрай стените на хотел „Шератон“. Плочите от него тогава вече бяха демонтирани и изнесени, но въз основа на тази чудесна документация бе възможно и редно оригиналната настилка да бъде върната на място. Това не се случи, защото очевидно по-„целесъобръзно“ за вземащите решения бе трасето на античната улица да бъде покрито с произведени от нечия фирма съвременни безлични жълти павета.

Но ерудицията и достойнството на арх. Хр. Генчев не може да бъдат обезличени.

ДОЦ. Д-Р НИКОЛАЙ ГРИГОРОВ НА 90 ГОДИНИ

Стойко Дошеков

Възпитаник е на Икономическия университет в гр. Варна, който завършва през 1957 г. със специалност „Икономист по строителството“. Оттам попада в творческата среда на Регионална проектантска организация в гр. Варна като икономист по регионално и градско планиране. Влечението към науката го отвежда отново към Икономическия университет - гр. Варна, където в продължение на две години е преподавател по икономика на градоустройството и районното планиране.

Професионалното му поприще е свързано с:

- ръководител на научния сектор в Института за районно териториално планиране – София в периода 1968 - 1973 г.;

- началник отдел „Перспективи за развитието на населените места“ в Министерството на архитектурата и благоустройството (1973 - 1975);

- заместник-директор по научните изследвания, директор на Единен териториално-устройствен план на Р България, зам. генерален и генерален директор на Комплексния научноизследователски и проектантски институт по териториално устройство, градоустройство и архитектура и на Националния център по териториално развитие и жилищна политика (1975 – 1995);

- първи заместник-министър по регионално развитие и местно самоуправление на Министерството на териториалното развитие и строителството, заместник-председател на Съвета по регионално развитие, трансгранични инфраструктурни системи и местни власти при Министерския съвет (1995 - 1997);

- генерален директор на Националния център по териториално развитие и жилищна политика, ръководител на програма „Административно-териториална реформа“, главен консултант по териториално развитие, местно самоуправление и регионална политика (1997 - 2003).

доц. д-р. Николай Григоров

През тези години продължава преподавателската си дейност като доцент в Икономическия университет в гр. Варна, Великотърновския университет и Варненския свободен университет.

Богатият му творчески опит е белязан с множество обекти: Генерален план на гр. Варна; Териториално-устройствен план на Агломерация Варна-Девня; Единен териториално-устройствен план на Р България; Стратегия за териториално развитие на Р България; Основни положения и реализация на административно-териториалните реформи в Р България; Национални програми за жилищно строителство; Стратегия за развитието на мрежата от населени места в Р България; Участие в подготовката на законите за териториално и селищно устройство, местното самоуправление и административно-териториалното деление в Р България. Участник в реализацията на програмите за териториалното развитие на Р България и съставянето на множество подзаконови нормативни актове на Министерския съвет и Министерството на териториално-

по развитие и строителството. Участник в колективите на Национален план и Стратегия за регионално развитие на Р България, стратегии за развитието на редица общини, монографии за Съвета на Европа и др.

Автор е на над 300 публикации и научни разработки, в това число в Р Франция, Р Полша, Р Австрия, ФР Германия, Р Чили, бившия Съветски съюз, Р Куба, САЩ и др.

За отбелязване е и участието му с доклади в

международни конференции, семинари и симпозиуми в Република Полша, Република Чили - Сантяго, Федерална Република Германия, Република Австрия - Виена, Република Франция - Париж. Участник е и в българската делегация на семинари, конференции и работни групи по линия на ИКЕ при ООН, Съвета на Европа и Европейската конференция на министрите по териториално развитие (СЕМАТ).

Доцент Николай Григоров е член на Съюза на архитектите и на Съюза на учените в Р България.

*Стратегия за териториално развитие на Р България - транспортни коридори
Strategy for territorial development of Bulgaria - transport corridors*

С колеги в НЦТР, 2014 г. / With colleagues at NCTD, 2014

ЗА ИЗЛОЖБАТА „СОФИЯ – ГРАД НА МЕЧТИТЕ“ АРХИТЕКТУРНИ ИДЕИ И ПРОЕКТИ 1974 – 2024 Г.

Тогор Булев

Тогор Булев е магистър-архитект (1969), доктор на архитектурата (1973), старши научен сътрудник (1982), експерт към ЮНЕСКО и ХАБИТАТ (1985-6), доцент (2004), професор (2007). Практикува в областите на градоустройственото планиране и дизайн, историческото наследство, ландшафта, монументалното и художествено изграждане. Автор и участник в голям брой устройствени и урбанистични проекти и проучвания за територията на страната (ЕТУП), Черноморското крайбрежие, София, Пловдив, Варна, Видин, Плевен, Сандански, Троян, Севлиево, Шабла и др.

Преподава в УАСГ, НХА, ВСУ „Ч.Храбър“, ВСУ „Л.Каравелов“. Има научни съобщения, доклади и лекции в САЩ, Русия, Испания, Германия, Швейцария, Чехия, Словения, Кипър и др.

Автор е на 15 самостоятелни монографии и над 300 публикации в специални и гъри издания с тематика: естетиката, социологията и композицията на архитектурата, селищата и материалната среда, ландшафтното планиране, синтезът на изкуствата.

Бил е зам.-председател на САБ (2004-2010 г) и председател (2019-2023 г).

Награждаван е на: Интерарх (1983 г и 2017 г), с отличия на Националните прегледи на архитектурата, със златна и златна значка с циркон на САБ.

проф. д-р арх. Тогор Булев

В творчеството на всеки архитект освен одобрените или построени обекти в една или друга степен присъстват различни идеи и предложения, понякога останали в зародиш, друг път по-последователно развити, които са останали неосъществени и които понякога съставят немаловажна част от неговото творчество. С особена сила това се отнася за архитектите, занимаващи се със сложните и многопластови обекти, каквито са градовете и свързаното с тяхното управление градоустройствено проектиране. Столицата София е безспорно най-значителният такъв обект у нас, а тя е сцената на целия ми живот и арената на моята творческа дейност в течение на повече от 50 години.

Тази изложба представи част от творческите ми търсения по проблемите на София – проблемите на териториалното развитие на града, неговото ландшафтно, архитектурно-пространствено и образно изграждане, съдбата на столичния център и главните му пространства, човекът – пешеходец в града, жилищните комплекси в периферията и проучвания за някои знакови обекти. Избрани и представени са ма-

териали от мои конкурсни проекти, публикувани и популяризираны идеи от самото начало на творческата ми дейност до днес, редица от тях представяни и в няколко по-ранни мои изложби (главно от 1998 г. насам), с различни предложения.

Показаните идеи и предложения съм обединил в три групи. В първата са предложения, третиращи макроструктурата на града, която като правило е предмет на общите устройствени планове. Тук са идеите за „София около Витоша“ от Младежкия пленер „София след 50 години“ през 1979 г. (1), София като регионален град от конкурса за общ устройствен план през 1991 г. (2), предложения за развитие на периферни центрове (от аналогичния конкурс през 2001 г. (3), предложения за регенерация на района на мк „Кремиковци“ (4), за ролята на реките в структурата на града(5), за развитието на северното направление на града и столичния център (ВИЗАР 2017 (6), предизвикалото широк отзвук предложение от 2004 г. за опростено комуникационно свързване на планинските курорти на Витоша, Рила и Пирин (с тунел под Рила (7),

предложения за обемно-пространственото изграждане и силуета на града (към ОУП 2006-9 г. (8), както и детайл на силуета на „Лозенец“ (по конкурса и ЗРП от 1975-6 г. (9).

Втората голяма тема е главният градски център, особено пространствата около Градската градина – „сърцето на града“, които и днес са най-оживените. Тук са разнообразни предложения за третирането на пл. „Ал. Батенберг“, включително и такива от 1992-99 г., със запазване и адаптиране на бившия мавзолей на Г. Димитров (10, 11), възстановяване на оградата и портите на Александровската градина (12), за оформящи и допълващи площада малки форми, архитектурни обемни. В конкурсното предложение за Западната ос (2001 г.) се предлага създаването на пешеходна платформа – еспланада над бул. „Тодор Александров“, към която се ориентират новите сгради и се организира западната част на центъра (13). Различни идеи за пространството и обзавеждането на бул. „Витоша“ и пл. „Св. Неделя“ илюстрират пътя към осъществената реконструкция през 2010-2014 г., но и редица интересни предложения, останали „зад кадър“ (14, 15, 16). Последното особено актуално проучване, показано в изложбата, е за оформянето на бул. „Мария Луиза“ като пешеходна зона (17, 18).

Третата голяма тема е архитектурно-градоустроително развитие на жк „Люлин“, с който съм свързан от 1979 г. до днес. Целта на всички предложения оттогава досега е да се създаде в „Люлин“ пълноценна, равностойна с тази в „стария град“ (т.е. централната зона в широките ѝ граници) градска среда. Тук са представени предложения и идеи, обхващащи както общото градоустроително решение, така и подробно, обемно градоустроително, предложения за откритите пространства, паркове, градско обзавеждане, художествено изграждане. Особено съществена е идеята за изграждане на „регионален“ център „София Запад“ на свободните територии западно от жк „Люлин“ (19, 20). Направено още преди 30 години, заедно с предложения за публично-частно партньорство за осъществяването му, това оригинално автор-

ско предложение е все още актуално. Обратно, идеите за зоната около метростанция „Люлин“ показват пропусканите и до днес възможности за по-пълноценно усвояване на пространствата около метростанциите (21, 22). Проектните проучвания за комплексния дизайн на средата изпреварват с близо 40 години тяхната интерпретация в т.нар. „стандарти“, развивана през последните години от Столична община. Проектите за бул. „Захари Стоянов“ (23, 24) и за детски парк около старата водна кула в 5-и микрорайон (25) показват големите възможности на малките намеси в сградите и пространствата за цялостно подобряване на средата, когато те стъпват на единен замисъл и синтез на различните творчески практики.

Предложенията за католическия храм „Св. Йосиф“ от 2000-2002 г. (26), за Вторичния градски център на 4-и км и за пространствата около НДК (27) допълват изложбата. Нека пак да подчертая, че почти всички изложени материали са били отразени в много авторски и на други автори публикации, в интервюта по радиото и телевизията. Били са представяни и в сградата на САБ и са ставали повод за сериозни професионални дискусии. Затова един списък, обхващащ повече от сто мои проекти, реализации и публикации, беше експониран в залата и издаден по повод на изложбата в малка брошура. Сред съавторите, с които съм работил, с особена благодарност ще спомена художничката монументалист Биляна Александрова и арх. Андрей Петрушев.

Тази изложба, макар и показваща само частично моята професионална активност по проблемите на София, все пак в своята цялост показва не само трайността на редица проблеми на града, но и променящия се подход към тях през годините, формулира въпроси и дава подсказки за тяхното решаване. Ето защо, по форма ретроспективна и авторска, по същество изложбата е насочена към бъдещето на града и към стимулиране разгръщането на потенциала на професионалните ни общности, на архитекти, инженери, художници, свързали творчеството си със столичния град София.

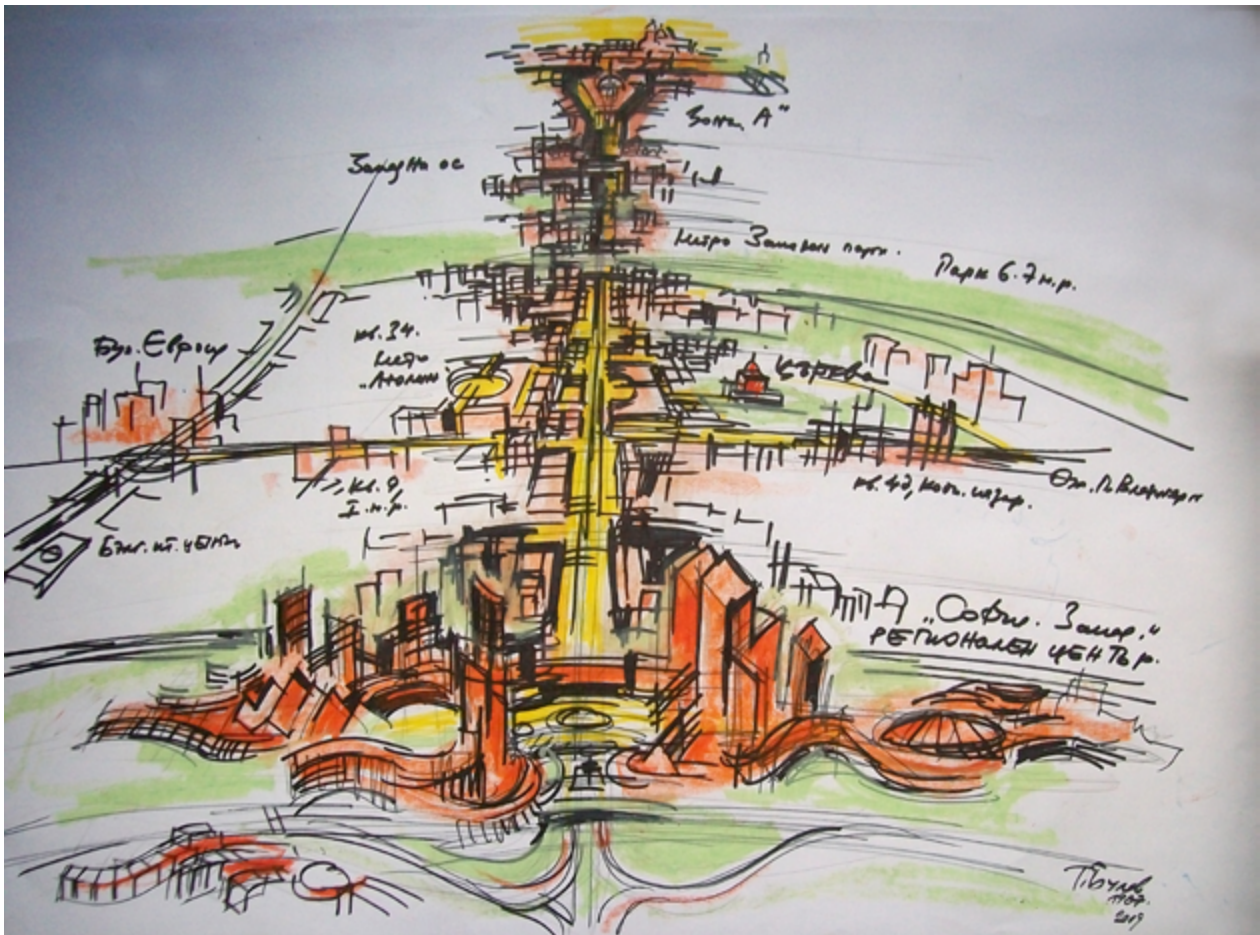
ABOUT THE EXHIBITION "SOFIA - CITY OF DREAMS" – ARCHITECTURAL IDEAS AND PROJECTS 1974 – 2024

Prof. Arch. Todor Boulev, Ph.D.

The article tells about the exhibition "Sofia - City of Dreams" by arch. Todor Bulev, presented at the Central House of UAB in Sofia from 16 to 26.04.2024. It shows, with numerous and varied illustrative materials, the author's over 50-year creative activity on urban planning and architectural problems of the Capital.

The author directs our attention to avant-garde and non-standard, unrealized ideas, studies and projects. They are systematized in three major themes: the general urban development of the Capital, the central city part and r. c. "Lyulin". Also shown are ideas for the spaces around the NDK, from the competitions for the Secondary Urban Center (a. "Karo", 4th km), for the station and behind a station areas, for the urban subject environment, etc.

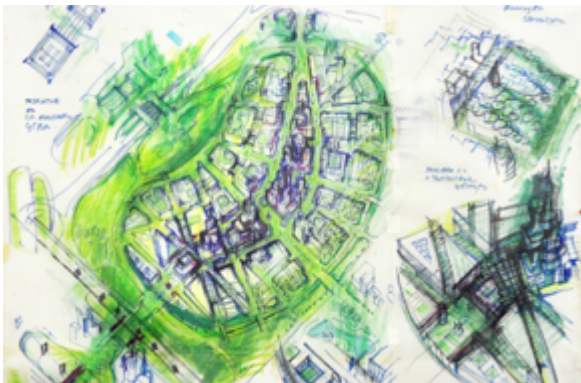
Регионален център „София - Запад“ (1991-92г) / Regional Center "Sofia - West" (1991-92)

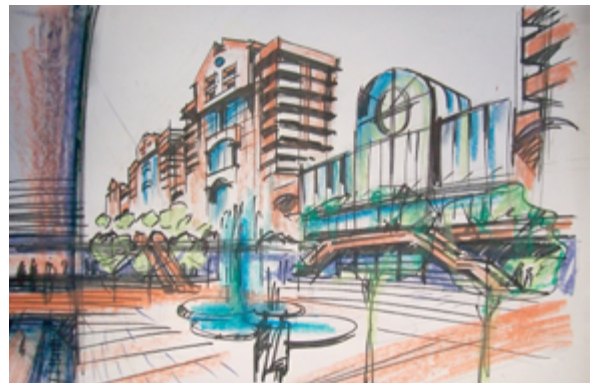
„София около Витоша“ (1979г)
"Sofia around Vitosha" (1979)

София – регионален град (1992г)
Sofia - regional city (1992)

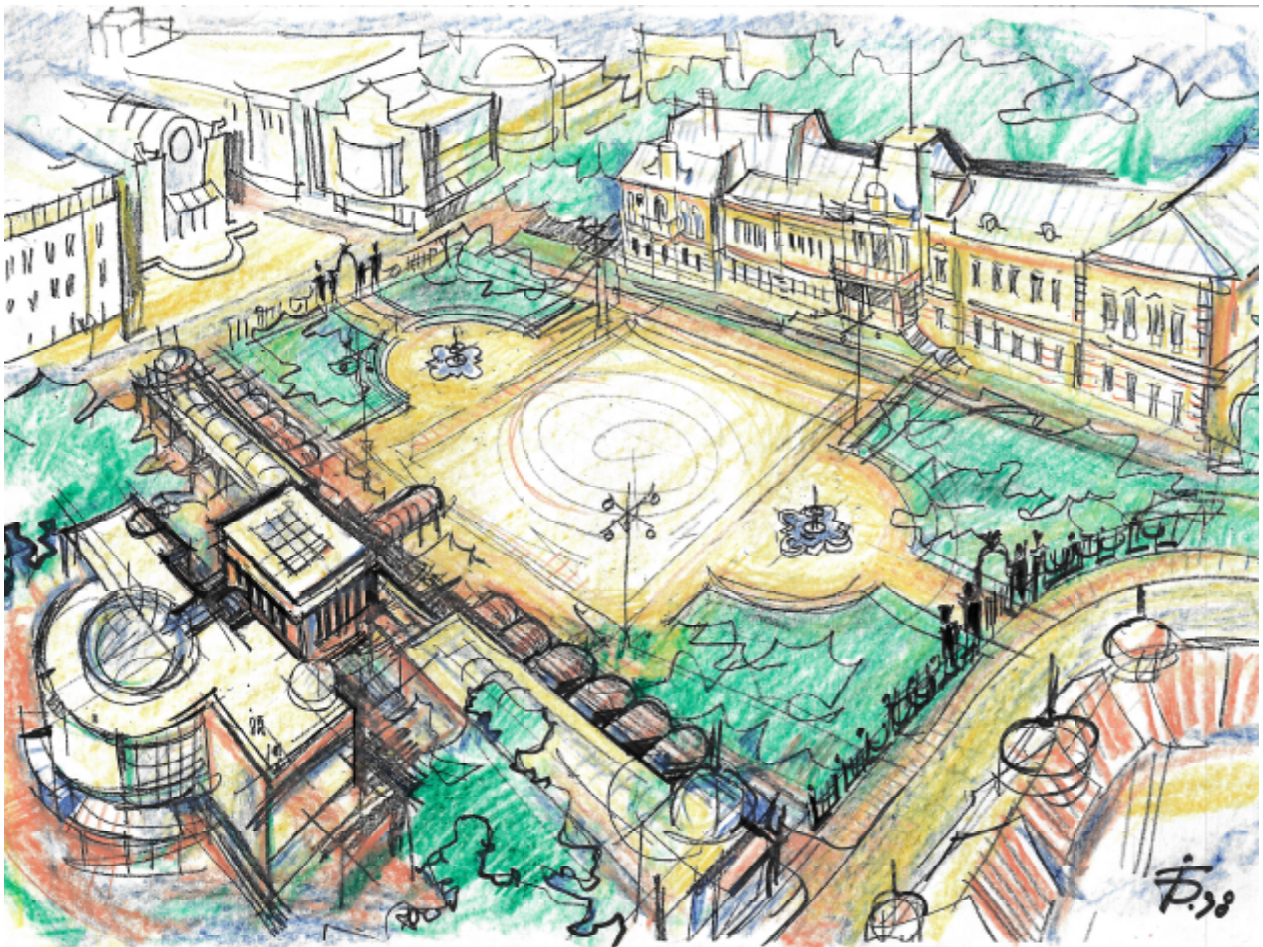

Вторичен градски център, 4-км (2009г)
Secondary city center, 4-km (2009)

Център жк „Люлин“ (1991-92 г)
Center r. c. "Lyulin" (1991-92)

пл. „Ал. Батенберг“ (1998-99) / Sq. „Al. Battenberg“ (1998-99)

Музей на бойната слава в бившия Мавзолей (1993)
Museum of Battle Glory in the former Mausoleum (1993)

Възстановяване на дворецовите порти и ограда (1998)
Restoration of the palace gates and fence (1998)

Национален исторически музей в бившия Партиен дом (1998)
National History Museum in the former Party House (1998)

Застрояването на бул. „Мария Луиза“, срещу ЦУМ (1998-99)
The construction of "Maria Luiza" Blvd., opposite the Central Department Store (1998-99)

Бул. „Витоша“ като пешеходна зона (2012-13)
"Vitosha" Blvd. as a pedestrian zone (2012-13)

Бул. „Витоша“ като пешеходна зона (2012-13)
„Vitoshka„ Blvd. as a pedestrian zone (2012-13)

АРХИТЕКТУРА ARCHITECTURE

Magazine
for architectural creativity,
architectural theory and criticism
YEAR SEVENTY FIRST

3 - 4
2024

Edition of the Union of Architects in Bulgaria. "Architecture" magazine is included in the National reference list of modern Bulgarian scientific publications with scientific peer review /NACID/.

Circulation: 1000, ISSN 0324-1254

Address: 1504 Sofia, 11 Krakra str.,

e-mail: sab@bularch.org, www.bularch.eu

Editorial board:

arch. Iliyan Nikolov – Chairman

prof. arch. Atanas Kovachev, D.Sc.

prof. arch. Valery Ivanov, Ph.D.

prof. arch. George Stanishev, Ph.D.

prof. eng.-arch. Penyo Stolarov, Ph.D.

prof. arch. Alexander Slaev, Ph.D.

assoc. prof. land.-arch. Velyana Naydenova, Ph.D.

arch. Aneta Slavova, Ph.D.

arch. Maria Diamandieva, Ph.D.

arch. Aneta Vasileva, Ph.D.

Responsible editor: arch. Evgenia Kukusheva

Graphic design and preprint: The egg adv. agency, office@theegg.bg

Proofreader: Lora Sultanova

Print: Spektar JSC.

First and fourth cover: "The Golden Ratio in Architecture", stock.adobe.com

Second cover: Cover of issue 1/1954 of "Architecture" magazine

Third cover: Exhibition "Sofia - city of dreams" by arch. Todor Bulev

770 YEARS OF "ARCHITECTURE" MAGAZINE 5

THE ROLE OF "ARCHITECTURE" MAGAZINE IN
THE DEVELOPMENT OF BULGARIAN ARCHITECTURE - 6
Arch. Pantelei Grekov

THE CHARM OF REMEMBERING - MAGAZINE ARCHITECTURE
BETWEEN 1954-1984 11
Arch. Maria Diamandieva, Ph. D.

„ARCHITECTURE" MAGAZINE IN THE 80'S OF THE XX CENTURY 19
Arch. Zdravko Genchev, Ph. D.

CAUSE OF SALVATION AND THE NEW BEGINNING 2013-2019 27
Assoc. prof. Arch. Maria Davcheva, Ph. D.

"ARCHITECTURE" MAGAZINE – 2019-2024 32

TERRITORIAL PLANNING 34

BRIEF OVERVIEW OF THE REGIONAL DEVELOPMENT OF BULGARIA 35
Stoyko Doshekov

АРХИТЕКТУРА

ARCHITECTURE

3-4
2024

Magazine
for architectural creativity,
architectural theory and criticism
YEAR SEVENTY FIRST

CONTENTS

- 42 NEED FOR CHANGE IN THE SYSTEM OF TERRITORIAL-ADMINISTRATIVE PLANNING AND PLANNING DISTRICTS OVERVIEW OF THE REGIONAL DEVELOPMENT OF BULGARIA
Assoc. Prof. Nikolay Tsonkov, Ph. D.
- 50 FORMATION OF REGIONAL GOVERNMENT THROUGH CHANGE IN THE SCOPE OF PLANNING REGIONS IN BULGARIA
Prof. Kamen Petrov, Ph. D.
- 58 PROPOSAL FOR NEW PLANNING REGIONS (NUTS 2) IN BULGARIA
Arch. Belin Mollov
- 72 THE MEMORY OF THE TERRITORIES
Prof. Arch. Todor Krastev, D.Sc
- 81 **ARCHITECTURAL HERITAGE**
- 82 60 YEARS OF THE VENETIAN CHARTER
Prof. Arch. Todor Krastev, D.Sc
- 91 ATELIER "VIDIN" - COURSE FOR PROFESSIONAL TRAINING OF ARCHITECTS AT NINKN AND ECOLE DE CHAILLOT PARIS
Arch. Rada Stefanova
- 105 MEMORY OF ARCHITECT VASIL KITOV
Assoc. Prof. Arch. Valentina Varbanova, Ph.D.
- 116 **COMPETITIONS**
- 117 20 AWARDS WERE GIVEN OUT AT THE TENTH ANNIVERSARY EDITION OF THE ARCHINOVA ARCHITECTURE AWARDS
Emma Dimitrova
- 125 SPATIAL IDEAS COMPETITION LAYOUT OF HALL 1 OF THE CHA ON UAB
Arch. Evgenia Kukusheva
- 133 **ANNIVERSARIES**
- 134 ARCHITECTURE IS NOT A JOB FOR LONERS
Arch. Damian Tomalevski
- 138 WHEN YOU MEET ARCHITECT HRISTO GENCHEV
Arch. Maria Karazlateva
- 144 ASSOC. PROF. NIKOLAI GRIGOROV, PH.D. 90 YEARS OLD
Stoyko Doshekov
- 146 ABOUT THE EXHIBITION "SOFIA - CITY OF DREAMS" ARCHITECTURAL IDEAS AND PROJECTS 1974 – 2024
Prof. Arch. Todor Boulev, Ph. D.

**Sources of illustrations are not credited when they are the author's.
The texts in English are by the authors of the articles.

Списание
за архитектурно творчество,
архитектурна теория и критика

засл. арх. Пантелей Греков
г-р арх. Мария Диамандиева
г-р арх. Здравко Генчев
доц. г-р арх. Мария Давчева
Стойко Дошеков
доц. г-р Николай Цонков
проф. г-р Камен Петров
арх. Белин Моллов
проф. арх. Тодор Кръстев, г.а.н
арх. Рада Стефанова
доц. г-р арх. Валентина Върбанова
Ема Димитрова
арх. Евгения Кукушева
арх. Дамян Томалевски
арх. Мария Каразлатева
проф. г-р арх. Тодор Булев

ИЗДАНИЕ НА СЪЮЗА НА
АРХИТЕКТИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Цена: 20 лв.